

Wilhjelm+7

Naturen og samfundet i det åbne land

- en ny dagsorden

**Marie Dam
Anders Gideon
Peter Søgaard Jørgensen
Marie-Louise Krawack
Rikke Juul Monberg
Merian Skouw-Rasmussen
Christina Aagaard**

Wilhjelm+7

Naturen og samfundet i det åbne land - en ny dagsorden

Redaktion:

**Marie Dam, Anders Gideon, Peter Søgaard Jørgensen,
Marie-Louise Krawack, Rikke Juul Monberg, Merian Skouw-
Rasmussen & Christina Aagaard**

Publikationen er udgivet med støtte fra:

AAGE V. JENSENS FONDE

Publikationen er svanemærket, og trykt på 100 % genbrugspapir "CyclusPrint", der produceres i Odense, på verdens mest miljøvenlige papirfabrik (se mere på

www.dalumpapir.dk).

Kolofon

Titel:

Wilhelm+7

Naturen og samfundet i det åbne land - en ny dagsorden

Redaktion:

Marie Dam, Anders Gideon, Peter Søgaard Jørgensen, Marie-Louise Krawack, Rikke Juul Monberg, Merian Skouw-Rasmussen & Christina Aagaard

Udgiver:

Danmarks Naturfredningsforenings studenterkomite på Københavns Universitet
Masnedøgade 20
2100 København Ø

Internet:

www.dn-ku.dk
www.wilhelmkonferencen.dk

Tryk:

PrinfoHolbæk-Hedehusene A/S

ISBN:

XXXXX

Pris: 100 DKK

Bedes citeret:

Dam, M., Gideon, A., Jørgensen, P.S., Krawack, M.L., Monberg, R.J., Skouw-Rasmussen, M., & Christina Aagaard, C. (red.): *Wilhelm+7, Naturen og samfundet i det åbne land - en ny dagsorden*

Publikationen kan downloades på www.dn-ku.dk. Eller købes ved henvendelse til Danmarks Naturfredningsforening.

Omslagsillustrationer:

Danmarks Naturfredningsforening

Studenterkomiteerne:

Studenterkomiteerne blev startet på initiativ fra Danmarks Naturfredningsforening for at skabe et forum, hvor studerende fra landets universiteter og lærerseminarier kan arbejde for en bedre natur og et godt miljø ud fra deres faglige kompetencer. Studenterkomiteen på Københavns Universitet blev startet i efteråret 2005.

Indhold

Forord.....	7
Velkomst	15
Status for naturen i det åbne land	19
Vision for naturen i det åbne land.....	33
Mere natur til gavn for samfundet	45
Naturgenopretning i praksis	59
Kan man genskabe spændende natur?	69
Udvikling af landdistrikterne – økonomiske incitamentter	87
Landskab og natur, kvalitet og demokrati	99
Debat	131

Forord

København, maj 2009

Dette års Wilhjelmkonference var et opråb. Et opråb til forvaltere, samfund og beslutningstagere om, at naturen må og skal prioriteres og bæredygtige økosystemer sikres - ikke på bekostning af samfundsudviklingen, men som en del af den!

Den danske natur er hårdt trængt af den intensive udnyttelse af det åbne land, og den udvikling fortsætter de fleste steder uden tegn på forbedringer eller forandringer. Naturen mangler plads, pleje, sammenhæng og en overordnet plan. Dertil kommer, at vores landbrugsproduktion medfører en kraftig belastning af naturen med næringsstoffer og pesticider – problemer der kun forværres af de globale klimaændringer.

Vores værdier – vores problem?

Værdien af naturen som forsyner af essentielle services, som rent vand, ren luft og biodiversitet, synes ikke at være blevet effektivt formidlet til den brede befolkning. Det samme gælder indsigten i, hvor omfattende omprioriteringer af arealanvendelsen, det kræver for at bevare disse services. Men netop fordi naturen og økosystemerne er så svære at *værdisætte* i økonomiske modeller, er det afgørende, at befolkningen får en forståelse af naturens betydning for vores eksistens og hverdag, hvis vi skal lære at *værdsætte* den.

Heri ligger en stor udfordring for de forskere, forvaltere og grønne organisationer, der arbejder med problemstillingerne i naturen i dag. De skal være skarpe i deres budskaber, retorikken skal være enkel og samtidig tydeliggøre naturen og økosystemernes store betydning for sam-

fundet. De skal turde gå imod den politiske stemning og lære at bruge en negativ stemning til yderligere at skærpe og konkretisere deres budskaber.

Særligt i disse finanskrisetider er det vanskeligt at få gjort naturbeskyttelse til en væsentlig del af samfundsdebatten - selvom det for så vidt burde være når folk bekymrer sig mest om deres eksistensgrundlag, at de bekymrer sig om naturen!

Da den finansielle krise netop er opstået som følge af en ikke-bæredygtig forvaltning af vores økonomi, bør det give stof til eftertanke. For som situationen er i dag, behandler vi naturen med en tilsvarende mangel på bæredygtighed og helhedstanke og med en tilsvarende risiko for kollaps.

En af udfordringerne er at få rettet op på den misforståede opfattelse af natur som en luksusvare, man kan skære ned på, når krisen kradser. Det skal i stedet gøres klart, at bæredygtige økosystemer er grundlaget for vores eksistens. Derfor kan vi som samfund heller ikke acceptere, at landbrugssektoren, der ikke længere er bærende for vores nationale økonomi, stadig får lov til at have en så afgørende negativ effekt på vores fælles naturgoder – det SKAL være muligt at have en produktion og en arealanvendelse, der ikke samtidig borteroderer vores eksistensgrundlag!

Naturen i det åbne land har i mange år været hovedstridsmålet mellem landbrugets interessenter og samfundets øvrige repræsentanter. I forbindelse med planlægningen af denne konference blev det tydeligt for os, hvor svært det er at få landbruget til at indgå i et konkret og konstruktivt samarbejde om at sikre naturen på sigt. I vores forberedende arbejde fandt vi nedslående få succeshistorier, hvor landbruget aktivt er gået ind i arbejdet for at sikre naturen plads i det danske samfund. Frivillige aftaler med landmændene har i mange år fået lov til at styre,

hvilke initiativer der bliver gennemført i det åbne land, dog uden den ønskede sammentænkning af natur og samfund.

Landbrugsindustrien lægger beslag på store landområder og landmændene er fortsat de dominerende jordbesiddere i Danmark. Enhver plan for naturen i det åbne land er derfor nærmest værdiløs uden landbrugets opbakning og inddragelse, så længe frivillige aftaler er det væsentligste redskab. For når vi anerkender landbruget som en af Danmarks ældste og mest fundamentale industrier, må vi også erkende, at landbrugerhvervets økonomiske interesser ofte vil stå i modsætning til naturens interesser, og at frivillige aftaler følgelig altid vil være utilstrækkelige. Derfor er der behov for handlekraft fra de danske politikere, så forvalterne får tilstrækkelige juridiske såvel som økonomiske værktøjer til at sikre vores højmoser, enge, overdrev og vandløb - også for fremtiden. Det skal gøres op, hvilke konsekvenser, landbrugets måde at drive virksomhed på, har for samfundet. Og kan der ikke skabes enighed om konstruktive langsigtede løsninger, må den fremtidige planlægning søge løsninger uden hensyntagen til landbruget, hvis det er til samfundets bedste.

Status og muligheder

Miljøministeriets Wilhjelmudvalg konkluderede i 2001, at tilstanden i den danske natur aldrig har været så ringe. En situation der beklageligvis ikke er forbedret væsentligt i løbet af de forgangne 7 år. Blandt andet vurderede Danmarks Miljøundersøgelser i en nylig udsendt rapport, at det er meget usandsynligt, at Danmark kan standse tabet af biodiversitet inden 2010. En målsætning vi allerede i 2002 vedtog og forpligtede os til, sammen med resten af EU's medlemslande. Dette er blot et af mange eksempler på en bestandig forladt sig på hovsaløsninger og en katastrofal mangel på fremtidsplanlægning.

En af konklusionerne ved årets Wilhjelmkonference var, at naturgenopretning kan lade sig gøre. Men jo længere tid vi venter, desto mere omkostningsfyldt bliver det, og netop derfor er fremtidsplanlægningen så afgørende.

Naturgenopretning er et vigtigt værktøj til at sikre bevarelsen af den danske natur. Men hvis naturgenopretning skal give mening, skal det fungere som et supplement til de eksisterende naturområder og bidrage til udvidelsen og kvaliteten af naturarealet i Danmark. Men det er samtidig vigtigt at gøre sig klart, hvorfor man naturgenopretter, da forskellige tiltag opfylder forskellige mål, der ved snævre projekter kan være indbyrdes uforenelige. For eksempel kan vådlægning af jord, betyde at vigtige botaniske lokaliteter går tabt, mens vadefugle får det bedre. Derfor er det bydende nødvendigt, at der laves en overordnet plan nu, og at der tages stilling til, hvordan indsatsen skal prioriteres.

Ophævnningen af brakordningen udstillede tydeligt, hvor lidt naturen prioriteres, og hvor mange værdifulde naturområder vi kan få ved at give naturen plads. Braklægningen blev ikke iværksat for at beskytte den danske natur, men de braklagte områder fik, i manglen af sammenhængende og uforstyrret natur, hurtigt stor betydning som levesteder og trædesten i netværket af naturområder. Den danske regering valgte dog ikke at gå ind i kampen for at sikre brakområderne mod opløjning, trods det store behov for mere natur i Danmark.

Der er brug for at genskabe den naturlige sammenhæng mellem økosystemer og småbiotoper, og det er helt afgørende at sikre de naturområder, der er tilbage nu - både dem af høj og dem af lavere kvalitet. Naturgenopretning er et godt middel til at genskabe bestemte naturtyper,

bevare bestemte arter og udvide naturarealet. På sigt skulle naturgenopretning gerne blive overflødig i takt med, at naturen får tilstrækkelig med plads og ro til at klare sig selv. Men hvis målet med naturgenopretning er, at opretholde *bestemte* naturtyper med *bestemte* artssammensætninger, som ikke naturligt ville forekomme, vil den, ligesom naturpleje, sandsynligvis fortsat være en del af naturforvaltningen i Danmark.

National planlægning

Hvis naturen i Danmark skal sikres en bæredygtig udvikling på sigt, er det afgørende, at der bliver opstillet samlende mål for naturen og samfundet, så naturen integreres i samfundsudviklingen. Det er derfor værdifuldt, at forvaltere deltager i konferencen både som debattører og som oplægsholdere. Vores håb er, at erfaringer kan udveksles mellem kommuner, og at gode, succesfulde tiltag i én kommune kan blive et værktøj ved projektudvikling i en anden.

Hvis kommunerne udformer en klar vision og planlægger kreativt, langsigtet og helhedsorienteret, kan meget lade sig gøre trods begrænsede budgetter. Men der mangler en overordnet national plan. Trods de visionsskabende forvaltere, som allerede nu yder en kæmpe indsats for at sikre, at naturen indgår som en afgørende del af kommunens planlægning, er det et faktum, at de nationale initiativer er uambitiøse eller helt fraværende.

Der skal laves en klar *prioritering* af vores natur, og der skal afsættes midler, så store naturprojekter bliver mulige. Der ligger allerede i EU's regler om landbrugstøtte en vis mulighed for at omlægge denne, så den bidrager til genskabelsen og opretholdelsen af bæredygtige økosystemer. Men dette er en kortsigtet løsning, så der *skal* også udvikles nye,

bedre og mere ambitiøse måder at sikre ressourcer til naturbevarelse, naturgenopretning og kortlægning.

Indtil nu har kun få udtalt sig klart i forbindelse med prioriteringen af naturen, men det vil kræve utvetydige og saglige argumenter, hvis der skal ske noget konkret i forbindelse med den danske naturindsats. Den nuværende regering har endnu ikke vist initiativ eller nytænkning i relation til en bæredygtig natur i Danmark, og derfor bør forskere, forvaltere og grønne organisationer stå sammen og bidrage med klare visioner for fremtidens natur. Måske er der på sigt ikke plads til alle naturtyper i Danmark, men det er vigtigt, at det er viden og konkrete prioriteringer, som afgør, hvordan fremtidens natur skal udvikles. På den måde undgår vi at miste vigtige naturtyper, fordi vi ikke tog stilling og sikrede dem i tide.

Afrunding

I et demokratisk samfund kan eksperter ikke alene beslutte, hvad der er bedst for Danmark. Dette gælder også, når der skal handles på naturens vegne og samfundsinteresser skal prioriteres. Det er derfor afgørende, at der skabes en åben debat i samfundet om naturen, hvor saglige argumenter vægtes højere end personlige dagsordener. Vi håber derfor, at forskere og forvaltere vil bidrage med klare og skarpe argumenter, så naturen prioriteres i samfundet og bliver en vigtig faktor i såvel national som kommunal planlægning. Udviklingen i samfundet skal ikke stoppes, men naturen skal gøres til en del af den. Der er derfor brug for en ny dagsorden!

Det vil Danmarks Naturfredningsforening med landbruget:

- Alt landbrug skal drives økologisk om 20-25 år.

- Større landbrugsarealer skal tilbage til naturen. I 2030 skal en 1/3 af Danmarks areal være natur og skov.
- Alle køer skal på græs.
- Strammere regler for konventionelt landbrug. Pesticidforbruget skal ned straks.
- Svinefabrikker skal placeres i særlig områder.
- Al husdyrgødning skal behandles i biogasanlæg.
- Ikke flere frivillige aftaler med landbruget.

Arrangørerne

Marie Dam, *biologistuderende, Københavns Universitet*

Anders Gideon, *Cand.Scient., biologi*

Peter Søgaard Jørgensen, *biologistuderende, Københavns Universitet*

Marie-Louise Krawack, *biologistuderende, Københavns Universitet*

Rikke Juul Monberg, *biologistuderende, Københavns Universitet*

Merian Skouw-Rasmussen, *biologistuderende, Københavns Universitet*

Christina Aagaard, *biologistuderende, Københavns Universitet*

Velkomst

Af **Marie-Louise Krawack** Danmarks Naturfredningsforenings Studenterkomite på Københavns Universitet og Stud.Scient., Biologi, Københavns Universitet

Wilhelm +7 gruppen er glade for at kunne byde Jer velkommen til årets Wilhelmkonference: *Naturen og samfundet i det åbne land - en ny dagsorden*. Wilhelmgruppen består i år af medlemmer fra Danmarks Naturfredningsforenings Studenterkomite ved Københavns Universitet, og det er tredje gang, vi står bag Wilhelmkonferencerne.

En af hovedkonklusionerne fra de sidste års Wilhelmkonferencer er, at den danske natur er hårdt trængt. Oven i det, er naturen de senere år blevet fortrængt i den offentlige debat til fordel for klima og energi. At naturen glemmes betyder dog ikke, at dens tilstand er god. Derimod er situationen kritisk, og det er vigtigt, at der rettes fokus på de voksende naturproblemer, der findes i Danmark i dag. Et af de særligt trængte områder er det åbne land. Her er der mange interessegrupper, men modstridende interesser betyder ofte, at beslutningsprocesser forsinkes, og igangsætning af naturpleje trækker ud. Senest har inddragelsen af brakområder fortrængt naturen yderligere. Sammen med den stagnerede debat om afviklingen af landbrugsstøtten, har dette kun tydeliggjort, at der er brug for permanente og langsigtede løsninger, hvis naturen skal bevares i det åbne land.

Naturen fortrænges hyppigt af samfundsinteresser, og man taler ofte om natur og samfund, som to uforenelige størrelser. Men det er vigtigt at huske, at en velfungerende natur er til gavn for samfundet.

Vi ønsker igennem denne konference at sætte fokus på den manglende balance mellem natur og samfund. Det er vigtigt, at man fremover ikke ser naturen som et nødvendigt onde, men derimod som et aspekt, der kan bidrage til et områdes værdi, og som er leverandør af uvurderlige ydelser til det økosystem, vi alle er en del af. Udviklingen af samfundet kan og skal ikke bremses, men vi mener, at naturen bør prioriteres i udviklingen, hvis naturens tilstand i fremtiden skal forbedres til gavn for os alle.

I dag forsøger vi, at genskabe ødelagte naturområder gennem naturgenopretningsprojekter. Sådanne projekter er en vigtig del af bevarelsen af den biologiske mangfoldighed i naturen, men det er en meget ressourcekrævende måde at bevare vores natur på. Det vil derfor være bedre for både natur og økonomi, hvis man i højere grad iværksætter en aktiv og velovervejet *forvaltning* af det åbne landskab, hvor fokus holdes på langsigtet bevarelse.

Vi håber, at vi med denne konference kan bidrage til en afklaring af, hvordan forvaltningen kan fremtidssikres med de rette prioriteringer, investeringer og argumenter. Diskussionerne har allerede bølget frem og tilbage længe, uden at vi er kommet videre. Det er derfor på tide, at sætte en ny dagsorden!

Vi anser det for en af konferencens vigtigste mål at skabe dialog mellem forskere og forvaltere. Ved at bringe folk sammen på tværs af arbejdsområder og institutioner er vores håb, at konferencen kan føre til idé- og vidensudveksling, og derved bidrage til, at vi kan få lagt en strategi for, hvordan vi fremover sikrer den bedste udvikling af det åbne land.

Til slut vil jeg på vegne af Wilhjelmsgruppen sige tak til vores oplægsholdere, som har bidraget med deres tid, viden og engagement. Endvidere en stor tak til Danmarks Naturfredningsforening for deres støtte samt til Aage V. Jensens Fonde, hvis støtte muliggør trykningen af det efterfølgende konferenceskript. Jeg vil nu give ordet videre til Jens Olesen, der som konferencens ordstyrer vil holde styr på trådene og føre os sikkert igennem dagens program.

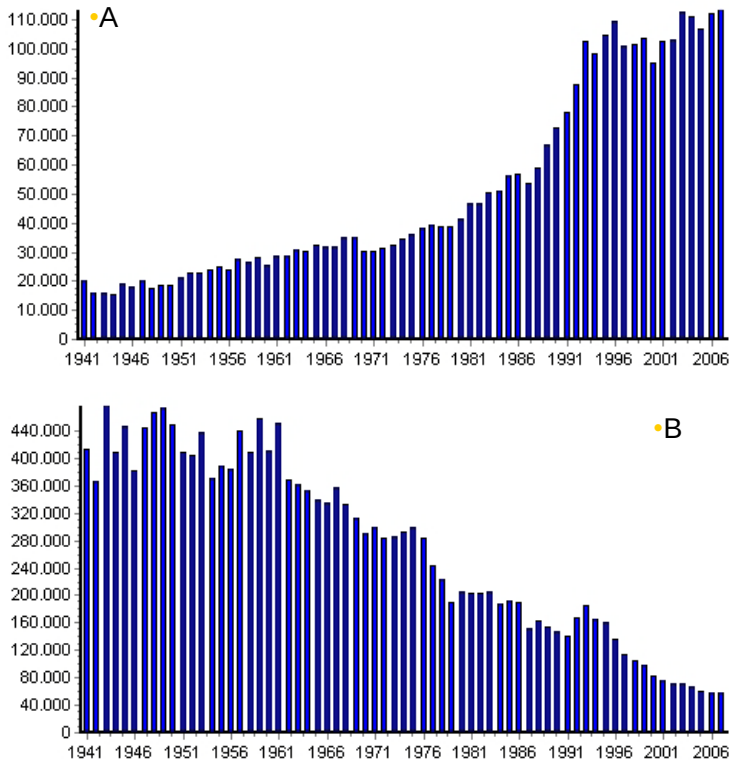
Status for naturen i det åbne land

Af **Bettina Nygaard** *Afdeling for Vildtbiologi og Biodiversitet, Danmarks Miljøundersøgelser, Århus Universitet*

Wilhjelm-udvalget konkluderede i 2001 at tilstanden i den danske natur, på trods af en stadigt stigende indsats for at beskytte naturen, aldrig tidligere havde været så ringe. Siden rapporten udkom, har Danmark tiltrådt målsætningen i EU om at standse tabet af biodiversitet i 2010, det såkaldte 2010-mål. Om mindre end to år skal denne målsætning evalueres og det vil vise sig, om naturbeskyttelseslovgivningen, naturgenopretninger, vandmiljøplaner, fuglebeskyttelsesdirektivet, habitatdirektivet og etablering af nationalparkerne har formået at vende den negative udvikling for de vilde dyr og planter og deres levesteder.

At skabe et overblik over tilstanden

Det kan være ganske vanskeligt at skabe sig et overblik over naturens tilstand. Nogle arter går frem, andre tilbage. Og hver art fortæller sin egen historie afhængig af artens behov og krav til levesteder og landskaber. Således er havørn og vandrefalk, der har været forsvundet fra landet i årtier, vendt tilbage efter en målrettet naturforvaltningsindsats, medens urfugl og høgesanger er forsvundet fra den danske natur (DOF 2005).

Figur 1 Vildtudbyttet for A) rådyr og B) hare i perioden 1941 til 2007. Kilde: Den danske Vildtudbyttestatistik (2008).

Gennem de seneste årtier er bestanden med rådyr gået frem bl.a. som følge af et øget areal med vintergrønne og braklagte marker. Jagtudbyttet er således fordoblet gennem de sidste 25 år. I samme periode er der sket en generel forringelse af levevilkårene for bl.a. hare og agerhøne i det åbne land. Denne nedgang hænger sammen med, at intensiveringen af landbrugsdriften har reduceret fødegrundlaget for disse og mange andre arter. Den stigende mekaniske og kemiske ukrudtsbekæmpelse har effektivt minimeret markernes insektfauna, og killinger og kyllinger af hare og agerhøne har derfor svært ved at finde føde på markerne i sommerperioden.

I disse år arbejdes der i mange lande på at udvikle indikatorer, der kan evaluere Biodiversitetskonventionens mål om at standse tilbagegangen i biodiversiteten inden 2010. Det Europæiske Miljøagentur har udviklet 26 SEBI 2010 indikatorer - Streamlining European Biodiversity Indicators for 2010 (EEA 2007). Men brugen af indikatorer forudsætter at den nødvendige viden er til stede.

Viden om naturens tilstand

I Danmark er der en lang tradition for at overvåge, kortlægge og optælle fugle, hvilket har givet et unikt kendskab til deres udbredelse og bestandsudvikling. Og siden begyndelsen af 1940'erne har jægerne indberettet deres personlige jagtudbytte af pattedyr og fugle. Disse informationer er samlet i Den danske Vildtudbyttestatistik, der giver et overblik over bestandsudviklingen (udtrykt ved jagtudbyttet) for de fleste jagtbare arter siden 1941.

Det Nationale program for Overvågning af VAndmiljøet og Naturen (NOVANA) har siden 2004 omfattet en systematisk overvågning af tilstand og udvikling for en lang række af de arter og naturtyper, der er omfattet af habitatdirektivet. Denne indsats har bl.a. til formål at foretage konkrete vurderinger af bevaringsstatus og vil med tiden give os værdifuld viden om tilstanden i den bedste natur, vi har i dette land. For at følge tilstanden i den almindelige natur blev overvågningen af småbiotoper i 32 kvadrater på hver 2x2 km inddraget som en del af NOVANA programmet i 2007. Denne overvågning har til formål at tilvejebringe viden om udviklingen i areal, struktur og biodiversitet af udyrkede biotoper i agerlandet, herunder vejkanter, grøfter, vandhuller, småskove, enge, overdrev, heder og moser (se

http://www2.dmu.dk/1_Om_DMU/2_Tvaer-funk/3_fdc_bio/ta/TA-N2-102.doc).

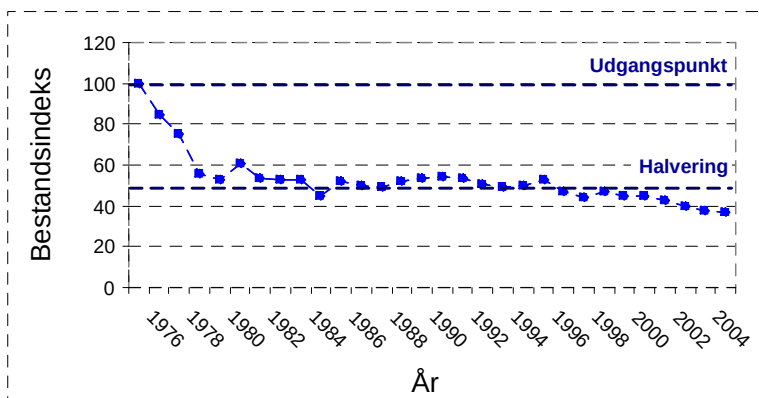
Herudover er vores viden om udviklingen i naturens tilstand særdeles begrænset. Dyr og planter med usædvanlige levestedskrav og en mere begrænset spredningsevne end fugle og store pattedyr er meget velegnede som indikatorer for biodiversiteten generelt. Det gælder f.eks. dagsommerfugle og biller knyttet til døde eller døende træer samt gødning fra f.eks. køer og heste. Disse artsrige grupper af invertebrater er særligt velrepræsenterede på den danske rødliste, men ofte svære at undersøge fordi de f.eks. kan være vanskelige at artsbestemme, er kortlivede, er meget små, lever utilgængeligt eller kun kan registreres under særlige vejrforhold.

Folkelig overvågning af sommerfugle foregår med stor succes i flere europæiske lande og data herfra har været brugt til at udvikle et Grassland Butterfly Indicator Indeks, der indgår i Miljøagenturets rapport om Biodiversitetsindikatorer til vurdering af 2010 målene (EEA 2007). I 2008 har Danmarks Miljøundersøgelser, Dansk Entomologisk Forening og Danmarks Naturfredningsforening igangsat "Projekt Sommerfugl", der ved hjælp af frivillige skal følge udviklingen i bestanden af dagsommerfugle i Danmark (<http://www.dn.dk/sommerfugl>). Der vil dog gå en rum tid, inden der er indsamlet data, der kan anvendes i en vurdering af naturens tilstand.

I de følgende afsnit præsenteres nogle eksempler på data, der kan bruge til at vurdere naturens tilstand: agerlandets fugle, rødlistede arter på Fyn, vejkanternes flora og vurdering af bevaringsstatus for arter og naturtyper fra habitatdirektivets bilagslister.

Udviklingen i agerlandets fugle

En anerkendt indikator for naturens tilstand er et bestandsindeks for agerlandets fugle (EEA 2007). Det danske indeks er udviklet af Dansk Ornitologisk Forening og bygger på bestandene af 5 agerlandsfugle: Agerhøne, vibe, landsvale, sanglærke og bomlærke (DOF 2005). Bestandsstørrelserne af de 5 arter i 1976 er valgt som udgangspunkt for indekset. Som det fremgår af figur 2, faldt bestandsindekset markant i slutningen af 1970'erne. Tilbagegangen i bestandene er endnu ikke standset og ligger nu 60 % under udgangspunktet i 1976.

Figur 2 Bestandsudviklingen for 5 agerlandsfugle i Danmark i perioden 1976 til 2005. Bestandsstørrelserne af de 5 arter i 1976 er valgt som udgangspunkt for indekset og er tildelt værdien 100. Heldbjerg & Eskildsen (2008).

Rødlistede arter på Fyn

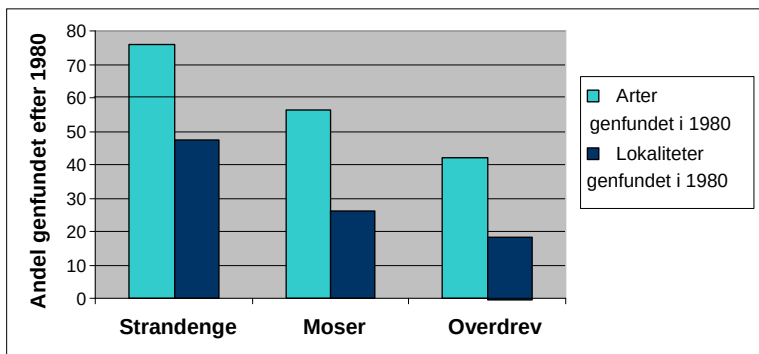
Status for truede og beskyttede arter er en af de indikatorer for biodiversitet, der er anbefalet af Miljøagenturet (EEA 2007). Men da Danmark i 2003 ændrede de metoder, der anvendes i rødlistevurderingerne, så de fremover følger de internationale retningslinier, er det ikke muligt at foretage en direkte sammenligning mellem rødlisten fra 1997 (Miljø-

og Energiministeriet 1998) og de igangværende vurderinger (2003-09) (Wind 2009).

Figur 3 Tør hede med guldblomme. Guldblomme er forsvundet fra 98 % af de fynske overdrev. Foto: Henriette Bjerregaard, Miljøcenter Århus.

I Fyns Amt blev der i slutningen af 1990'erne foretaget en systematisk eftersøgning af strandenge, overdrev og moser, hvor der før 1980 var registreret rødlistede arter. Undersøgelsen viste at mange arter var forsvundet fra de lokaliteter, de tidligere var registreret på, og at der var markant færre lokaliteter der rummede rødlistede arter. På strandengene genfandt man 75 % af de rødlistede arter, men samlet set fandt man kun en eller flere rødlistede arter på knap halvdelen af lokaliteterne. På overdrevslokaliteterne var resultatet endnu mere dystert, idet blot 40 % af de rødlistede arter blev genfundet, og mindre end 20 % af overdrevene havde bevaret en eller flere bestande af rødlistede arter. Eksempelvis blev *guldblomme* som tidligere er kendt fra 41 lokaliteter kun fundet på en enkelt lokalitet, Rødme Svinehaver.

Figur 4 Oversigt over andelen af genfundne rødlistede arter og andelen af lokaliteter der stadig huser bestande af en eller flere rødlistede arter. Fra Vinther og Tranberg 1999, 2000 og 2002.

Vejkanternes flora

I slutningen af 1960'erne undersøgte Kjeld Hansen og Jørgen Jensen sammensætningen af arter i vegetationen på 50 vejkantsstrækninger spredt over hele landet (Hansen og Jensen 1972). I 2000 blev undersøgelsen gentaget, og sammenligningen af den floristiske sammensætning af vejkanterne afslørede en nedgang i artsdiversiteten i de danske vejkanter på mere end 20 % i løbet af den 30-årige periode (Jelnes og Lange 2002). I 1970 var almindelig røllike, mælkebøtte, almindelig hvene, lancet-vejbred og høst-borst de mest udbredte plantearter i vejkanterne. I 2000 var de hyppigst registrerede arter almindelig kvik, vild kørvel, almindelig rajgræs, draphavre og burre-snerre. Vejkanterne er således skiftet fra at være vigtige levesteder for arter knyttet til overdrev og tørre enge til at være domineret af kvælstofelskende arter fra græsmarker og kulturenge.

Vurdering af bevaringsstatus for arter og naturtyper omfattet af habitatdirektivet

Habitatdirektivet, der blev vedtaget i EU i 1992, har til formål at sikre den biologiske mangfoldighed ved at beskytte naturtyper og arter af fællesskabsbetydning. Kernen i denne beskyttelse er udpegningen af habitatområder, der sammen med de udpegede fuglebeskyttelsesområder danner et europæisk net af bevaringsværdige områder kaldet Natura 2000. Kravene i direktivet kan sammenfattes i målsætningen om at fastholde eller genoprette gunstig bevaringsstatus.

En naturtypes bevaringsstatus anses for 'gunstig', når 1) det naturlige *udbredelsesområde* er tilstrækkeligt stort til at sikre naturtypens bevarelse i hele dens variationsbredde, 2) naturtypens *areal* er tilstrækkeligt stort til at sikre en langsigtet bevarelse, 3) de særlige *strukturer og funktioner*, der er nødvendige for naturtypens opretholdelse på lang sigt, er til stede og 4) bevaringsstatus for de typiske arter i naturtypen er gunstig.

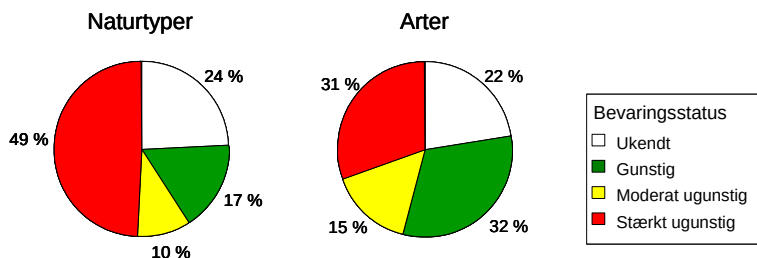
Tilsvarende anses en arts bevaringsstatus for 'gunstig', når 1) det naturlige *udbredelsesområde* er tilstrækkeligt stort til at sikre artens langsigtede overlevelse, 2) *bestandens størrelse* er stor nok til at sikre at arten på lang sigt vil overleve og 3) *levestederne* for arten er tilstrækkeligt store og i tilstrækkelig god tilstand til at bevare arten på lang sigt.

Status for disse overordnede kriterier indgår sammen med en vurdering af om fremtidsudsigterne er gunstige eller ugunstige i en samlet afvejning af en naturtype eller arts bevaringsstatus.

Vurdering af bevaringsstatus 2007

Hvert sjette år skal medlemslandene udarbejde en rapport til kommissionen, der gør rede for udviklingen i implementeringen af direktivet og

foretager en vurdering af bevaringsstatus. I 2007 sendte Danmark en rapport til EU med en vurdering af bevaringsstatus for de 58 beskyttede naturtyper og 70 arter. Rapporten giver det første samlede billede af tilstanden af den internationalt beskyttede natur i Danmark.

Figur 5 Oversigt over vurderingen af de 58 naturtyper og 70 arter, der er omfattet af Habitatdirektivets bilag (Ejrnæs m.fl. 2008).

Bevaringsstatus for 59 % af naturtyperne blev vurderet som stærkt eller moderat ugunstig bevaringsstatus (figur 4). Hvis man udelader de naturtyper hvis bevaringsstatus er ukendt, har 78 % af naturtyperne en stærkt eller moderat ugunstig bevaringsstatus. Eksempler på naturtyper med stærkt ugunstig bevaringsstatus er en række næringsfattige lysåbne naturtyper fra det åbne land, f.eks. heder, overdrev, rigkær, hænge-sæk og kildevæld. Blot 17 % af naturtyperne har en gunstig bevaringsstatus. Det er typisk naturtyper, der forekommer ude ved kysterne langt fra stalde og marker (nogle klitter og flodmundinger).

Figur 6 Surt overdrev nord for Fussing Sø. Bevaringsstatus for surt overdrev er vurderet som stærkt ugunstig. Foto: Henriette Bjerregaard, Miljøcenter Århus.

Tilsvarende har 46 % af arterne på Habitatdirektivets Bilag II, IV og V ugunstig bevaringsstatus (figur 4). Omtrent en tredjedel af arterne har en stærkt ugunstig bevaringsstatus. Hvis man udelader de arter som ikke er vurderet grundet manglende data, har 59 % af arterne ugunstig bevaringsstatus. Eksempler på arter med stærkt ugunstig bevaringsstatus er billen *eremitten*, som lever i store hule løvtræer, planten *gul stenbræk* og mos-arten *blank seglmos* som begge lever i renvandede kildevæld, *strandtudsen* som lever i fugtige klitlavninger og på strandenge og *tykskallet malermusling* som lever i uforurenede østdanske vandløb. 41 % af arterne har gunstig bevaringsstatus. En række *flagermus*, *bækklampret*, *spættet sæl*, *fruesko*, og *butsnudet frø* er eksempler på arter, hvor bestanden er stabil eller i fremgang. *Odderen* har gunstig bevaringsstatus i Vestdanmark, men vurderes stærkt ugunstig i Østdanmark, hvor bestanden er meget lille og sårbar.

Årsager til tab af biodiversitet

Som en del af afrapporteringen af bevaringsstatus for arter og naturtyper omfattet af habitatdirektivet, er der foretaget en vurdering af de vigtigste trusler mod de enkelte naturtyper og arter. De største hindringer for en gunstig tilstand er velkendte problemer som f. eks. Wilhjelmudvalget i 2001 (Wilhjelmudvalget 2001) pegede på som særligt påtrængende:

- næringsstofbelastning fra landbruget via grundvand og overfladevand fra de dyrkede marker samt næringsstofftilførsel fra luften,
- ophørt græsning og høslæt og den deraf følgende tilgroning med høje græsser og urter samt træer og buske,
- udtørring ved dræning og vandindvinding,
- opsplitning og fragmentering af arternes levesteder.

Figur 7 Kildevæld i Kastbjerg Ådal. Kildevæld er særdeles sårbar overfor afvanding, næringsstofbelastning via grundvand og overfladevand samt ophør af græsning eller høslæt i de omkringliggende enge og kær. Bevaringsstatus for

kildevæld er vurderet som stærkt ugunstigt. Foto: Henriette Bjerregaard, Miljøcenter Århus.

Teknologirådet holdt i 2007 en høring for folketingets miljøudvalg om hvordan vi når målet om at standse tabet af biodiversitet i 2010. Konklusionen fra høringen var, at det bliver meget svært at standse tilbagegangen i biodiversiteten inden 2010, og at der er behov for en forpligtende handlingsplan for biodiversitet med klare og konkrete mål, hvis vi skal gøre os håb om at nå målet i fremtiden.

Referencer

Den danske Vildtudbyttestatistik (2008): Danmarks Miljøundersøgelser. Findes på: <http://www.vildtudbytte.dk>

DOF (2005): Danmarks fugleliv 2005- fra viden til handling. Dansk Ornitologisk Forening. Findes på: http://www.dof.dk/sider/images/stories/naturpolitik/naturpolitik_nyheder/dokumenter/danmarks_fugleliv_2005.pdf

EEA (2007): Halting the loss of biodiversity by 2010: proposal for a first set of indicators to monitor progress in Europe. Technical report No 11/2007. Findes på: http://www.eea.europa.eu/publications/technical_report_2007_11/

Ejrnæs, R., Nygaard, B., Andersen, P.N., Damgaard, C., Jørgensen, T.B., Petersen, D.L.J., Nielsen, K.E., Skriver, J., Søgaard, B., Teilmann, J., Wind, P. (2008): "En status over naturens tilstand i Danmark", *DMU Nyt*, vol. 12 nr. 3.

Heldbjerg, H. og Eskildsen, A.. (2008): Overvågning af de almindelige fuglearter i Danmark 1975-2007. Dansk Ornitologisk Forening.

Hansen, K. og Jensen, J. (1972): The vegetation on roadsides in Denmark. *Dansk Botanisk Arkiv* 28 (2): 1 - 61.

Jelnes, H.G. og Lange, I.S. (2002): Danske vejkanter i agerlandet. Specialrapport fra Afdeling for Botanisk Økologi, Århus Universitet.

Miljø og Energiministeriet (1998): Rødliste 1997 over planter og dyr i Danmark. Energi- og Miljøministeriet, Danmarks Miljøundersøgelser, Skov- og Naturstyrelsen.

Vinther, E. og Tranberg, H. (2002): Naturkvalitet i moser i Fyns Amt før og efter 1980. Fyns Amt.

Vinther, E. og Tranberg, H. (2005): Naturkvalitet i overdrev i Fyns Amt før og efter 1980. Fyns Amt.

Vinther, E. og Tranberg, H. (1999): Naturkvalitet i strandenge i Fyns Amt før og efter 1980. Fyns Amt.

Wilhelmudvalget (2001): En rig natur i et rigt samfund. Skov- og Naturstyrelsen. Findes på:
http://www.skovognatur.dk/Udgivelser/Tidligere/2002/rig_natur.htm

Wind (2009): Opdatering af Den danske Rødliste. DMU Nyt 2009,2. Findes på:
http://www.dmu.dk/Udgivelser/DMUNyt/2009/2/Roedliste_uddyb.htm

Vision for naturen i det åbne land

Af Biolog, ph.d. og forfatter Michael Stoltze

Jeg er rigtig glad for, at arrangørerne af dette års Wilhjelmkonference har valgt at sætte fokus på naturen i det åbne land.

Mangfoldigheden i det åbne lands natur er nemlig truet som aldrig før, og vi – eksperter, befolkning og politikere – står overfor at skulle tage nogle afgørende beslutninger om, hvad vi vil med den danske natur.

I det følgende har jeg alene koncentreret mig om landnaturen. Jeg forholder mig således ikke til vandløb, søer og havet i denne artikel.

Hvad er lysåben natur?

Den lysåbne natur er et sammensurium af naturtyper. Moser er fra naturens hånd mere eller mindre lysåbne, fordi træer og højere buske ikke kan gro i det våde og sure miljø, men ellers er stort set al anden lysåben natur som enge, overdrev og heder i vore dage betinget af græsning, høslæt eller anden ekstensiv drift.

Når vi taler om lysåben natur i Danmark, taler vi altså i virkeligheden både om vild natur, der passer sig selv, og kulturbetinget natur, der er stærkt afhængig af en ekstensiv udnyttelse for at bevare sine naturkvaliteter.

Det intensivt dyrkede agerland er i princippet også en slags lysåben natur. Men her er naturindholdet og -kvaliteten så lav, at vi både intuitivt og administrativt ikke opfatter markerne som naturområder.

Hvilke naturtyper skal vi satse på?

Danmark er et kulturland, hvor den rå og vilde natur i fri dressur fylder meget lidt. Langt det meste af Danmark består af kulturlandskaber, hvor naturen på godt og ondt er påvirket af menneskers virke.

Naturbeskyttelse i Danmark må nødvendigvis tage udgangspunkt i, at landet er et tætbeholdet kulturland, samt at landet fra naturens hånd er velegnet til landbrug, skovbrug og fiskeri. Disse forhold betyder imidlertid, at naturens mangfoldighed er kommet under stort pres, fordi Danmark bliver stadig mere tæt befolket og stadig mere hårdt udnyttet.

Natur er defineret som "Det, der kommer af sig selv" – dvs. alt det, som siden "*The Big Bang*" på forunderlig vis er blevet til uden menneskets medvirken. Modsat kultur, der er defineret som "Det, mennesket skaber". Kulturen har altid naturen som sin forudsætning – den er så at sige "naturens forlængelse". Men samtidig er kulturen også naturens modsætning. Det er afgørende at forstå disse basale egenskaber ved natur- og kulturbegrebet. Naturen kan godt bestå uden mennesket. Men kulturen kan ikke bestå uden naturen.

Kultur påvirker verden stort set over alt Jorden. Samtidig siger det sig selv, at naturen er til stede over alt. Alt er natur. Men det er ikke alt, der er mangfoldig natur. Når vi taler om "truet natur", er det er ikke naturen som sådan, der er truet. Der er naturens mangfoldighed, der er truet.

Jeg mener, at vi i Danmark skal satse bredt på at bevare og udvikle en natur, der er så mangfoldig som muligt. Simpelthen fordi det vil klæde landet og være til glæde for os og fremtidige generationer. Naturen er

vor kulturs forudsætning, og med naturens forfald forvitrer kulturen også.

For planlægning og politik er det helt afgørende, at vi kan håndtere de naturpolitiske udfordringer rigtigt og effektivt. Det kræver en simpel tilgang og en bevidsthed om, at natur er mange ting. Man skal kunne klassificere naturen, så arealerne er til at håndtere fornuftigt i planlægning og politik. Det er slet ikke så svært, som det lyder, blot man gør klassifikationen enkel.

Klassificeret efter grad af menneskelig påvirkning er der i princippet groft sagt tre slags natur:

Vild natur er områder, der i princippet passer sig selv. Her får naturens frie kræfter lov til at bestemme udviklingen. Mennesket kan – som ægte naturfolk – evt. indgå som art i økosystemet, men ofte er mennesket kun tilskuer. Danmark har i størrelsesordenen et par procent vild landnatur i form af højmoser, klitheder (måske), flere mindre øer, mange kyster og i stigende grad naturskove, som ligger urørt hen.

Figur 8 Møns Klint – vild natur når det er mest betagende. Her er mennesket blot tilskuere. (Foto: Michael Stoltze)

Brugt natur er områder, hvor vi ikke gøder, sprøjter, dræner eller bygger, men udnytter naturens ressourcer ekstensivt til græsning, høslæt, skovbrug eller lignende. Sådanne områder omfatter i Danmark arealer, der kan have en biologisk mangfoldighed, der er lige så stor eller større end mangfoldigheden i områder med vild natur. Den brugte natur omfatter bl.a. hovedparten af Danmarks enge, heder, overdrev og skove i naturnær drift. Det er alle områder, der kræver vegetationspleje (et bedre ord end det selvmodsigende "naturpleje") for at bestå.

Størstedelen af den natur, der er omfattet af naturbeskyttelseslovens bestemmelser, er "brugt natur".

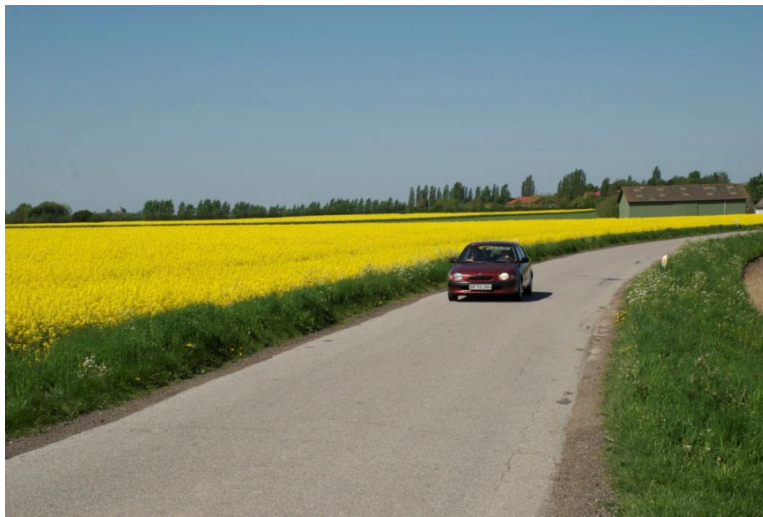

Figur 9 Overdrevet Høvblege på Møn. Et dejlig varieret og utrolig artsrigt stykke brugt natur. Er rig rest fra fortidens udbredte græsningslandskaber. (Foto: Michael Stoltze)

Omdannet natur er områder, der er omformet og udnyttet intensivt af mennesker,. det vil sige alt det, der ikke er vild natur eller brugt natur. Det er byer og bebyggelser, veje og anlæg, industri og det intensive landbrug. Det mest intensive skovbrug (f.eks. pyntegrønt og juletræer, hvor der bruges pesticider og gødning) hører også med til den omdannede natur, mens det øvrige skovbrug med den naturnære drift nærmer sig, hvad man kan klassificere som brugt natur.

Den omdannede natur kan være meget fattig på arter og/eller have et naturindhold, der adskiller sig stærkt fra det naturlige. Naturen på Rådhuspladsen i København er f.eks. meget fattig, men præges dog hele sommeren af mursejlere, der stryger frem og tilbage over pladsen, og klippeduer, der ligesom mursejlerne opfatter byen som et bjerglandskab. Som paradoks rummer Københavns Kommune nok Danmarks

højeste botaniske mangfoldighed inden for sit areal. Men det skyldes alene, at Kommunen rummer Botanisk Have.

Figur 10 Dieselmærk på Sydsjælland. Størstedelen af Danmarks landareal er stærk omdannet natur. Omdannet natur kan tage sig pragtfuld ud i landskabet, men er som regel biologisk fattigt. Det gælder bl.a. det intensivt dyrkede landbrugsareal. 80 % olien fra Danmarks rapsmarker blev i 2008 i klimakrisens navn brugt til biodiesel. Det er yderst tvivlsomt, om det gavner klimaet. Men det lægger helt sikkert beslag på arealer, der ellers kunne have været mangfoldig, lysåben natur. (Foto: Michael Stoltze).

Hvem skal afgøre hvilken natur, vi skal have i Danmark?

Et lands natur er ligesom som et lands folk, sprog og kultur en vigtig del af landets identitet. Et land, der sætter sin natur over styr, mister en del af sin identitet. Men i et tæt befolket land med et omfattende landbrug og udbredt skovdrift, bliver naturen voldsomt påvirket. Vi kan derfor ikke undgå, at en del af naturens mangfoldighed forsvinder. Men vi kan ved intelligent politik sikre, at vi på trods af en relativ intensiv udnyttelse af landet stadig opretholder en rig og varieret natur.

Det er i princippet, hvad naturbeskyttelse og naturpolitik går ud på.

Frem til omkring midten af det 20. århundrede var naturbeskyttelse overvejende koncentreret omkring bevarelse af "seværdigheder". Men siden intensiveringen af landbruget (og i mindre grad skovbruget) tog fart i løbet af 1950'erne, 1960'erne og senere, blev behovet for en generel naturbeskyttelsesindsats åbenlys. I vor tid er naturområder i langt mindre grad end før noget, at der opstår i tilfældige samspil mellem menneskets aktiviteter og de frie naturkræfter. Planlægningen har holdt sit indtog. Naturen er stadig "det, der kommer af sig selv", men det er mennesker, der bestemmer rammerne for naturens udfoldelser.

Autenticitet, oprindelighed, geologi, klima, historie og plads til naturens fri dynamik bør stadig være afgørende for naturforvaltningen i Danmark.

Samtidig er det vigtigt, at befolkningen har et tilpas kendskab til naturen og er engageret i bevaring og udvikling af naturens mangfoldighed i deres land. Politikerne, der fastsætter naturpolitikken, er jo befolkningens demokratisk valgte magthavere, og de skal lytte til befolkningens ønsker.

Alligevel kan det være et problem, hvis politikere i for høj grad læner sig op ad befolkningens generelle viden og ønsker.

Naturen i Danmark er trængt så meget tilbage, at det kræver stor specialviden at udrede naturens tilstand og udviklingsmuligheder. Undersøgelser har vist, at befolkningen i høj grad ønsker, et at det sjældne og usædvanlige bliver beskyttet, men ofte er det kun specialisterne, der

kender den sjældne og usædvanlige natur. Og det er kun eksperterne der ved, hvordan denne natur kan beskyttes, udvikles og formidles.

Derfor er eksperter i Danmarks natur uundværlige for udviklingen af en god naturpolitik. Men politikken skal samtidig udvikles i samspil med befolkningers ønsker og behov. Derfor er debatten om natursyn og hvilken natur, vi vil have (balancen mellem vild, brugt og omdannet natur), yderst vigtig, og det er væsentligt, at denne debat bliver styrket på trods af tidens store fokus på klimaspørgsmålet.

Skal der fastsættes konkrete mål for naturen i Danmark?

Jeg mener helt afgjort, at der skal fastsættes konkrete mål for naturen i Danmark.

Der er hårdt brug for en bedre forståelse for, hvad natur er for en størrelse, og at vi fastsætter et langsigtet mål for, hvor megen beskyttet natur, vi skal have i Danmark, -det vil sige, hvor stor en del af landet, der skal friholdes for gødsning, sprøjtning og dræning, og som ikke må bebygges.

For vandløbskvalitet og for skovarealer har der længe eksisteret konkrete mål for udviklingen, hvilket har vist sig meget brugbart og nyttigt.

Derfor bør den kommende nationale naturplan, som regeringer har bebudet med projekt "Grøn vækst", indeholde sådanne konkrete mål.

Figur 11 Syltet indtil 2009. Regeringens visioner for Danmarks natur blev i 2008 sat på standby med projekt "Grøn vækst". I 2009 bliver det spændende, om der kommer en god, national naturplan ud af initiativet. (Foto: Michael Stoltze).

Figur 12 Vi skal til at genoprette lysåben natur. På sandet jord er det muligt at genoprette blomstrerige og sommerfuglerige naturområder på ret kort tid. Den-

ne brakmark, som desværre blev pløjet op i 2008, lå ved Skellerup i Midtjylland. (Foto: Peder Størup).

Vision for naturen i det åbne land

Med manglende vegetationspleje af vores eksisterende natur, oppløjning af ca. 100.000 ha brakmarker i 2008 og svigt i naturgenopretningen er det den seneste tid gået hastigt galt for den lysåbne natur i Danmark. Den er simpelthen i krise, og der er brug for en redningsplan nu.

Redningsplanen bør komme med udspillet til "Grøn vækst", der skal forhandles på plads i løbet af 2009

Min vision for det åbne land er, at naturen bliver sikret og udviklet i en retning, så Danmark vinder en del af den tabte mangfoldighed og skønhed tilbage. Det er ikke et spørgsmål om at vende tilbage til tidligere tiders tilfældigheder, men om at stræbe mod en ny balance, hvor der er plads til både mange mennesker, høj velfærd, et effektivt landbrug, en rig natur og et rigt og varieret landskab, som vi kan være bekendt og stolte af som nation.

Hvis naturen i det åbne land skal sikres og udvikles på den måde, og hvis tilbagegangen i naturen mangfoldighed skal standses inden 2010 (det er EU's og den danske regerings erklærede mål), skal der tages en række markante initiativer.

Mit forslag til initiativer er følgerne:

1. Gå i gang med en regelforenklung.

2. Revidér naturbeskyttelseslove. Den skal være mere enkel, den skal omfatter skov, og arealer omfattet af loven må ikke gødskes, sprøjtes, drænes eller bebygges.
3. Styrk miljølovgivningen og -kontrollen.
4. Gennemfør en lands- og kommuneplanlægning, der sikrer eksisterende natur og genopretning af natur.
5. Planlæg for naturen ved Danmarks kyster i forhold til den forventede stigning i havets vandstand.
6. Vedtag en national naturplan, så 1/3 af Danmark bliver beskyttet natur inden 2040.
7. Vedtag mål for alle beskyttede naturarealer og indfør plejepligt.
8. Lancér en begavet naturkanon, så den almene bevidsthed om og stolthed over naturen i Danmark bliver større.
9. Afskaf landbrugsstøtten, og brug i stedet penge på naturen.
10. Invester i naturen - opkøb arealer til naturformål og brug penge på vegetations- og landskabspleje.

Der vil med denne plan formentlig være brug for samlede investering i natur i en størrelsesorden på omkring 3 milliarder kr. årligt gennem 30-40 år. Det er blot omkring 1/3 af den nuværende landbrugsstøtte. Og så vil pengene være givet rigtig godt ud, for vi vil alle få stor glæde af investeringerne.

Yderligere læsning:

Stoltze, M., (2006): Naturen, det billige skidt! Kronik i Berlingske Tidende, 20. april, 2006

Stoltze, M., (2006): Hvordan skal Danmark se ud? Kronik i Berlingske Tidende 10. oktober, 2006.

Stoltze, M., (2008): Landbruget som medspiller i naturbeskyttelsen. Kronik i Politiken 12. september, 2008.

Stoltze, M. (2008): Arions sang. Kommentage i Weekendavisen 18. juli, 2008.

Alle fire artikler kan findes på nettet eller på www.naturogide.dk under "Udgivelser".

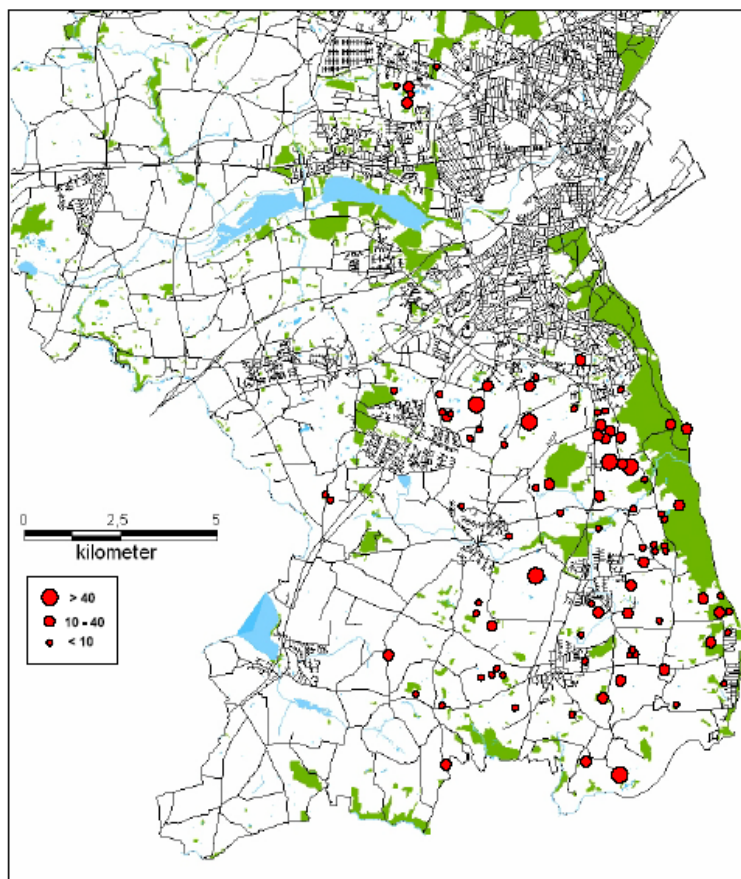
Mere natur til gavn for samfundet

*Af afdelingschef **Mogens Bjørn Nielsen**, Natur og Miljø, Århus Kommune*

En ny dagsorden – ja tak! Meget tyder på, at naturen i Danmark aldrig har været mere presset og aldrig har haft det værre. De to foregående indlæg af Bettina Nygaard og Michael Stoltze indikerer også en tilbagegang i biodiversitet og naturindhold. Selv statsminister Anders Fogh Rasmussen indrømmede i 2008, at han tog fejl, da han for få år siden udtalte, at hverken fugl, fisk eller frø har fået det dårligere under hans regering.

Der er dog også fremgange og positive naturhistorier. Blandt andet kan nævnes løvfrøen, som lokalt har fået det bedre de senere år - den vender jeg tilbage til senere. Vi kan altså godt gøre det meget bedre, oven i købet uden at det bliver dyrere end i dag. Christiansborg skal "bare" beslutte at prioritere natur- og miljøhensyn på lige fod med produktionshensyn og den meget store offentlige økonomiske støtte til landbruget. Så kan natur og miljø med tiden komme på fode igen i Danmark.

Historien om Løvfrøen

Løvfrøen er et symbol på, at det kan lade sig gøre at vende en uheldig udvikling i det åbne land i Danmark. Løvfrøen forsvandt fra det meste af Østjylland i 1940'erne, og var helt væk i Århusområdet indtil 1985-87, hvor yngel blev udsat i 20 vandhuller i kommunens sydlige del. Pleje og etablering af nye vandhuller har betydet, at der nu findes ca. 3000 individer fordelt på 90 lokaliteter i den sydlige del af Århus Kommune. Arbejdet blev dels udført af initiativrige naturinteresserede og delvist som beskæftigelsesarbejde. Udover at være til umiddelbar glæde for løvfrøerne, så er de mange vandhuller og vådområder også til glæde for

de mange mennesker, der færdes i naturen omkring Århus, samt til gavn for mangfoldigheden og biodiversiteten. At løvfrøens fremgang skyldes lokale kræfters mangeårige arbejde - og ikke den førte politik på Christiansborg - er en anden sag. Det er frøen selvfølgelig ligeglad med. Den lille positive historie om frøen viser, at det er muligt at vende en for naturen uheldig udvikling.

Initiativ og engagement fører også til resultater i det åbne land. Dette er netop mine stikord til at rette en tak og en anerkendelse til de unge mennesker fra Danmarks Naturfredningsforening, der bruger egen tid og ressourcer på at planlægge og gennemføre denne Vilhelm +7-konference - tak skal I have.

Den danske natur ødelægges af intensivt landbrug

Men en ting er løvfrøen og et mangeårigt lokalt arbejde for at sikre dens levesteder. En anden ting er, at naturen og vandmiljøet generelt har det dårligt i Danmark. De omgivelser vi mennesker færdes i, ja hele vores naturgrundlag, er igennem den seneste generation eller to blevet dårligere og fattigere. Meget tyder på, at disse samfundsvigtige områder netop i øjeblikket er sat under et hårdere pres end nogensinde før. Det kan jeg konstatere i min dagligdag, hvor jeg har en del af ansvaret for kommunens mange opgaver med naturbeskyttelse, naturforvaltning, vandmiljø og landbrug samt med mine næsten 30 års arbejde indenfor miljø- og naturbeskyttelse.

En ting er selvfølgelig, hvad jeg påstår om naturen og miljøets dårlige vilkår i dagens Danmark. Hvad siger Miljøministeriet, som jo servicerer miljøministeren og andre politikere? En vigtig kilde til information er ministeriets materiale om de aktuelle vand- og naturplaner, der er ved at blive forberedt som en del af Danmarks forpligtigelser i forhold til EU's Vandrammedirektiv. Af ministeriets baggrundsmateriale fremgår det, at miljøtilstanden for samtlige indre danske farvande inklusiv

Århus Bugt er dårlig og ikke lever op til de politisk vedtagne målsætninger. Tilsvarende er mange vandløb, søer og naturområder påvirket i uacceptabel grad. Udledningerne fra det åbne land er den store synder, og her er landbrugets bidrag langt det største. Man kan pakke det pænt ind som i Miljøministeriets basisanalyse fra 2007: *"Næringssaltreduktionen fra renseanlæg er i dag så effektiv, at yderligere reduktion af næringssaltbelastningen nødvendigvis skal ske ved reduktion af landbrugets diffuse kvælstof- og fosforudledning"*.

De personer, som arbejder med og interesserer sig for natur og miljø - inklusive politikerne i Danmark - ved altså, hvor der skal sættes ind. Iltsvind, manglende levesteder og et artsfattigt dyre- og planteliv er blevet dagligdag i Danmark. Regeringen har netop udsat sin egen tidsfrist for at sende forslag til vand- og naturplaner ud i en offentlighedsfase. Det betyder, at dagligdagen med dårligt vandmiljø og en fattig natur fortsætter et stykke tid endnu - EU eller ej. Paradoksalt er det, at de første forslag til vandplaner kommer fra vores samarbejdspartner i Tyskland, som dækker oplande til grænsevandløb med Danmark. Vi må natur- og miljømæssigt lægge os i baghjulet på vores store nabo mod syd - et faktum, der er en kedelig strømpil på Danmarks deroute på miljøområdet, og som ville have være utænkeligt for bare 10 år siden.

Landbruget har af gode grunde været i fokus mange gange de seneste år på grund af de alt for store udledninger af kvælstof og fosfor til natur og miljø. Mange politiske indsatser, støttekroner og vedtagelser af vandmiljøplaner har ikke haft den nødvendige effekt på landbrugets udledninger. Landbruget har haft stor succes med at forøge sin produktion, hvorimod både landbruget og samfundet har fejlet med at reducere landbrugets udledninger til vandmiljøet og stoppe forarmelsen af naturen. Dette står i skærende kontrast til de succeser,

som miljømæssigt er opnået indenfor industrien og bysamfundene med rensning af spildevand.

Citat:

"Vi har erkendt, at grænsen for naturens bæreevne på en lang række punkter er nået. Vi ved, at der fremover er et behov for at ændre landbrugsdriften mange steder, fordi intensive landbrug ofte medfører forringelser af natur og miljø. Det vil vi ikke acceptere længere".¹

Ovenstående citat er ikke nyt. Det stammer – overraskende for nogle – helt tilbage fra Poul Schlüters borgerlige 4-kløver-regering, der sagde disse vise ord om den intensive landbrugsproduktion i Danmark for ca. 22 år siden. Desværre er problematikken stadig aktuel, men forhåbentlig er tiden snart moden til, at der også handles på den slags vise ord.

Hvilke forringelser af natur og miljø ville samfundet ikke acceptere længere allerede tilbage i 1987? Her er et udpluk af landbrugets synderregister:

- Landskabelig og naturmæssig forarmning og stedvis ødelæggelse af mange naturtyper som vådområder, søer, vandløb, moser og strandenge.
- Problemer som følge af den for store udledning af næringsstoffer:
- Kvælstof til overfladevand bl.a. med iltvind i kystnære områder til følge.
- Fosfor til overfladevand med forringelser af livet i søerne til følge.
- Nitrat til grundvand med stedvis ødelæggelse af drikkevandet til følge.
- Ammoniak nedfald over moser og andre naturområder med svækelse af biodiversitet til følge.

¹ Citatet er miljøminister Christian Christensen i forordet til "Marginaljorde og miljøinteresser – en sammenfatning" udgivet af Miljøministeriet 1987 / ISBN 87-503-6755-2.

- Pesticider og tilførsel af miljøfremmede stoffer i natur og vandmiljø.
- Sundhedsrisici for mennesker – bl.a. infektioner og ukendte følger af pesticider.
- Forøgede gener fra lugt, støv, støj og megen transport.
- Manglende dyrevelfærd.

Denne liste stammer som nævnt fra slutningen af 1980'erne, men hvordan er situationen så i dag? Det kan siges meget kort og kontant: Det intensive landbrug ødelægger mange steder fortsat vitale dele af Danmark indenfor miljø, natur og livskvalitet. Hvordan ser miljøministeren på disse alvorlige problemer?

Miljøministeren sikrer produktionsudvidelser i landbruget

Formanden for Søhøjlandets Landboforening, oktober 2008: *"Embedsmændene (i kommunerne, red.) siger, de er nødt til at forholde sig til blandt andet EU's vandrammedirektiv og Natura 2000, men de tegner så store cirkler, at hele systemet sovser til. Det er viljen til konkrete løsninger, der mangler"*.

Miljøministeren, oktober 2008: *"Nu offentliggør Miljøministeriet en liste med de 10 dårligste kommuner, der skal have specialundervisning i at give miljøgodkendelser til udvidelser af husdyrproduktion"*.

At dømme ud fra ministerens udtalelser og debatten i dagspressen, så prioriterer miljøminister Troels Lund Poulsen som det vigtigste, at der hurtigst muligt bliver givet tilladelser til udvidelser af husdyrproduktionen i Danmark.

Kommunerne skal behandle hver enkelt ansøgning om udvidelse af husdyrproduktion individuelt og vurdere, om det generelle beskyttelsesniveau er tilstrækkeligt. Vurderingen bygger på komplekse udredninger, hvor der skal redegøres for vandkredsløb og næringsstoftransporten fra mark til vandmiljø. Dette kræver ressourcer og tid. Paradoksalt nok har ministeren sagt fra overfor dette faktum. Faktisk er han gået

så vidt, at han på ministeriets hjemmeside har lavet en "gabestok", hvor de kommuner, der har længere sagsbehandlingstid (og måske særlig grundig sagsbehandling), udstilles. Unægtelig en særpræget ministerbeslutning overfor ministerens måske vigtigste samarbejdspartnere indenfor natur og miljø, nemlig kommunerne i Danmark.

Med koldsved på panden løb min finger ned gennem listen: hvor ligger min hjemkommune? Lige under midten ligger Århus. Men pludselig kom jeg i tvivl. For hvad er egentlig op og ned på listen? Hvad er godt, og hvad er skidt? Det, som miljøministeren synes er skidt, er jo i mange tilfælde åbenlyst godt for samfundet! Med de kommende investeringer i opfyldelse af vandplaner og naturplaner, kan det nemt være skatte kroner lige ud af vinduet, hvis kommunerne er for rundhåndede med godkendelser netop nu, hvor de nye vand- og naturplaner er på trapperne. De kommuner, der er omhyggelige med at vurdere de konkrete skader af udledninger fra landbruget, og derfor kommer i gabestok af miljøministeren, bliver måske om et par år hyldet som fremsynede foregangskommuner, der forstod at tage samfundsmæssige og naturmæssige hensyn. Hvis det viser sig, at de nyligt udstedte tilladelser til husdyrproduktion modarbejder kommunernes mulighed for at opfylde vand- og naturplanerne, må tilladelserne trækkes tilbage. Dette vil koste samfundet dyrt i erstatninger til husdyrproducenterne.

I modsætning til sin forgænger for mere end 20 år siden, kan miljøminister Troels Lund Poulsen ikke se problemerne til trods for, at hans eget ministeriums viden om landbrugets alt for høje udledninger. I stedet sætter han hensynet til produktion af svin over hensynene til mennesker, natur og miljø.

Hvad gør vi så, mens vi venter på, at EU og/eller en ny politisk dagsorden redder miljøet og naturen i Danmark?

Vi kan dyrke livskvalitet og rent vand til videnssamfundet

Arealfordelingen i Århus Kommune var i 2007 således:

Arealtype	Arealforbrug
Bymæssig bebyggelse	175 km ²
Landbrug	250 km ²
Skove	35 km ²
Naturområder	15 km ²

Udledningen af kvælstof fra byer (mennesker) og industri er ved investeringer i anlæg og drift af renseanlæg kommet ned på ca. 200 tons N/år. I kontrast hertil står, at udledning fra landbrug i kommunen er noget højere, nemlig 300-450 tons N/år.

Kommunen har 300.000 indbyggere og en forureningsproduktion er ca. 500.000 PE². Århus er den by i Danmark, der har det forholdsmæssigt højeste antal studerende og unge mennesker, Skejby Sygehus er ved at udvikle sig til et førende hospital, masser af virksomheder indenfor it, medico, vindmøller, arkitektur og teknologi har til huse i byen. I det relativt smalle bånd af åbent land rundt om byen (ikke mod øst hvor vi har bugten) er der en meget stor produktion af husdyr. Blandt andet bliver der årligt i Århus Kommune produceret ca. 300.000 slagtesvin á over 100 kg og et større antal smågrise. Gennemsnitligt bliver der i Århus Kommune pr. arealenhed inkl. Rådhuspladsen og byområderne produceret flere svin end landsgennemsnittet. Sammen med den øvrige landbrugsproduktion giver dette sig udslag i en udledning af kvælstof på op mod 450 tons årligt med deraf følgende problemer for vandmiljø-

² 1 PE svarer til den forurening en person afleder pr. døgn. Industribelastning omsættes til PE. En PE kan defineres ud fra organisk stof, kvælstof og fosfor. Almindeligvis er en PE defineret som: 60 gram organisk stof (Bi5)/døgn 12 gram kvælstof Total-N)/døgn 2,5 gram fosfor (Total-P)/døgn (Århus kommune 2003)

et og naturen. Landbrugsproduktionen båndlægger over 50% af kommunens areal, men der er kun ca. 1500 ansatte indenfor landbruget. Til sammenligning er der i en niche som "arkitektur og design" ca. 1700 ansatte i kommunen.

Ved en elektronisk rundspørge blandt 1000 borgere i Århus-området fandt kommunen frem til, at borgerne i Århus ønsker mere natur, i form af flere grønne områder, mere skov og vand, renere vandområder og bedre adgang til benyttelsen af naturen og det åbne land. Desuden fandt de, at borgerne forventer, at der ingen sundhedsfare er ved anvendelse af naturen.³

En samlet vision kan formuleres således:

- Vi dyrker rent vand, mangfoldighed, rekreative muligheder og folkesundhed i et grønt og blåt bånd rundt om byen til styrkelse af videnssamfundet.

Visionen for det åbne land er:

- Produktion af drikkevand samt udvikling af naturen til et stærkt rekreativt element til styrkelse af videnssamfundet.

Visionerne skal i 2030 føre til en storby på 375.000 indbyggere med vand på den ene side og omkranset af skov, natur og ekstensivt landbrug på den anden side. Der "dyrkes" rent drikkevand til nu og til fremtiden. Vi kan i nærområdet stresse af fra vores arbejde i centrum. Folkesundheden "dyrkes" i de nærrekreative områder. Vi får i fremtiden en ren og hygiejnisk tilfredsstillende Århus Bugt ved at nedbringe udledningen af næringsstoffer fra landbruget. Vi slipper for gyllelugten. Desuden får vi større og styrket biodiversitet i både by og natur. Vi skal sikre bæredygtig adgang til godt og rigeligt drikkevand i fremtiden (det er næsten ubetaleligt – spørg bare Københavns Kommune!) ved styrket grund-

³ Kilde: elektronisk spørgepanel blandt ca. 1000 borgere i Århus-området

vandsdannelse. Der skal ske klimatilpasning blandt andet ved genskabelse af naturlige hydrologiske forhold f.eks. med lokal nedsivning af regnvand og sikring af mere vand i landskabet. Flere fugle og fisk skal trives i naturområderne, som også skal give bedre rekreative muligheder og bedre livskvalitet. Og så skal de politisk fastsatte målsætninger for natur- og vandområderne tages alvorligt og opfyldes bedre.

Naturen og det åbne land kommer ind i de nye kommuneplaner

Århus er godt i gang med sin nye kommuneplan 2009-2013, og både strategien og forslaget er vedtaget af byrådet. Denne plan indeholder væsentlige elementer af ovenstående, blandt andet mål om fordobling af naturarealet, fordobling af skovarealet, kobling af folkesundhed til natur og friluftsliv, CO₂ neutralitet i 2030, forøget beskyttelse af rent drikkevand, vækst i befolkningen samt udvikling af vidensvirksomheder og -arbejdspladser.

Århus Kommune har vedtaget en skovudviklingsplan, som skal sikre langsigtede gevinster ved naturnær skovdrift, bedre forhold for dyr og planter, gode oplevelser for friluftslivet, beskyttelse af fortidsminder og andre kulturhistoriske spor, bedre evne til at modstå storme og klimaændringer og bedre evne til at modstå angreb af skadevoldere. Fremtidens skove i Århus har mere vand i skovbilledet, mere dødt ved, mere blandet skov og større variation og mangfoldighed.

Byrådet har som noget helt nyt besluttet at lave en naturkvalitetsplan for kommunen. Her er mulighed for at værdisætte naturområderne på en 5-skala. Dette kræver en registrering af samtlige beskyttede naturom-

råder, mulige naturområder og økologiske forbindelser i kommunens naturnetværk.

Byrådet har også sat overliggeren højt i sit indspil til staten om idéer til de kommende vand- og naturplaner. Her er politisk vilje til, at der skal ske forbedringer for vandmiljøet og naturen - det kan kun gå for langsomt.

Et eksempel på naturgenopretning i Århus er *Århus Å projektet*. Projektets målsætning er at få rent vand i Brabrand Sø, Århus Havn og dele af Århus Å. De initiativer, der er taget i den forbindelse, er for eksempel væsentlige forbedringer i vandkvaliteten, bassiner til reduktion af belastningen med spildevand og bedre styrings- og overvågningssystem. Derudover har byrådet en rekreativ vision for Århus ådal inklusiv beskyttelse af naturen. Tidsplanen løber fra 2007 til 2011, og prisen er 340 mio. kr., svarende til 1½ gange Skjern Å-naturprojektet.

Andre eksempler på naturgenopretning i Århus er *Egå Engsø* og *Årslev Engsø*. Disse søer var indtil for få år siden tørlagte søer med drænedes og pumpede landbrugsområder. De er nu genskabt til søer og vådområder med offentlig adgang, og områderne er fortrinsvis ejet af kommunen. Søerne er 150 ha og 120 ha og hertil kommer store tilgrænsende engområder. De nye naturområder har nu oddere og 150 fuglearter, og der fjernes mere end 100 tons N/år. Desuden er der anlagt vandrestier, ridestier, fugletårne og forskellige faciliteter for besøgende.

Samfundsøkonomiske analyser af danske vådområdeprojekter viser, at de økonomisk genererer værdier, der overgår den hidtidige anvendelse. Eksempelvis giver Skjern Å Naturprojektet både lokalt og regionalt økonomisk overskud.⁴ Derudover skal de store genopretningsudgifter også ses i forhold til at økonomiske konsekvenser ved at udskyde genopretningsprojekter eller helt undlade naturgenopretning.

⁴ Cowi

Lidt nord for Århus ligger en af Danmarks største søer, som p.t. er afvandet, nemlig det mere end 20 km lange Kolindsund på Djursland. Her er spørgsmålet ikke om samfundet har råd til at genskabe søen, men hvor længe vi har råd til at vente!

Naturgenopretning i praksis

Af Lars Bo Christensen, *Orbicon*

Planlægning af naturgenopretningsprojekter

Et godt naturgenopretningsprojekt starter med en grundig planlægning. I planlægningen gøres det klart hvilke miljømål, man ønsker indfriet i projektet, og hvilke kriterier, der er fastsat for den ønskede naturtilstand. Desuden skal man sikre sig, at målene kan nås for det pågældende område med de forhåndenværende midler.

På baggrund af tidligere naturtyper i området, vurderes hvilken naturtilstand, man ønsker genoprettet. I den sammenhæng må man beslutte, om man ønsker den oprindelige natur, som fandtes efter sidste istid eller en nyere, menneskepræget naturtype, som for eksempel hvad der fandtes for omkring 200 år siden. Heder og enge er eksempler på delvist menneskeskabt natur, men disse lysåbne naturtyper bidrager i høj grad til biodiversiteten i naturen.

Målsætninger for genopretningsprojekter varierer meget og tager blandt andet hensyn til kulturhistoriske forhold, arkæologiske interesser samt særligt udpegede naturområder - eksempelvis habitatområder eller områder fredet på grund af særligt truede arter.

En vigtig del af forberedelserne til et naturgenopretningsprojekt er at undersøge områdets begrænsninger. Typiske begrænsende faktorer er:

- Områdets terræn og jordbundsforhold som sætter grænser for mulige ændringer.
- Tekniske anlæg i området som ikke må påvirkes.
- Kulturhistoriske eller arkæologiske fund der skal beskyttes.
- Sætninger af jordbunden, for eksempel efter afvandinger, kan begrænse genopretningsmulighederne.
- Modstridende interesser for området.

Først når alle disse parametre kendes, kan man fastsætte sig mål og planlægge det endelige projekt.

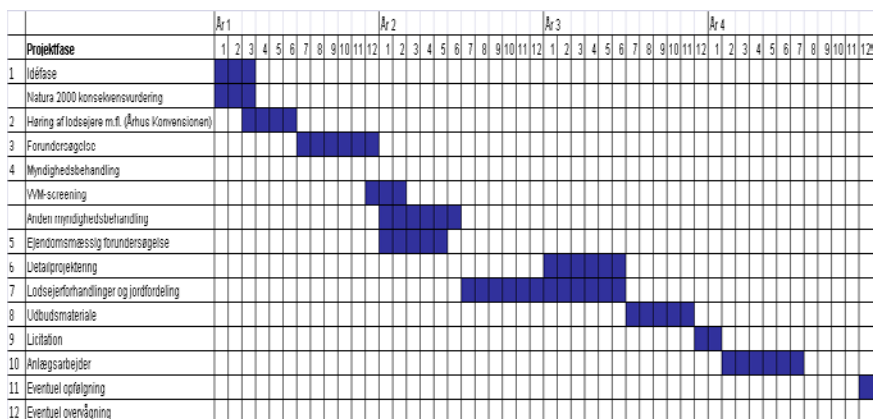
Økonomi og tidshorisont

Finansieringen af naturgenopretningsprojekter kan komme fra forskellige kilder. Nogle statsmidler er øremærkede til naturgenopretning, hvilket blandt andet gælder en del af miljømilliarden og fondene fra Vandmiljøplan II og III. Der findes også de årlige naturforvaltningsmidler under naturbeskyttelsesloven, men det varierer meget, hvilke typer projekter disse penge fordeles til. Derudover kan pengene komme fra landdistriktsmidler til vådområdeprojekter, EU-LIFE samt kommunale midler. Der eksisterer desuden tre mindre puljer nemlig fisketegn-, okkerbekæmpelses- og vandløbsrestaureringsmidler. Ydermere støtter Aage V. Jensens Fonde naturen ved at opkøbe og pleje naturområder.

Naturgenopretning kan være en langsommelig proces. Mindre komplicerede projekter kan gennemføres i løbet af 3-4 år, men større projekter kan tage helt op til 20 år at færdiggøre.

Eksempler

Nedenfor præsenteres fire meget forskellige eksempler på naturgenopretningsprojekter. Projekterne er 1) Hals Sø; et lille og simpelt projekt, 2) Julstrup Sø; et kompliceret projekt på grund af mange tekniske anlæg, 3) Varde Å; et meget stort genopretningsprojekt og 4) Vilholt Mølle; et projekt som grundet interessekonflikter har haft en meget lang tidshorisont.

Figur 13 Tidshorisonter for faserne i et typisk naturgenopretningsprojekt. Det skal bemærkes, at det i en række tilfælde er mere hensigtsmæssigt først at gennemføre myndighedsbehandlingen, når detailprojekteringen er afsluttet.

1. Hals Sø

Figur 14: Hals Sø før og efter genopretningen

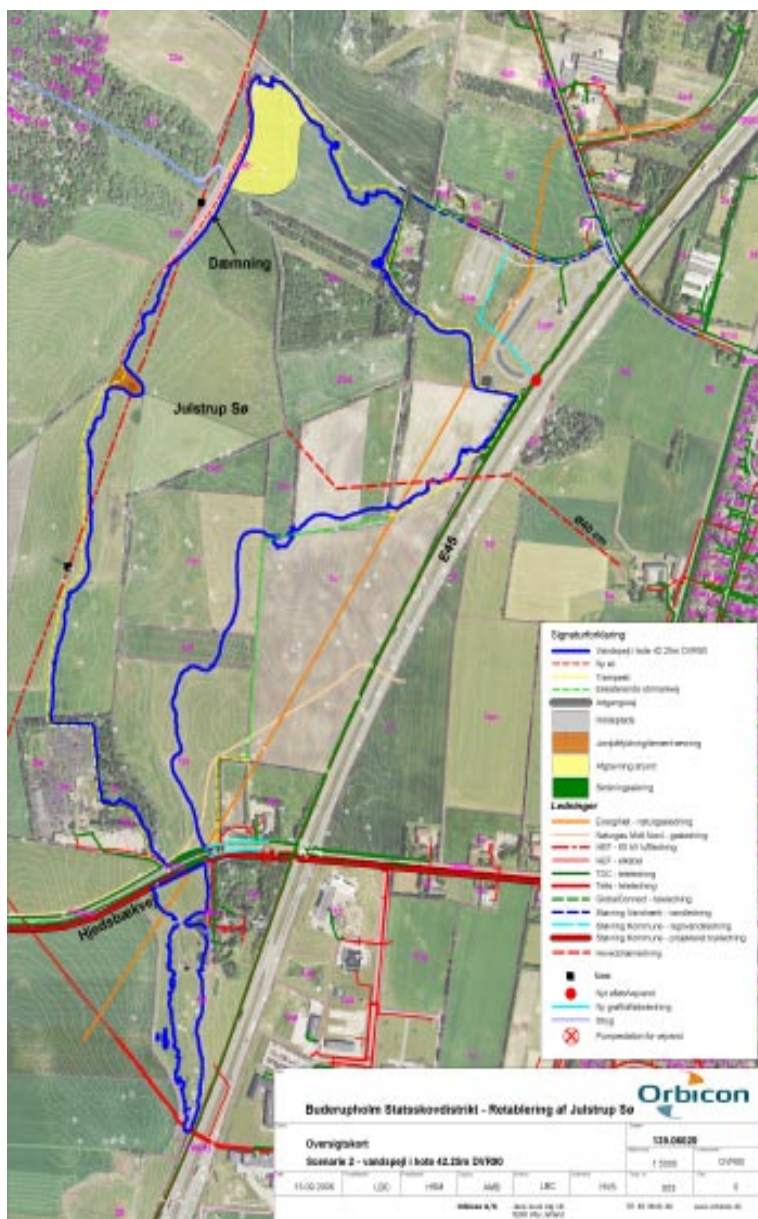
Hals Sø blev først afvandet i slutningen af 1800-tallet, og fra 1959 effektivt afvandet med afvandingskanaler og en pumpe til landkanaler. I slutningen af 1990'erne besluttede Århus Amt at reetablere søen, hvilket blev gennemført som amtets første projekt under Vandmiljøplan II. Det var et enkelt projekt, da der kun var ganske få lodsejere, og da der ikke var behov for særlige afværgeforanstaltninger.

Landkanalerne kunne efter få tilpasninger bruges som fordelerkanaler og vandet herfra kunne herefter ledes ind i søen. Desuden blev pumpestationen fjernet, og der blev etableret et udløb, der bestemmer vandstanden i søen. Projektet var simpelt og relativt hurtigt gennemført.

2. Julstrup Sø

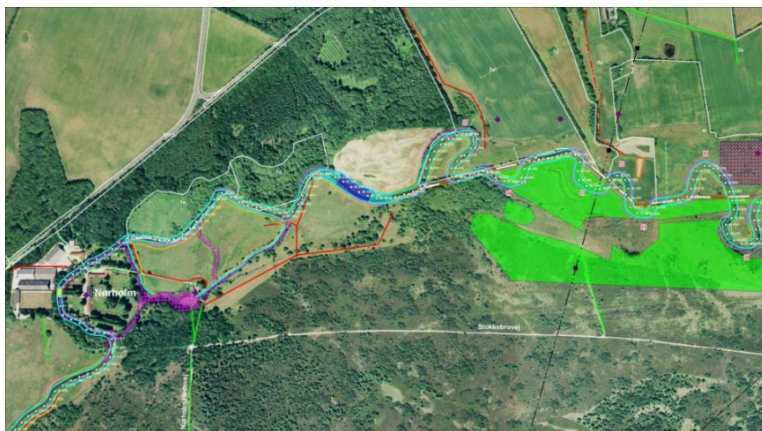
Julstrup Sø ved Støvring i Himmerland er et projekt, som stadig er i planlægningsfasen. Formålet med projektet er at skabe et bynært rekreativt område for borgerne i Støvring. Den største udfordring ved dette projekt ligger i, at området har utrolig mange tekniske anlæg, hvilket besværliggør processen. Det drejer sig om:

- Motorvej E45, som løber lige øst for søen.
- Et køreteknisk anlæg ved søens nordlige ende.
- To kommuneveje.
- En højspændingsledning mod vest.
- En gastransmissionsledning.
- En markvandingsboring på en ejendom.
- En nedlagt minkfarm, som kunne medføre forurening i området.

På trods af de mange tekniske anlæg i området er projektet prioriteret højt af Skov- og Naturstyrelsen til finansiering via de statslige naturforvaltningsmidler, på grund af formålet om at etablere et rekreativt naturområde

3. Varde Å:

Figur 16 Planen for reetablering af Varde Å

I 1945 blev en stor del af vandforsyningen til Varde Å afskåret, og 90% af vandet løb i stedet i den menneskeskabte 10,5 km lange Ansager Kanal, som løber fra Ansager Stemmeværk til Karlsgårde Sø. Efter tilløbet fra Holme Å ledes vandet tilbage til Varde Å. Genopretningsprojektet indebærer, at kanalen lukkes, så Varde Å igen skal føre hele sin vandmasse. Da åen gennem mange år har været stort set uden vandføring, er bundbredden reduceret til mellem 5 og 10 m fra de oprindelige 14 m. Udgravning af åen kræver fjernelse af 550.000 m³ jord, som efterfølgende vil blive brugt til genopfyldning af Ansager Kanal. Varde Å er tidligere blevet udrettet, og en del af genopretningsprojektet er gensnoning af åen på en 6 km lang strækning, der efterfølgende vil blive 9 km lang. Den samlede projektstrækning er 20 km. Der skal laves 9 gydestryg til

gavn for snæblen, hvilket svarer til et samlet areal på 20.000 m². Samtidig skal der udgraves lokale udposninger med lavvandede opvækstområder til snæbellarverne. Projektet gennemføres som et led i den nationale forvaltningsplan for snæbel og finansieres delvist via EU-LIFE midler.

4. Vilholt Mølle

Projektets formål er at genskabe Gudenåen ved Vilholt Mølle ved Mossø. Det skal gøres ved at fjerne stemmeværket og genoprette det naturlige flow i åen til gavn for blandt andet søørred. Stemmeværket har siden oprettelsen forhindret fri vandring for fisk og smådyr. Vandløbet har hidtil været stuvningspåvirket på en 1,5 km lang strækning grundet værket og møllesøen. Det første skitseprojekt blev udarbejdet allerede i 1990, men projektgennemførelsen har været længe undervejs på grund af konflikter mellem flere modstridende interessegrupper. Området er udpeget som Natura 2000-område og indeholder blandt andet hænge-sæk og damflagermus. Herudover har der været forskellige lodsejerinteresser, et ønske om bevarelse af møllen af kulturhistoriske grunde, og endelig har kanofolket tidligere modsat sig projektet, da der årligt passerer 3000 - 3500 kanoer i området.

Et eksempel på løsninger af disse konflikter er beskyttelse af damflagermusen. Et fredningsforslag blev taget af bordet på grund af bekymring for damflagermusen, som kunne miste fødesøgningspladser, når stillestående vandområder som møllesøen fjernedes. Løsningen på dette er blevet, at der udover genskabning af Gudenåen vil blive oprettet 17.000 m² erstatningsbiotoper fordelt på ni nye søer. På lignende måder er de øvrige konflikter løst via dialog og stor imødekommenhed fra alle sider.

Figur 17 Billederne illustrerer, hvor hurtigt forandringer sker. A viser stemmeværket for et par år siden, hvor vandet stadig løb gennem turbinen. B viser situationen sidste år (2007), efter turbinedriften var indstillet og vandet skulle over stemmeværket. C og D viser situationen en dag i slutningen af oktober 2008 henholdsvis kl. 13.00 og kl. 14.30, - før og efter stemmeværket blev fjernet. Stemmeværket var fra 1866, og naturgenopretningsprojektet har været undervejs i 20 år. Det tog dog kun 90 minutter at fjerne selve stemmeværket. Projektet er finansieret via miljømilliarden (Vand- og Naturindsatsen).

Succes eller fiasko?

Naturgenopretningsprojekternes succes er helt afhængig af en grundig planlægningsfase.

Heldigvis bliver resultaterne hele tiden bedre, i takt med at fremgangsmåder og teknikker forbedres. Desværre sker det dog alt for ofte, at der ikke budgetteres tilstrækkelig tid og ressourcer til efterfølgende opfølgning på projekterne, hvilket betyder, at projekternes effekter ikke altid kendes med sikkerhed. Nogle elementer genoprettes hurtigt, for eksempel etableres fugleliv i et nygenoprettet område næsten øjeblikkeligt, mens andre elementer tager længere tid, og negative mellemstadier kan opleves, inden det endelig mål nås.

Overordnet set er det ofte muligt at genskabe en udmærket natur, som fuldt ud er på højde med lignede naturligt skabte områder. Det er også vigtigt at huske, at den naturlige succession påtvinger, at man til visse genopretninger skal iberegne kontinuerlig vedligeholdelse, mens andre i langt højere grad kan passe sig selv. Naturgenopretning er et vigtigt element i styrkelsen af den danske natur. Naturgenopretning er kommet for at blive – ikke mindst set i lyset af de mål, der skal opfyldes i de kommende vand- og naturplaner.

Kan man genskabe spændende natur?

Af Professor Kaj Sand-Jensen, Biologisk Institut, Københavns Universitet

Der er en stor genskabelseskraft i naturen. Hvis naturen tilbydes plads og lettes for næringsstoffer, bliver naturkvaliteten meget, meget bedre. Men tid vil det tage, og nostalgisk skal man ikke være, for sammensætningen og hyppigheden af arterne bliver aldrig præcis som før.

Fra asken til fornyet ildhu

Det er næsten naturstridigt her i 2008 at skulle tale over spørgsmålet: "Kan man genskabe god natur?". Det sker nemlig på et tidspunkt, hvor vi netop har tabt op mod 140 tusinde hektar hel- eller halvnatur ved at opløje de danske brakarealer. Og da man nu var i gang, og myndighederne efter kommunalreformen vendte ryggen til, fulgte landmænd op med ulovligt at afvikle en række egentlige § 3 naturområder. Hvor og hvor mange har man ikke orket at få styr på.

Derfor har 2008 været et forfærdeligt år holdt i naturødelæggelsernes tegn.

På braklagte lette sandjorder havde der ellers over flere år udviklet sig en artsrig sandmarksflora med blodrøde tjærenelliker og evigt gule evighedsblomster, og på skrænterne nedenfor brakken havde de delikate knoldet mjødukt, enghavre og den fredede grenede edderkoppeurt haft et fristed. Skrænterne nedenfor de gødede marker var omvendt blevet tømt for interessante blomstrende planter og sommerfugle og var sprunget i kulturgræsser. Denne kedelige udvikling vil nu ske overalt.

På de braklagte arealer i ådalene havde man kunnet glæde sig over flere viber, lærker og agerhøns. Og når vinteren kom, var der musmåltider til de hjemlige tårnfalke og Laplands fjeldvåger, som sad og lurede på mangel en gren eller hegnsplæ. Nu er de tilbageværende tårnfalke og fjeldvåger havnet på vejskiltene helt ude i vejrabatten, hvor de lever et liv i evig fare for at blive klippet af den tætte trafik blot et par meter borte.

Den optimisme, der var født på grund af de naturkvaliteter, der på ret få år var skabt på brakarealerne, blev på et øjeblik pløjet ned. Samtidig fjernede man i de opløjede vådområder et af de mest effektive og prisbillige virkemidler til at nedbringe næringsforureningen og øge biodiversiteten og landskabets variation i Danmark.

Stiller man nu spørgsmålet: "Kan man genskabe ny spændende natur fra asken?", så er svaret: "Ja, selvfølgelig, blot man igen vil friholde de nødvendige arealer, fjerne de værste trusler mod kvaliteten og give den nødvendige tid.

Men det har så absolut gjort det meget sværere, at man har opløjet de spændende nøjsomhedsarter, der voksede i brakken, og har fulgt op med gødskning og Round-Up, som fjerner de fleste frø i jorden, - frø som udgør den livsforsikring, der trækkes på, hvis man med nye støtteordninger igen skulle finde på at genetablere dyrkningsfrie områder.

Foto 1: Lys og vand afløser den mørke produktionsskov i Grib Skov. Foto: Jens Ole Andersen.

Trusler mod naturkvalitet

Mange forhold medvirker, før som nu, til at reducere eller helt afvikle, Danmarks naturkvaliteter (Tabel 1). Den vigtigste trussel mod naturkvaliteten er nedsættelse af naturarealet af moser, overdrev, heder, klitheder, søer og overdrev til blot ca. 7 % for hele landet. Til natur kan man så eventuelt lægge hele eller dele af skovarealet på ca. 11 procent.

Den måske næst vigtigste trussel er de mange næringsstoffer af især kvælstof og fosfat, som cirkulerer både på landjorden, i søerne og i havet.

De mange næringsstoffer spredt overalt i det fede landskab nedsætter variationen i landskabet, som også yderligere kan nedsættes af en intensiv og ensidig udnyttelse, som man møder det på de gødske og grønthøstede græsmarker og i de mørke granskove.

Tabel 1: Trusler og løsninger for den danske natur og biodiversitet.

Trusler	Løsninger
For lille naturareal	Afsætte nye/omlægge gamle arealer til natur
Mange næringsstoffer; ukrudtsarter går frem, nøjsomhedsarter tilbage	Fjerne næringsstoffer – genudsætte arter
Tilgroning med stauder og buske	Fjerne opvækst ved klipping og græsning
Ophobet førne og organiske lagre	Afskrælle organiske jordlag og sedimenter
Intensiv, ensidig udnyttet natur (fx drænet granskov)	Variation af lys, vand og dødt træ tilbage

Plads

Er der kun et marginalt areal til rådighed for natur, så byder det sig selv, at den bliver fattig og klemmt. Fattig, fordi forskelligheden af naturtyper og arter begrænses af pladsmangel. Fattig, fordi den frie dynamik med delområder i forskellig udviklingstilstand vanskeligt kan udfolde sig inden for et meget begrænset areal. Klemmt, fordi naturarealerne presses fra alle sider af færdsel og trafik og af det dyrkede lands mange gødningsstoffer og monotone flora. Klemmt, fordi nye arter fra syd vanskeligt kan rykke ind på de små arealer, hvis et varmere og fugtigere klima ellers i princippet skulle tilbyde egnede levevilkår.

Mangel på plads skaber også særlige problemer med at kunne overleve og sikre bæredygtige bestande, fordi det er svært at sprede sig effektivt mellem naturpletter i kulturlandskabet og fordi bestandene kan blive for små til, at deres genetiske variation, og dermed tilpasningsevne til ændrede levevilkår, kan opretholdes.

Næringsrigdom

De mange næringsstoffer i det fede landskab skaber en fattigere og ensformig flora og fauna og tillige nogle særlige problemer ved at stimulere

plantevæksten på landjorden og planteplanktonets vækst i søerne og i havet.

Næringsfattige skove, overdrev, kær og søer har en sammensætning af plante- og dyrearter, som er helt forskellige fra deres næringsrige modpart. I takt med at Danmark har mistet de næringsfattige levesteder, har vi også mistet de mange arter, som er knyttet til netop sådanne steder. På de kalkrige overdrev er de skadelidte de mange orkideer. I søerne er de skadelidte kransnålgærerne, de små rosetplanter og de fleste undervandsplanter. I havet er de skadelidte de store, langsomt voksende brunalger og ålegræsset.

Ser vi på antallet af plantearter fordelt på forskellige kategorier af foretrukken næringsrigdom, er det oven i købet sådan, at de fleste arter findes i kategorierne fra lav til middel næringsniveau, mens arterne er færre i de mest næringsrige kategorier. Det betyder, at den lokale artsrigdom er markant nedsat i kraftigt næringsberigede områder.

Dertil kommer de øvrige forarmende effekter af høj næringsrigdom og tæt plantevækst. På landjorden indebærer det øget konkurrence om lys i en høj plantebiomasse, hvor færre arter overlever. Øget ophobning af et organisk lager i jordbunden kan oven i købet hæmme frøplanternes opspiring og overlevelse. I søerne og i havet bevirker den tætte vækst af planteplankton, at lyset slukkes i vandet og egentlige bundplanter og fasthæftede alger helt forsvinder. Iltsvindet, der er knyttet til nedbrydningen i og ved bunden af de mange døde planktonalger, som synker ud fra vandmassen, vil så yderligere forarme artsrigdommen af bundlevende smådyr og fisk.

Restaurering af naturkvalitet

Hvor der er vilje, er der en vej! Der er altså intet principielt i vejen for at sikre de gode naturområder i Danmark for eftertiden og genskabe noget af det tabte. Det kræver bare konsekvens og indsats. Og indsatsen bliver

stadigt vanskeligere i takt med, at artsrigdommen falder i landskabet og næringsstofferne hober sig op.

For hver en trussel er der altså en løsning - i princippet (Tabel 1). Det er muligt at restaurere gamle naturarealer, så de får noget af deres tidligere pragt tilbage, som vi oplever det i Furesø, i det svenske rigkær, Nohlmarken og i engene og moserne i Grib Skov, som omtales nedenfor. Jeg kunne også have nævnt den genvundne fuglepragt i Hanherreds Vejler og Skjernås enge. Det er også muligt at afsætte nye naturområder og opnå høj kvalitet i dem, som vi kender det fra Vestamager og nyoprettede søer spredt over landet.

Det ser ud til, at fuglene altid rykker ind, mens det er vanskeligere at etablere den artsrige nøjsomhedsvegetation, fordi det som nævnt er svært at slippe af med næringsstofferne.

Ammoniakken fra gyllen kender ingen grænser gennem luft-havet og regnen. Nitrat er også uhyre mobilt i jorderne og føres derfor med drænvandet ud i vandløbene og videre til søerne og havet. Fosforen er mindre opløselig og stærkere bundet til jordpartiklerne, men de fyger bort med støvstorme over de store markarealer og flyttes med vandets erosion af markernes overflade og vandløbenes brinker. Derfor er det generelt svært at holde næringstilførslen nede selv til de mest næringsfattige og højest prioriterede naturområder. Generelt overskrider næringstilførslerne de kritiske tålegrænser for plantearterne, som man har opstillet for højmoser, heder, kalkoverdrev og næringsfattige søer.

Er der så metoder til at komme af med den kraftige opvækst på landjorden pga. for høj næringstilførsel? Ja, man kan klippe planterne med maskine eller slå den med le og derefter fjerne dem og dermed indholdet af næringsstoffer. Det er en succesfuld proces og et led i det oprindelige landbrug, som man kender det fra de 150 år lange og særdeles velbeskrevne forsøg i græsområdet Rothamsted i England. Artsrig-

dommen af planter er størst på de uproduktive arealer og allermindst på produktive arealer gødet med såvel kvælstof som fosfor. Naturlig forsuring af jorden over tid, eller ved tilsætning af svovlsur ammoniak, har også reduceret artsrigdommen, mens kalkning har holdt den oppe.

Man kan selvfølgelig også bruge kreaturer, får og geder til at holde vegetationen nede og områderne lysåbne og artsrige, men man kan sædvanligvis ikke sikre helt den samme høje artsrigdom af planter på denne måde.

Foto 2: Efter fældning af granerne og lukning af grøfterne opstod der et fattigkær af tuekæruld i Grib Skov. Foto: Jens Ole Andersen.

Det er straks vanskeligere at slippe af med det organiske stof med et stort indhold af næringsstoffer i jordlagene eller i søernes og havets sedimenter, som er ophobet over mange år med for høj næringstilførsel. Men at fjerne de organiske lag kan til gengæld have stor biologisk effekt. På Randbøl Hede har man med stor succes slået vegetation og afskrælet lyngtørven med maskiner og dermed fjernet næringsstoffer

ophobet over mange år. På den nu genvundne næringsfattige mineralbund, kan man pludselig møde meget sjældne nøjsomhedskrævende arter (f.eks. cypresulvefod), der ellers havde været forsvundet fra heden i mange år, men har overlevet som sporer i jorden. Metoden har generelt vist sig særdeles virksom på heder og overdrev i Holland og Belgien, men det kan være nødvendigt at tilføre afklip fra artsrige naboarealer for at tilføre de nødvendige frø.

I næringsfattige søer, der var blevet forurenede og havde mistet sine små nøjsomhedsplanter (f.eks. strandbo og bransenføde), når organiske lag havde ophobet sig over den oprindelige rene sandbund, har man også fået arterne tilbage, når de organiske lag blev fjernet og planterne bedre kunne få rodfæste og ikke mere blev hæmmet af muddrets store iltforbrug.

Hvor naturen er blevet forarmet ved ensidig, hårdhændet drift, som det er tilfældet i den mørke tætte produktionsgranskov (Foto 1), er det muligt igen at skabe variation og oplevelser. Det sker ved at fælde skoven og åbne op for lyset, lukke grøfterne og invitere det naturlige vandkredsløb ind igen, og lade de gamle træer stå og dø, så de kan invaderes af en artsrig samling af insekter og svampe (Foto 2 og 3).

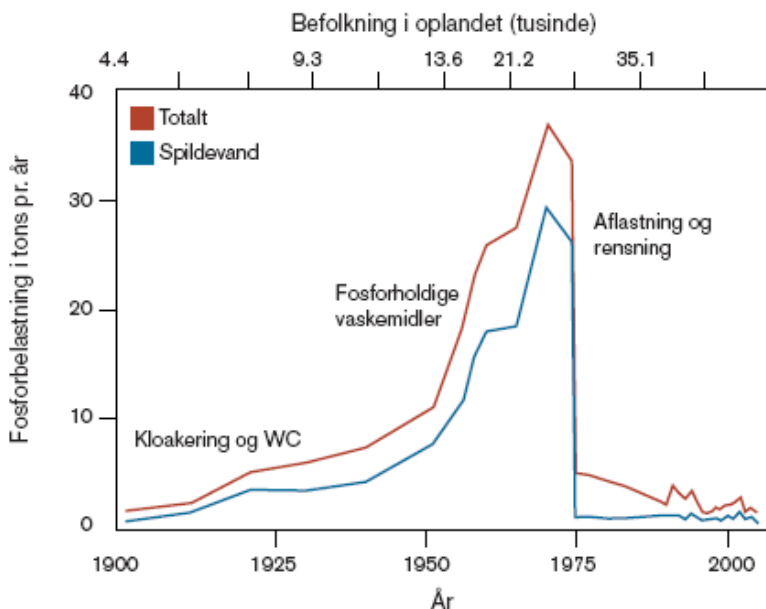

Foto 3: Efter lukning af grøfterne genopstod Tokkerup Tørvemose. Jens Ole Andersen.

Eksemplet Furesø

Furesø var Skandinaviens artsrige perle i år 1900. Klart vand og gennemsnitlig sigtbarhed om sommeren til 6 meter, ilt til bunden på 38 m og hele 35 undervandsplanter på artslisten.

Men i takt med en stigning fra 4.000 til 40.000 mennesker i oplandet til søen, kloakering og direkte udledning af spildevandet til søen steg den årlige fosfortilførsel efterhånden fra 1 tons P i år 1900 til et maksimum på hele 37 tons P i 1969 (Figur 1). Søens kvaliteter blev kvalt. Sigtheden faldt til et minimum på blot 1.6 m om sommeren pga. hyppige og tætte opblomstringer af planktonalger, ilten forsvandt helt og aldeles fra bundvandet og kun 13 af de største og mest robuste vandplanter, som kan strække sig 2-3 meter op fra bunden til de belyste overfladelag overlevede (Figur 2). De små vandmosser, kransnålalger og blomsterplanter forsvandt i samlet flok.

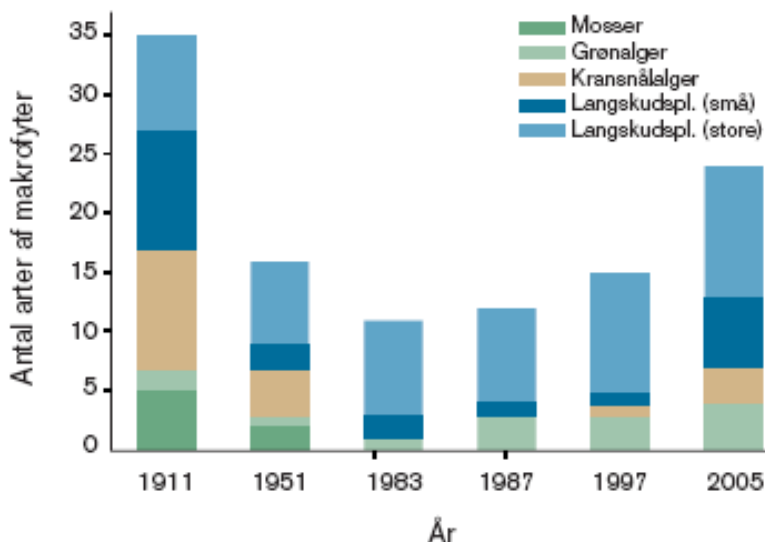

Figur 18: Der er sket dramatiske ændringer i tilførslen af fosfor til Furesø gennem de seneste 100 år. Fra 1900 til 1970 steg belastningen fra skønsmæssigt 1 til 37 tons pr. år, men siden er belastningen faldet til blot 1,5-2 tons i 2005 pga. effektiv rensning og afledning af spildevand.

Efter 25 års snak frem og tilbage greb man endelig i 1970 effektivt ind mod spildevandsforureningen ved enten at lede spildevandet uden om søen eller rense resten på det superbe renseanlæg i Stavnsholt. Frem til år 2009 er tilførslen gradvist faldet til 1,5-2,0 tons P, tæt på det oprindelige i år 1900 (Figur 18), men der er fortsat betydelige problemer med overløb, bl.a. fra Bidstruprenden nordfra, som efter kraftige regnskyl fører helt urensset spildevand til søen.

Reduktion af fosfortilførslen har haft en stor gavnlig indflydelse på Furesøs kvalitet. Søens gennemsigtighed er forøget til i gennemsnit omkring 4 meter om sommeren, vandplanternes dybdegrænser er igen

rykket ud til dybere vand og artsrigdommen er forøget til omkring 25 (Figur 19).

Figur 19: Undervandsplanterne gik tilbage under Furesøs heftige forurening fra 1900 til 1970, men går nu langsomt frem. I 1911 voksede 35 arter af undervandsplanter i Furesø. I 1983-87 var der blot 11-12 arter da alle vandmosser, kransnålalger og de fleste små langskudsplanter var skygget bort, men forureningsarter i form af grønalgerne vandhår og rørhinde indvandrede. I 2005 var der 23 arter, idet flere kransnålalger og små langskudsplanter var dukket op. I forhold til 1911 mangler vandmosser og flere arter af kransnålalger, og de grønne forureningsalger dominerer fortsat.

Hvad angår planternes udbredelse og artsantal, er det tilsyneladende muligt at genskabe det tabte - udviklingen har været reversibel. Men hvad angår sammensætning og hyppighed af arterne, er udviklingen ikke reversibel, og den vil sandsynligvis heller ikke være det på langt sigt. En række små nøjsomhedsarter – f.eks. strandbo, makroalgen søblomme, fire vandmosser og syv kransnålalger – forsvandt fra Furesø og er ikke vendt tilbage. Til gengæld er kransnålalgernes levesteder nu dækket af tætte måtter af grønalgerne vandhår (*Cladophora glomerata*) og

rørhinde (*Enteromorpha*), der kendetegner forurenet vand. Forureningsalgerne slipper Furesøen meget vanskeligt af med, da der er ophobet næringsrigt mudder, som begunstiger netop disse arters vækst og overlevelse.

Det store spørgsmål er derfor, om der er en rimelig chance for, at vi overhovedet kan få de tabte nøjsomhedsarter tilbage, da levevilkårene er ændret til det værre, og de fleste arter sikkert ikke findes som overlevende sporer eller frø i Furesøens sedimenter eller som overlevende grønne individer i sjællandske søer overhovedet. Skal vi finde muligheder for at rekruttere eksempelvis strandbo, skal vi til Midtjylland eller Sverige, og selv om arten sandsynligvis igen kan vokse på de bølgeeksponerede kyster i Furesøen, er chancen for at den vender tilbage ved egen kraft meget, meget lille.

Det er et generelt problem, at forureningen med næringssalte har ramt stort set alle søer. Det har medført at nøjsomhedsarterne både lokalt, regionalt og nationalt er blevet fåtallige eller endog meget sjældne. De vil derfor have meget svært ved at vende tilbage fra sjældenheden af simple statistiske grunde; spredningskraften er simpelthen for lav. Vil man effektivt restaurere den oprindelige artspulje, der fandtes i søen for blot 50 år siden, må man genudsætte arterne.

Det er en problemstilling, der også er relevant for planterne på de næringsberigede overdrev, heder, kær og moser. Snart er guldblomme, engblomme og adskillige orkidearter så sjældne i Danmark, at de ikke bare vender tilbage af egen kraft, selv hvis livsbetingelserne igen skulle blive gunstige.

Eksemplet Nohlmarken

Jeg skulle i 2008 op syd for Skövde i Vestergötland, Sverige, for at finde det største mirakuløse eksempel på naturrestaurering og årets bedste

naturoplevelse. Et mirakel, som er drevet frem af initiativer fra den lokale botaniker og brevbærer Kurt Anders Johansson.

Naturreservatet Nohlmarken er et 6 ha stort område, der ligger på skrånende terræn på Billingen, hvor kalkrigt og næringsfattigt vand bryder frem. På den tidligere så blomsterrige kalkeng, havde man opgivet høslettet, engen var ved helt at vokse til med buske, og de mange sjældne arter, som området var kendt for, var enten allerede forsvundet eller var i færd med at forsvinde.

Så gik den lokale botanik- og naturfredningsforening i gang med først at rydde buskene og derefter slå vegetationen og fjerne høet i sensommeren.

Her 14 år efter er de 240 plantearter blevet til 360 arter. Impone- rende: 360 arter på blot 6 ha og jeg så 220 arter ved et besøg på to timer. De 11 orkideer, som hang ved med det yderste af neglene, er nu vokset til 16 arter, hvoraf mange er talrige (Tabel 2). Og der er mange sjældenheder imellem. Det er også udviklet en fascinerende mosaik af de øvrige plantearter i den lave ret åbne vegetation med mange sjældne små starrer og halvgræsser på listen sammen med blomstersættende arter (Tabel 3).

Her syd for Skövde går de 5500 lokale beboere ikke i skoven for at se på anemoner. Her går de i Nohlmarken for at se blomstrende orkideer med navne som flueblomst, trådsporer, pukkellæbe, Traunsteiners gøgeurt og 12 andre. Her slutter 1400 beboere op om den lokale naturfredningsforening.

Tabel 2:Ændringer blandt orkideerne i Nohlmarken fra 1986 til 1999.

	1986 (11 arter)	1999 (16 arter)
Koralrod	Få	Flere
Kødfarvet gøgeurt	50	500
Blodpletet gøgeurt	Ikke set	> 10
Hvidgul gøgeurt	Ikke set	5

	1986 (11 arter)	1999 (16 arter)
Skov gøgeurt	> 1000	> 10.000
Traunsteiners gøgeurt	Ikke set	5
Skov hullæbe	30	15
Sump hullæbe	> 100	> 1000
Alm. trådspore	Ikke set	> 1000
Tætblomstret trådspore	Ikke set	10
Pukkellæbe	2	16
Ægbladet fliglæbe	Til stede	Meget alm.
Rederod	5	Ikke set
Frueblomst	50	> 100
Tyndakset gøgeurt	Ikke set	150
Skov gøgelilje	Få	Flere, konstant
Bakke gøgelilje	> 10	> 100

Tabel 3: Andre sjældne eller fåtallige arter, som er gået frem i Nohlmarken.

Tokimbladede urter	Enkimbladede urter
Pyramide læbeløs	Bredbladet kæruld
Bitter mælkeurt	Skedestar
Melet kodriver	Fåblomstret star
Engblomme	Trådstar
Djævelsbid	Tvebo star
Liden og mark tusindgylden	Fladstrået kogleaks
Engtroidurt	Tæppegræs
Leverurt	Tandet sødgræs

Eksemplet Nydam og Grib Skov

En anden succes, dog ikke med helt den samme overdådighed af blomster, men med lige så stor landskabelig skønhed, kan man møde i Grib Skovs genskabte høsletenge, moser og søer. Her er biolog Henrik Jørgensen og skovfoged Jens Ole Andersen to af de lokale garanter for fremgangen.

Ved at fjerne granskoven og lukke grøfterne er der eksempelvis opstået et rigtig "jysk" kær med tuekæruld og svaleklire (Foto 2). Da man hævede vandstanden og lod træerne stå tilbage for at rådne på stubben, genopstod Tokkerup Tørvemose (Foto 3).

I den tilvoksede skovsump, Nydam, slog man de store sumpgræsser omkuld, og efter flere års høslet (Foto 4) har man genskabt et uhyre delikat landskab med stynede træer og buske (Foto 5), der omgiver en artsrig eng med 140 blomsterplanter, alle landets krybdyr og syv paddearter.

I dag kan man vandre fra den ene genetablerede eng til den anden gennem åbne korridorer i skoven. Før var turen mørk og kedelig gennem granskoven. Nu er den vekslende lys, mørk, tør og fugtig og anderledes fyldt med arter af planter, insekter og fugle.

Foto 4: Efter at have slået med le rives vegetationen sammen på Nydam i Grib Skov. Foto: Jens Ole Andersen.

Fremtiden

Er man optimist, bliver Danmarks naturs fremtid lysere.

Er man pessimist bliver den sortere.

Er man realist forbliver den grå. Men der kan være mange nuancer i gråt.

Der er som nævnt intet, der principielt forhindrer os i at give naturen mere plads og bedre udfoldelsesmuligheder i Danmark. Vi kan også ganske hurtigt skære ned på den overgødskning, der forarmer naturen.

Til gengæld er det svært at bringe de alt for mange tilførte næringsstoffer ud af cirkulation. Det kræver tid og ofte dramatiske indgreb.

Men det problem, som kan stå tilbage som det sværeste at løse, er dette, at visse arter og typer af organismer er blevet så sjældne pga. marginalisering og overgødskning, at de kun vanskeligt, om overhovedet, kan komme tilbage ved egen kraft, selv om levevilkårene genskabes.

Her er en stor udfordring og en varm kartoffel, som slet ikke håndteres i nationale eller internationale planer og direktiver.

Foto 5: Nydam er i dag en artsrig skoveng omgivet af plejede træer og buske.
Foto: Jens Ole Andersen.

Udvikling af landdistrikterne - økonomiske incitament

Af Alex Dubgaard og Jens Abildtrup, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet

Indledning

Midlerne i den fælles landbrugspolitik's søjle 2 forventes at blive forøget i den nærmeste fremtid. Disse midler skal blandt andet bruges til udvikling af landdistrikterne og naturforbedringer i det åbne land. Det overordnede mål i landdistriktspolitikken er at skabe lige levevilkår i byer og på landet ved at sikre bosætning og beskæftigelse i landdistrikterne. Støtteordningerne i landdistriktsprogrammet omfatter samtidig nogle af de vigtigste virkemidler til naturgenopretning og -pleje. Det drejer sig bl.a. om tilskud til etablering af vådområder og skov, miljøvenlig drift af vedvarende græs og økologisk jordbrug.

Hvordan spiller målsætningen om at sikre produktion og beskæftigelse sammen med støtte til naturgenopretning og ekstensivering af landbrugsdriften? Hvordan kan midlerne til natur- og miljøformål anvendes, så vi får skabt mest og bedst mulig natur for pengene? Det er nogle af de spørgsmål, der diskuteres i dette indlæg. Først gives der en kort beskrivelse af EUs fælles landbrugs- og landdistriktspolitik samt et overblik over det danske landdistriktsprogram.

EUs landbrugs- og landdistriktspolitik

Indtil 1992 omfattede EUs fælles landbrugspolitik primært en række markedsordninger, der havde til formål at opretholde høje og relativt stabile landbrugspriser. Virkemidlerne omfattede told på importerede landbrugsvarer, eksportstøtte samt støtteopkøb, der blev suppleret med kvoteordninger til begrænsning af produktionen. McSharry-reformen i

1992 reducerede prisstøtten kraftigt, og der blev som compensation indført hektarstøtte og forskellige slagtedyrspræmier. Med Agenda 2000-reformen blev landbrugsstøtten opdelt i to søjler med hver sit formål. Den traditionelle landbrugsstøtte, hvor hovedformålet er at sikre landbrugets indkomster, betegnes som Søjle 1. Søjle 2 opstod med vedtagelsen af en landdistriktsforordning, som samlede en række tidligere landbrugsstrukturforordninger om bl.a. ophørsstøtte, miljøvenlig landbrugsdrift og skovrejsning (se Europa Kommissionen 2006).

Vedtagelsen af midtvejsreformen i 2003 medførte, at der fra 2005 skete en yderligere afkobling af landbrugsstøtten fra produktionen. Størstedelen af landbrugsstøtten blev lagt over i enkeltbetalingsordningen, hvor der gives et tilskud per hektar, som er uafhængig af produktionen. Det betyder, at støtten i realiteten er knyttet til ejerskab af landbrugsjord. Enkeltbetalingsstøtten må – som den tidligere støtte – forventes at blive kapitaliseret i jordpriserne. Fordelen ved afkoblingen er, at landbruget – i stedet for at være styret af produktionsafhængige tilskud og støtteregler – vil tilpasse produktionen til efterspørgselen på markedet.

Med midtvejsreformen blev der desuden flyttet midler fra Søjle 1 til Søjle 2, så der er flere penge til landdistriktsstøtte. Ved sundhedstjekket af EUs landbrugspolitik i 2008 er der overført yderlige midler fra Søjle 1 til Søjle 2 (Europa Kommissionen 2008). I hvilken udstrækning de større budgetter for landdistriktsudvikling faktisk bliver omsat til yderligere landdistriktsstøtte, afhænger af den nationale implementering, herunder om der er vilje til national medfinansiering af de forøgede midler (medfinansieringskravet er dog reduceret til 25 pct.)

Det Danske Landdistriktsprogram 2007- 2013

Det danske Landdistriktsprogram 2007-2013 er en implementering af EUs landdistriktsforordning¹. I denne forordning er landdistriktspolitikken bygget op omkring tre overordnede tematiske akser:

- akse 1: Forbedring af landbrugets og skovbrugets konkurrenceevne
- akse 2: Arealforvaltning, miljø og landskab samt
- akse 3: Diversifikation og livskvalitet i landdistrikterne.

Under akse 1 gives der støtte til forbedring af landbrugets konkurrenceevne - eksempelvis tilskud til investeringer i teknologi og mærkningsordninger (Tabel 1). I forhold til det tidligere program kan der ydes tilskud til samarbejde om udvikling af nye produkter, processer og teknologier i landbrugs- og fødevarersektoren. Til gengæld gives der ikke længere støtte til yngre landmænds etablering og investeringer i nye stalde mv.

Akse 2 omfatter en lang række forskellige virkemidler til naturgenopretning og -pleje samt miljøvenlig landbrugsdrift. Økologitilskud og miljøbetinget støtte udgør sammen med pleje af græs- og naturarealer de væsentligste ordninger.

Under akse 3 er der støtteordninger til forbedring af levevilkår og generel erhvervsudvikling i landdistrikterne.

EU-forordningen fastsætter, at minimumsandele af landdistriktsprogrammets nationale budgetter skal gå til de enkelte akser. Således skal akse 1 tildeles mindst 10 pct. af budgettet, akse 2 mindst 25 pct. og akse 3 mindst 10 pct. Som minimum skal 5 pct. af budgettet anvendes til for-

¹ Rådets forordning (EF) nr. 1698/2005 af 20. september 2005.

anstaltninger baseret på LEADER²-tilgangen, der er nærmere beskrevet nedenfor.

LEADER-tilgangen er en lokal udviklingsstrategi, der blandt andet skal indeholde programmer for veldefinerede landdistriktsområder. LEADER blev introduceret af EU-kommissionen i 1991 som en forsøgsordning til afprøvning af innovative tilgange til landdistriktsudvikling på lokalt niveau. Strategien er baseret på en bottom-up tilgang med udgangspunkt i Lokale Aktionsgrupper (LAGs), som består af repræsentanter for forskellige lokale interesser. LAGs tager initiativ til og prioriterer mellem forskellige udviklingsinitiativer (Ray 2000). LEADER-tilgangen er flersektoriel, og går på tværs af de tre akser i landdistriktspolitikken.

Tabel 4 Virkemidler i det Danske Landdistriktsprogram 2007-2013 (Kilde: Fødevareministeriet (2006))

Virkemiddel	Mio. kr. årligt 2007-2008
Akse 1: Forbedring af landbrugets og skovbrugets konkurrenceevne	
Kompetenceudvikling	3
Innovation/udvikling, jordbrug (Erhvervsudvikling i landdistrikterne)	50
Innovation/udvikling, fødevaresektor (Erhvervsudvikling i landdistrikterne)	60
Fødevarekvalitet (især økologi)	29
Akse 1 i alt	142
Akse 2 Arealforvaltning, miljø og landskab	
Omlægning til økologisk jordbrug	} 111
Miljøbetingede tilskud	
Pleje af græs- og naturarealer	90

² Liaisons Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale (LEADER).

Virkemiddel		Mio. kr. årligt 2007-2008
Braklagte randzoner langs vandløb og søer Vådområder	}	45
Landskabs- og biotopforbedrende beplantninger		15
Plantegenetiske ressourcer		2
Miljø- og naturprojekter		11
Skovordningerne		24
Ø-støtte		10
Akse 2 i alt		308
Akse 3: Diversifikation og livskvalitet i landdistrikterne		
Lokale aktionsgrupper	}	
Nye arbejdspladser i landdistrikterne		95
Attraktive levevilkår i landdistrikterne		
Kulturaktiviteter i landdistrikter		5
Aktiviteter for børn og unge		10
Akse 3 i alt		110
Det samlede årlige beløb		560

Som det fremgår af Tabel 4, indgår der 18 forskellige virkemidler fordelt på de tre akser i det danske landdistriktsprogram for 2007-2013. Den samlede årlig budgettramme i 2007 og 2008 er på 560 mio. kr. Akse 1 til udvikling af fødevarebranchen er tildelt godt 25 pct. af budgettet (142 mio. kr.), hvor tilskud til investerings-, udviklings- og demonstrationsprojekter dominerer med 110 mio. kr. Heraf tildeles de 60 mio. kr. til fødeerhvervene og 50 mio. til det primære landbrug. Virkemidlerne under akse 2 om styrket miljø og natur i landdistrikterne er tildelt 55 pct. af budgetrammen (308 mio. kr.). Ordningerne om tilskud til økologisk drift (omlægning til økologi og miljøbetinget støtte) samt pleje af græs- og naturarealer modtager mere end halvdelen af aksens budget. Endelig er akse 3 om arbejdspladser og levevilkår i landdistrikterne tildelt en budgetandel på knap 20 pct. (110 mio. kr.).

Det kan således konkluderes, at støtten til frembringelse af miljøgoder er central i landdistriktsprogrammet. Under de vækstorienterede virkemidler er det stadig de jordbrugs- og fødevareorienterede tiltag, der har størst vægt. I forhold til det tidligere program er der dog sket en øget tildeling af midler til generelle tiltag, som ikke er målrettet jordbrugserhvervene.

Miljøbeskyttelse og økonomisk udvikling

Fremmer eller begrænser genopretning og pleje af naturen produktion og beskæftigelse i landdistrikterne? På den ene side kan naturgenopretning gøre et område mere attraktivt for bosætning og dermed modvirke fraflytning. Ligeledes kan gode rekreative forhold være en fordel for turismen og andre former for oplevelsesbaserede erhverv. På den anden side kan miljø- og naturtiltag, der begrænser den landbrugsmæssige anvendelse af jorden, betyde lavere indkomst og beskæftigelse i landbruget og tilknyttede erhverv. Hvad der vejer tungest, er det svært at give et entydigt svar på, da der her i landet er foretaget meget få analyser af sammenhængen mellem miljø- og naturtiltag på den ene side og lokaløkonomisk udvikling på den anden.

En række udenlandske undersøgelser peger i retning af, at en attraktiv natur kan have en positiv effekt på den regionale udvikling. I USA og Canada er der foretaget en del undersøgelser af de såkaldte *amenities* betydning for bosætning, økonomisk vækst og beskæftigelse. *Amenities* dækker over både naturgivne herlighedsværdier og menneskeskabte faciliteter, som f.eks. parker, og lejrpladser. De fleste studier viser, at smukke landskaber, åbent vand og dyreliv har en positiv effekt på den lokale økonomiske vækst (Deller et al. 2008). Eksempelvis viser analyser af bosætningsmønstre, at områder med stort udbud af herlighedsværdier i bred forstand har en bedre befolkningsudvikling end andre områder (Se f.eks. Graves 1979, Deller et al. 2001, Ferguson et al. 2007). Den

positive effekt af herlighedsværdier på bosætningen forstærkes med indkomst og alder. Det betyder, at attraktiv natur må forventes at få større betydning for bosætningsmønstret med stigende indkomstniveau i samfundet som helhed.

Efterspørgslen efter natur kommer til udtryk i højere huspriser tæt på skove og andre naturområder, hvilket også er dokumenteret under danske forhold i (Hasler et al. 2001). Folk vil således gerne betale ekstra for at bo med udsigt til en sø eller let adgang til en skov.

Andersen (2002) undersøgte flyttmønstre i Danmark, men fandt ikke en entydig effekt af adgangsmuligheder til rekreative arealer. Som målestok for det rekreative areal benyttede undersøgelsen den andel af en kommunes areal, som er dækket af skov. Der er formodentlig tale om en indikator, som kun i begrænset omfang afspejler mulighederne for adgang til rekreative områder. Det kan evt. forklare analysens resultater. En analyse gennemført af Statens Byggeforskningsinstitut af bosætning i yderområderne i Danmark viser derimod, at adgang til natur spiller en positiv rolle for beslutningen om bosætning (Ærø et al. 2005).

Udenlandske undersøgelser viser også, at attraktiv natur kan have en indirekte effekt på antallet af arbejdspladser, idet en del virksomheder vælger at etablere sig i områder, hvor det er relativt let at tiltrække ny (veluddannet) arbejdskraft (Roback 1982, Gottlieb 1994). Attraktiv natur kan således betyde, at virksomheder – alt andet lige – kan få billigere arbejdskraft. Attraktive natur- og kulturværdier kan endvidere udnyttes i markedsføringen af lokale fødevarer og andre produkter (Ilbery et al. 2005).

Der er imidlertid også analyser, som indikerer, at der kan være konflikt mellem naturbeskyttelse og økonomisk vækst. I det nuværende landdistriktsprogram gives der eksempelvis støtte til omlægning til økologisk drift og miljøvenlig drift af vedvarende græsarealer. Der i disse to tilfælde tale om tiltag, der fremmer de dyrkedes arealers naturkvalitet.

Men da der i begge tilfælde er tale om en ekstensivering af landbrugsdriften, falder forbruget af arbejdskraft per arealenhed (Abildtrup et al. 2006), hvilket er i konflikt med målsætningen om opretholdelse af beskæftigelsen i landdistrikterne. Endvidere fandt Lawley og Furtan (2008), at miljøreguleringen af husdyrhold i USA er mere lempelig i stater med lav økonomisk vækst. Deres fortolkning er, at der slækkes på miljøstandarder i stater/landdistrikter med lav vækst for at forbedre de økonomiske udviklingsmuligheder. Denne sammenhæng viser, at der kan være en konflikt mellem økonomisk udvikling og miljøregulering – eller at det i det mindste bliver opfattet sådan af politiske beslutningstagere.

Udformning af virkemidler

Med landdistriktsprogrammet 2007-2013 er der lagt op til større inddragelse af lokale aktører i beslutningen om, hvordan landdistriktsstøttemidlerne skal benyttes. Eksempelvis, var der i 2007 og 2008 afsat godt 100 mio. kr. til finansiering af lokale aktionsgrupper (LAG) og aktiviteter iværksat af disse til fremme af erhvervsudvikling og levevilkår. Den lokale aktionsgruppe udarbejder en lokal udviklingsstrategi, der giver rammerne for anvendelsen af de tildelte støttemidler. De lokale udviklingsstrategier godkendes og koordineres med relevante kommuner og regionale vækstfora. Der er etableret 56 grupper, som hver dækker en eller flere kommuner. Aktiviteterne støttes med 50 pct. eller 100 pct. afhængigt af landdistriktsgraden. I kommuner, som er udprægede landdistriktskommuner, er finansieringen 100 pct., mens finansieringen kun er 50 pct. af aktiviteterne i kommuner med et mindre landdistriktspræg. Bykommuner kan ikke få støtte fra landdistriktsprogrammet til LAG.

Øget inddragelse af lokalbefolkningen i implementering af landdistriktspolitikken kan ses i sammenhæng med en global trend i landdi-

striktspolitikken, hvor standardtilskudsordninger afløses af investeringsstøtte, samt at sektororienteret støtte afløses af områdeorienteret støtte (OECD 2006). Denne udvikling forklares af flere forhold. Først en øget efterspørgsel efter natur-, miljø- og kulturgoder, som oftest er sted-specifikke. Endvidere ses landbruget ikke nødvendigvis som den centrale sektor i landdistrikternes økonomi. Det er formodentligt også af betydning, at der er kommet øget fokus på aktivering af lokale ressourcer (humane, kulturelle og naturgivne) og betydningen af områdeheterogenitet, hvilket taler til fordel for fleksible projekt- og områdebaserede støtteordninger (Hodge 2007). Inddragelse af lokalbefolkningen i implementeringen vil give en stærkere følelse af ejerskab til projekterne og derigennem formodentlig en mere varig effekt af projekterne.

Konklusion

Fremmer eller begrænser naturgenopretning og ekstensivering af landbrugsarealer erhvervsudvikling og beskæftigelse i landdistrikterne? Her i landet er der ikke empirisk grundlag for at give et entydigt svar på det spørgsmål, men en række udenlandske undersøgelser peger i retning af, at en attraktiv natur og et rent miljø kan have positiv effekt på den økonomiske udvikling i et lokalområde. Naturressourcer skal altså ikke nødvendigvis anvendes i produktionen af fødevarer eller andre jordbrugsprodukter for at understøtte bosætning og beskæftigelse. Derfor kan en øget prioritering af støtte til natur og miljø være en hensigtsmæssig strategi for anvendelse af midlerne i Søjle 2 under EUs landbrugspolitik. Der er imidlertid behov for større viden om samspillet mellem naturgenopretning og lokal økonomisk udvikling her i landet. Selvom støtten til landdistrikterne er delvist finansieret af EU, er det stadig vigtigt, at støttemidlerne anvendes, så de bidrager mest muligt til opfyldelse af nationale målsætninger om økonomisk og miljømæssig udvikling. Et væsentligt fremtidigt fokusområde bør være udformnin-

gen af målrettede og fleksible virkemidler, der inddrager såvel lokale som nationale målsætninger for landdistrikterne.

Referencer

Abildtrup, J. 2008. Virkemidler i Det Danske Landdistriktsprogram 2007 - 2013. Fødevareøkonomisk Institut, Working Paper no. 11/2008. 56 pp.

Abildtrup, J., Dubgaard, A. & Andersen, K.S. 2006. Support to organic farming and bio-energy as rural development drivers. In: Green Roads to Growth, Proceeding of Expert and Policy Maker Forums. Environmental Assessment Institute. March 1-2 2006, Copenhagen: 347-393.

Andersen, A. K. 2002. Can Recreational Areas Attract New Inhabitants? AKF Forlaget, 55 pp.

Deller, S. C., Tsai, T.-H., Marcouiller, D. W., English, D. B. K. 2001. The Role of Amenities and Quality of Life in Rural Economic Growth. *American Journal of Agricultural Economics* 83(2): 352-365.

Deller, S. C., Lledo, V., Marcouiller, D. W. 2008. Modeling Regional Economic Growth with a Focus on Amenities. *Review of Urban and Regional Development Studies* 20(1): 1-21.

Europa Kommissionen 2006. The Rural Development Policy 2007-2013. Fact Sheet. Europa Kommissionen.

Europa Kommissionen 2008. Landbrug: Sundhedstjekket af den fælles landbrugspolitik gør landbrugerne bedre rustet til at klare nye udfordringer. Pressemeddelelse fra Europa Kommissionen <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1741&format=HTML&aged=0&language=DA&guiLanguage=en>

Ferguson, M., Kamar, A., Olfert, M. R., Partridge, M. 2007. Voting with Their Feet: Jobs versus Amenities. *Growth and Change* 38(1): 77-110.

Fødevarerministeriet 2006. Mere liv på landet. Landdistriktsprogrammet 2007-2013. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri.

Gottlieb, P. D. 1994. Amenities as an Economic Development Tool: Is there Enough Evidence? *Economic Development Quarterly* 8: 270-285.

Graves, P. E. 1979. A Life-Cycle Empirical Analysis of Migration and Climate, by Race. *Journal of Urban Economics* 6: 135-147.

Hodge, I. 2007. Presidential Address. The Governance of Rural Land in a Liberalised World. *Journal of Agricultural Economics* 58(3): 409-432.

Ilbery, B., Morris, C., Buller, H., Maye, D., Kneafsey, M. 2005. Product, Process and Place. An Examination of Food Marketing and Labelling Schemes in Europe and North America. *European Urban and Regional Studies* 12(2): 116-132.

EU-Kommisionen 2008. "Health Check" of the Common Agricultural Policy. The European Commission.
http://ec.europa.eu/agriculture/healthcheck/index_en.htm.

Lawley, C., Furtan, H. 2008. The political trade-off between environmental stringency and economic development in rural America. *Journal of Regional Science* 48(3): 547-566.

OECD 2006. The New Rural Paradigm. Policies and Governance. OECD Rural Policy Reviews. Organisation for Economic Co-Operation and Development. Paris.

Ray, C. 2000. The EU LEADER programme: Rural development laboratory. *Sociologia Ruralis* 40(2) : 163-171.

Roback, J. 1992. Wages, Rents and the Quality of Life. *The Journal of Political Economy* 90(6): 1257-1278.

Ærø, T., Suenson, V., Andersen, H. S. 2008. Bosætning i yderområder. Statens Byggeforskningsinstitut, Ålborg, 98 pp.

Landskab og natur, kvalitet og demokrati

Af lektor ph.d. Finn Arler Institut for Samfundsudvikling og Planlægning på Aalborg Universitet

Der er mange forskellige værdier og kvaliteter involveret, når temaet er natur- og landskabspolitik eller natur- og landskabsplanlægning. Jeg har i denne artikel forsøgt at samle op på en række af de centrale værdier fra bæredygtighed og fortælle værdi til biodiversitet og økologisk integritet. Jeg skal undervejs bl.a. plædere for tre ting. For det første ser jeg et behov for at undslippe den metafysiske dualisme, som gør mennesker til unaturlige skabninger. For det andet skal jeg – delvist i forlængelse heraf – tale for at integrere hensynene til forskellige natur- og landskabskvaliteter. Endelig skal jeg i tilknytning til Europarådets Landskabskonvention understrege kravet om demokrati og borgerinddragelse, men samtidig pointere behovet for kvalificerede indspil fra engagerede kendere og eksperter.

Landskab og natur

Lad mig starte med at sige lidt om to af de centrale begreber 'landskab' og 'natur.' I Europarådets Landskabskonvention fra 2000 defineres 'landskab' som et område med en særlig karakter, der på den ene side er bestemt af en række geologiske, biologiske og kulturelle faktorer, og som på den anden side kan opfattes og tolkes af lokale folk eller besøgende (Europarådet 2000: Art.1.a). Definitionen omfatter den dobbelte betydning, som begrebet 'landskab' også almindeligvis tillægges i nutidig sprogbrug.

Landskabet er på den ene side et *rum*, forstået som et område af en vis størrelse, der omfatter en række forskelligartede elementer. På den anden side er det et *sted*, der opfattes, betragtes og tolkes på forskellig vis

af mennesker (Tuan 1977). Denne særlige dobbelthed pointeres også i kommentarerne til konventionen, der især understreger det visuelle element og landskabets helhedsagtige karakter.

Begrebet 'landskab' er ikke ganske klart, men det er omvendt heller ikke et særlig kontroversielt begreb. Begrebet 'natur' er både betydelig mere kompliceret og ikke mindst en hel del mere kontroversielt. Det gælder især spørgsmålet om naturens status i forhold til to andre hovedelementer, det guddommelige og det menneskelige; et spørgsmål som har givet anledning til en stribe forskellige tolkninger. Jeg skal ikke her forsøge at komme tilnærmelsesvis hele vejen omkring begrebet, men blot fremhæve nogle få forhold, som fortsat har stor betydning for tolkningen af det åbne lands kvaliteter.

I den vestlige, overvejende kristent dominerede tradition har en dualistisk opfattelse længe været fremherskende. Den kristne gud er netop en hinsidig skaber, der er adskilt fra den jordiske skabte natur. Menneskene er nok skaberens udtrykte billede, men tilhører som en slags dobbeltvæsnere fra begge verdener. Kroppen er natur, mens ånden er overnaturlig. Tager man den hellige skrift på ordet, har skaberen overladt det til disse dobbelttydige mennesker at afgøre den skabte naturs videre skæbne.

En del har tolket denne overdragelse sådan, at den skabte natur uden begrænsninger kan bruges til hvad som helst, vi måtte ønske os af den. Menneskenes delvise guddommelighed hæver os netop over den profane natur. Vi har derfor alene forpligtelser overfor os selv og hinanden. Denne tolkning har især været udbredt efter renæssancen. Menneskenes status kan dog også tolkes sådan, at vi er forpligtet til som skaberens stedfortrædere at behandle naturen på samme omsorgsfulde måde, som han selv hævdes at have gjort. Hos eksempelvis franciskanerne har det været tolket som et krav om omsorg og tilbageholdenhed i forhold til andre medskabninger.

Specielt fra 1700-tallet og frem har en alternativ, men ikke mindre dualistisk, tolkning gjort sig gældende. I denne tolkning er menneskene tildelt synderens rolle. Naturen er fra skaberens hånd harmonisk og fuldendt, mens de delvist unaturlige mennesker tumler rundt som elefanter i en glasbutik. Menneskenes særlige frihed, der skulle hæve os over naturen, misbruges groft på en måde, der slet ikke står mål med det øvrige skaberværk. Lærer vi ikke med tiden at behandle skaberværket efter fortjeneste, degraderes overnaturligheden til undernaturlighed.

Selv folk, der for længst er holdt op med at tro på en hinsidig skaber, og føler sig beklemte ved at skulle forholde sig til noget overnaturligt og guddommeligt, fastholder paradoksalt nok stadig dualismen. Mange betragter således fortsat menneskene som skabninger, der helt ellers delvist befinder sig udenfor naturen. Darwin og andre zoologers bestræbelser på at påvise, at mennesker er akkurat lige så naturlige organismer som alle andre, preller af på disse folk. Lang tid efter at troen på det, der udgør selve fundamentet for dualismen, nemlig den guddommelige skabelse af mennesker som overnaturlige væsner, er undergravet, bliver de dualistiske tankemønstre fortsat anvendt, som om intet var hændt.

Figur 20 De tidligere brunkulslejer i Haunstrup ved Herning. Brunkulsudgravningerne har efterladt et dramatisk landskab med stor fortælleværdi (Foto: FA).

Tolkningerne bevæger sig tilmed fortsat i de selv samme to retninger som tidligere. I den ene retning overtager mennesket rollen som kreativ

skaber fra Gud, mens naturen fortsat blot er materiale. Al værdi antages at være udtryk for menneskelige interesser eller præferencer. "Naturen selv," der altså ikke rummer mennesker, forbliver på sin side stum eller ligeglad med hvad der sker (omend de organismer, den rummer, vel næppe kan være det). Nogle går endda så langt som til at hævde, at det hele, inklusive naturen, blot er én stor menneskelig konstruktion.

Går man i den modsatte retning, optræder menneskene nok engang som naturfremmede syndere, der ødelægger den velfungerende selvregulerende natur. Ét med naturen bliver menneskene aldrig mere, hævdes det, selvom nogle muligvis engang har levet som ægte naturfolk, mens andre vel fortsat lever med en drøm om igen at gøre det. Hvor menneskene trænger frem, må naturen vige, og jo mere menneskene breder sig, jo dårligere får naturen det. Den eneste trøst er, at der er folk, som ved, hvad der er godt for naturen – hvilket primært er at holde de unaturlige mennesker væk – og som ubesværet kan tale på dens vegne, på samme måde som katolske præster ubesværet kan tale på skaberens vegne.

Der er dog også den sidste mulighed tilbage at betragte menneskene som endnu én blandt andre arter. En art, der akkurat som disse er blevet til gennem en lang evolutionær proces, og som ikke på nogen måde er hverken over- eller undernaturlig. Naturen bliver med et sådant udgangspunkt hverken trængt eller forringet, når mennesket dukker op. Den ændrer sig, hvad der kan være godt eller skidt bedømt ud fra en række forskellige (menneskelige eller ikke-menneskelige) synsvinkler og kriterier. Vel har menneskene da særlige evner i kraft af sprog, innovative og sociale anlæg, men der er ingen grund til at degradere naturen til en størrelse, der er ude af stand til først at udvikle og siden rumme organismer med sådanne evner.

Natur- og landskabskvalitet

De forskellige opfattelser af begrebet 'natur' afspejler sig naturligvis også i opfattelserne af, hvilke værdier der kan og bør inddrages, når man sigter efter at fremme eller beskytte natur- eller landskabsområder af høj kvalitet. Er Gud og mennesker adskilt fra naturen og tilhører en virkelighed på højere niveau end denne, ja så gælder det da om at styre eller ligefrem fortrænge naturen så meget, som det er muligt. Er menneskene omvendt fortabte syndere, der befinder sig på et lavere niveau end den halvt guddommelige natur, ja så gælder det modsat om at begrænse deres hærgen. Høj naturkvalitet bliver synonym med så lidt menneskelig påvirkning som muligt.

Dropper man omvendt dualismen, og lader menneskene forblive en del af den samlede natur, ja så kan man selvfølgelig ikke længere bruge 'natur' som hverken kvalitetsstempel eller øgenavn. Der er heller ikke længere nogen grund til at skelne skarpt mellem natur- og landskabskvalitet (selvom den første vil omfatte den sidste). Man slipper dermed for hele debatten om, hvornår noget nu også er rigtig natur – det er det hele jo – men bliver så i stedet nødt til at præcisere og begrunde sine valg af værdier og kvalitetskriterier. Det er da også netop disse værdier og kvalitetskriterier, det følgende skal handle om.

Natur- og landskabskvalitet – hvad er det? Her skal jeg begrænse mig til de kvaliteter, der ingen relation har til nytte i snæver forstand. Man kan formulere det på den måde, at der er tale om kvaliteter, som viser sig og gør sig gældende, når vi beskæftiger os med, befinder os i, eller har tilknytning til et område. Natur- og landskabskvalitet må bedømmes ud fra de hidtil bedste kriterier, der er tilgængelige for os. Disse kriterier kan vi så løbende forsøge at forbedre ud fra de bedste argumenter, der på det enkelte tidspunkt er tilgængelige for os.

Bæredygtighed

'Bæredygtighed' kan ses som den overordnede overskrift for bevarelsen af natur- og landskabskvaliteter. Det er også pointen i Naturbeskyttelsesloven, hvis hovedsigte er "at værne landets natur og miljø, så samfundsudviklingen kan ske på et bæredygtigt grundlag." Ifølge loven betyder det mere præcist at beskytte bestanden af vilde dyr og planter sammen med deres levesteder, at beskytte "landskabelige, kulturhistoriske, naturvidenskabelige og undervisningsmæssige værdier," samt at forbedre, genoprette og tilvejebringe områder, der er af betydning for vilde dyr og planter og for landskabelige og kulturhistoriske interesser.

EU's Habitatdirektiv har ligeledes bæredygtighed (helt præcis: bæredygtig udvikling) som overordnet mål, hvilket tolkes som "bevaring, beskyttelse og forbedring af kvaliteten af miljøet." Det indebærer dels bevaring af naturtyper samt vilde dyr og planter som en del af "Fællesskabets naturarv," dels opretholdelse af den biologiske diversitet – under hensyntagen til "økonomiske, sociale, kulturelle og regionale behov." Det understreges, ligesom i Naturbeskyttelsesloven, at det kan være nødvendigt at opretholde eller endog forøge udfoldelsen af menneskelige aktiviteter for at efterleve målene.

En del vil betragte det som problematisk at lade 'bæredygtighed' være overskrift for natur- og landskabskvaliteterne. Bæredygtighed forbindes nemlig ofte med videreførelse af de menneskelige samfund og af de nytteværdier, som er forbundet hermed (således f.eks. Callicott et al. 1999). For at skovdrift skal være bæredygtig i denne snævre forstand, kræves blot, at der ikke fjernes flere træer, end der plantes. Hvis man oveni købet tager udgangspunkt i et bæredygtighedsbegreb, der er så svagt, at enhver form for substitution er tilladt, så behøver man end ikke plante flere træer, hvis man i stedet kan bidrage med noget andet af højere økonomisk værdi. De færreste træer er trods alt så kritiske goder, vi ikke kan leve foruden dem.

Bæredygtighed i Naturbeskyttelseslovens og Habitatdirektivets forstand forudsætter imidlertid, at der er visse former for goder, som ikke uden videre kan udskiftes, selvom vi kan leve videre uden dem, og selvom der måske end ikke er købedygtige forbrugere, der står parat til at betale for dem. Disse unikke goder er del af den fælles natur- og kulturarv, og bør som sådanne ikke gøres afhængige af privatpersoners betalingsvillighed.

Bæredygtighed kan således ikke reduceres til hverken overlevelse eller til fastholdelse af et bestemt økonomisk niveau, men sigter derimod mod opretholdelse af et kulturelt fællesskab med en arv af helt særlige goder, der netop er med til at konstituere det som fællesskab. Lad os se på hvilke goder, der kan tænkes at indgå heri.

Det historiske landskab

Den første type goder, værdier og kvaliteter, der er værd at nævne, er knyttet til landskabet som et historisk landskab. I Miljøministeriets kortlægning af det danske kulturlandskab (Skov- og Naturstyrelsen 1999 og 2002) anvendtes bl.a. kriterier som det "helt unikke", som ikke findes andre steder, og som er repræsentativt for et større eller mindre område.

Også graden af autenticitet, hvilket her vil sige i hvor høj grad de værdifulde træk, et sted besidder, er oprindelige og ikke senere efterligninger (der dog også med tiden kan blive historisk interessante), spiller naturligvis en rolle. Det samme gør kildeværdien og fortællerværdien, der igen har betydning for stedets identifikationsværdi. Disse kriterier må kombineres med overvejelser om den aktuelle bevaringsstatus, områdets udsathed og sårbarhed etc., når man skal vurdere, om en indsats er påkrævet.

Kriterierne er koncentreret omkring elementer i det åbne land, som har en særlig historisk betydning – og som dermed ofte har identifikations-

værdi for beboerne i området. I de nævnte rapporter er det som sagt værdier i forhold til kulturlandskabet, der er i fokus. Det behøver imidlertid ikke alene dreje sig om de særlige menneskelige påvirkninger (en særlig arealanvendelse, et særligt bebyggelsesmønster, en særlig dyrkningsstruktur etc.). De samme kriterier kan også bruges på den historiske naturforandring i bredere forstand, således at man inkluderer geologisk, biogeografisk eller genealogisk vigtige karakteristika.

Figur 21 Udsigt fra Trehøje mod Helgenæs. Mols Bjerge er under retablering som overdrevslandskab med udsyn, hvor de geologiske strukturer tydeligt kan aflæses (Foto: FA).

Der kan i så fald være tale om særlige landskabsformer eller en særligt sjælden eller repræsentativ vegetation: markante smeltevandsdale, karakteristiske morænelandskaber eller højmoser. Det kan også være områder, der tydeligt viser en biogeografisk udvikling. Tilsvarende kan det være interessant at beskytte natur- og landskabstyper, som historisk har spillet en væsentlig rolle i landskabet, og som derfor har sit særlige sæt af arter tilknyttet. Nogle af disse naturtyper har en historie, der går længere tilbage end den menneskelige tilstedeværelse, mens andre – som overdrev og heder – måske i højere grad er forbundet med menneskelig anvendelse og derfor ofte fordrer vedvarende pleje for fortsat at kunne opleves.

Kriterierne er ikke uden videre sammenfaldende. Somme tider er de ligefrem indbyrdes modstridende. F.eks. kan bevarelse af det sjældne tænkes at komme i modstrid med bevarelse af det typiske. Da landska-

bet løbende har forandret sig, er man også nødt til at vælge mellem landskabstyper fra forskellige perioder, hvoraf nogle går tilbage før menneskene kom til, mens andre bærer menneskers præg. Man kan ikke på forhånd vægte de enkelte kriterier. Vægtningen vil altid afhænge både af den konkrete landskabs karakter og af de ønsker og forestillinger, som er væsentlige for de berørte parter.

En landskabspolitik, der alene sigtede på at bevare nogle historisk interessante karaktertræk, ville låse landskabet fast på et bestemt tidspunkt. Et landskab er imidlertid ikke blot et historisk resultat med mange lag af mulige fortællinger, men undergår en løbende forandringsproces, hvor nye elementer og fortællinger kommer til. Omvendt ville en landskabspolitik uden omsorg for historisk betydningsfulde træk medvirke til at gøre os identitetsløse, og dermed også gøre den fremadrettede forandring mere retningsløs.

Landskabskarakter

En tilgang, som deler flere træk og værdier med den historiske tilgang, er den såkaldte landskabskaraktervurdering (Swanwick 2002). Landskabskarakter er det mønster eller den komposition, som opstår i spillet mellem forskellige landskabselementer, og som giver det enkelte landskab sit særlige præg. Nogle træk, f.eks. geologiske strukturer, vegetationsformer eller bosættelsesmønstre kan være gennemgående for en række landskaber, mens andre er specifikke for et bestemt område eller sted, og giver det en særegen identitet eller "ånd".

Identifikationen af landskabers karakter og særtræk sker naturligvis med henblik på at sikre, at de enkelte steders mest markante, betydningsfulde eller på anden måde interessante træk ikke går tabt gennem forhastede beslutninger. I landskaber uden markante karakteristika vil det visse steder være muligt at retablere eller styrke karakteren gennem

forskellige former for indgreb. Ja, det kan tilmed være attraktivt at udvikle nye karaktertræk, der kan give et sted en mere markant identitet. Hvad er det for træk, der er værd at holde sig for øje, og hvad er det for værdier, der er involveret i udvælgelsen? I den britiske manual for vurderinger efter landskabskarakterer optræder en lang række forskellige værdier og kriterier. Der kan således være både æstetiske, geologiske, biologiske, arkæologiske, historiske og forskellige former for kulturelle interesser involveret i vurderingen af landskabets kvaliteter.

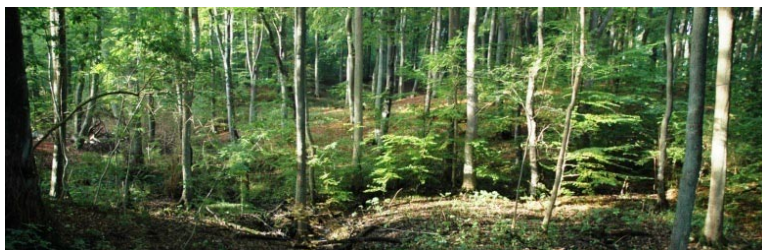
Nogle af værdierne og kriterierne er de samme som i Miljøministeriets rapporter om kulturlandskabet, herunder sjældenhed, repræsentativitet og fortælle værdi. Fortælle værdien er et vigtigt element i opfattelsen og vurderingen af landskaber. I den engelske metode opfattes denne værdi i en forholdsvis bred forstand. Geologiske træk fortæller om landskabets tilblivelse. Biologiske elementer fortæller om den omskiftelige vegetationshistorie både før og efter menneskenes opdukken. Kulturelt skabte strukturer fortæller om bosætning og udnyttelse.

Et område kan desuden have stor fortælle værdi, hvis det kan forbindes med markante personer, f.eks. kunstnere eller skribenter, der har haft indflydelse på aflæsningen af landskabet – tænk blot på Skagens kunsterkoloni. Tilsvarende forøges værdien, hvis området har været skueplads for betydningsfulde historiske begivenheder, der måske tilmed har efterladt levn.

Også æstetiske træk er væsentlige for landskabers karakter. Heri indgår både geologiske, biologiske og kulturelle elementer. Æstetik skal her forstås i bred forstand, der omfatter landskabets mønstre, dets lukket-hed henholdsvis åbenhed, vertikale og horisontale elementer, graden af kompleksitet og diversitet, fladernes tekstur fra glat til ru, de lige og buede linjer i landskabet, osv. Alle sådanne træk spiller en central rolle for opfattelsen af de enkelte landskaber, og både det enkelte landskabs

markante særtræk og forskelligheden af markante landskabstyper vil være vigtig ikke at miste.

Er der tillige tale om en form for skønhed, som mange vil kunne anerkende, er det naturligvis en ekstra gevinst, som desuden spiller en betydelig rolle for manges landskabsopfattelse. Det sceniske i et landskab, dets billedlige kvaliteter bliver i nogle tilfælde glemt, fordi de sjældent fremgår af og kan være vanskelige at indføje i traditionelle todimensionelle kort. I en landskabskarakterkortlægning bliver disse kvaliteter imidlertid fremdraget.

Figur 22 Marselisborg Skov syd for Århus. Et klassisk skovdriftsområde, hvor en mindre hårdhændet driftsform dog i stigende grad giver plads til variation (Foto: FA)

Også i dansk regi foretages kortlægninger og vurderinger af landskabers karakteristika (Caspersen & Nellemann 2005). Bl.a. på baggrund af anbefalinger fra Vilhjemudvalget har projektets formål været at skabe en veldefineret, systematisk og bredt anerkendt metode til landskabskarakterkortlægning og landskabsvurdering. I den danske udgave af landskabskaraktermetoden vægtes især de markante rumlige træk og visuelle forhold højt. Områderne skal frem for alt være oplevelsesrige, uanset om man primært ser dem som geotoper, biotoper eller kulturmiljøer.

Landskabskarakter defineres som "et specifikt samspil af landskabselementer givet af naturgrundlaget og den historisk betingede arealanvendelse samt de rumlige og visuelle forhold der præger et landskabsom-

råde, og adskiller det fra de omkringliggende landskaber.” Elementer, der kan gøre områder markante, kan eksempelvis være nogle særlige skalamæssige eller rumlige forhold, karakteristiske og letgenkendelige mønstre og terrænformer, eller det kan være orienteringspunkter eller markante elementer, der giver et sted særpræg eller en særlig identitet. Også landskabets grad af kompleksitet er væsentlig.

For at sikre oplevelsen af disse elementer, understreges også i den danske version behovet for at identificere de udsigter, sigtelinjer etc., som har størst betydning for oplevelsen af landskabet. Det kan i princippet både handle om billedlignende udsyn og om overhovedet at kunne opfatte områdets væsentligste træk. En markant sænkning i terrænet kan f.eks. tænkes kun at være synlig fra nogle få udsynspunkter, som er truede af bebyggelse eller tilvoksning.

Den danske landskabskaraktermetode lægger generelt stor vægt på oplevelsesrigdommen. Det gælder ikke alene de umiddelbart tilgængelige visuelle oplevelser, selvom disse stærkt betones, men også oplevelser, som fordrer eller i hvert fald befordres af et vist kendskab til områdets historie. Det gælder både de geologiske træk, biologisk interessante områder, markante kulturmiljøer med både tidsdybde og kontinuitet, samt elementer med særlige sociale, kunstneriske eller historiske betydninger.

Ligesom ved kortlægningen af kulturlandskabet, er den aktuelle tilstand naturligvis også væsentlig at få vurderet i en landskabskarakteranalyse. Hvis et områdes kvaliteter er intakte og i god vedligeholdelsestilstand prioriteres det på den ene side højere end områder, der har mistet mange af de kvaliteter, de fremhæves for. På den anden side vil områder, der er af stor værdi, men som befinder sig i en sårbar eller truet tilstand, også blive prioriteret højt for at undgå, at det hele går tabt.

Specielt den engelske udgave betoner behovet for at involvere berørte og engagerede borgere, de såkaldte *stakeholders*. Dels fordi berørte og

interesserede – fra både nær og fjern – kan bibringe ny viden, nye vinkler og nye betoningers til tolkningen af landskaberne. Men også fordi der kan være flere forskellige, men hver for sig lige velkvalificerede opfattelser af, hvad der er de væsentligste træk ved landskabets karakter. Involvering resulterer således både i bedre informerede vurderinger og i større grad af ejerskab til resultater og anvendelser blandt de berørte. Det skal jeg vende tilbage til.

Biodiversitet

I både Naturbeskyttelsesloven, Habitatdirektivet og naturligvis ikke mindst i den samtidige Biodiversitetskonvention, betones ønskværdigheden af at bevare den eksisterende biologiske diversitet som del af den fælles naturarv. Med biologisk diversitet forstås almindeligvis både forskelligheden af naturtyper og af arter samt den interne forskellighed blandt populationer og individer indenfor arterne. Man kan gøre diversiteten op på mange forskellige måder, men det behøver vi ikke bekymre os her.

Der er grundlæggende tre hovedtyper af begrundelser for at bevare den biologiske diversitet. For det første er der de nyttige arter (og populationer), vi har eller kan få brug for. For det andet er der arter og naturtyper, som vi gerne vil beholde uden dog i snæver forstand at have brug for dem. Endelig kan der, tænkes at være arter, vi ikke er synderligt interesserede i og måske egentlig helst var foruden, men som vi ikke desto mindre føler os forpligtede til at bevare.

Den direkte nytte, der fylder meget i landskabet, bringer os ikke særlig langt med hensyn til biodiversitet. Vi bruger ikke så frygtelig mange arter direkte, men dem vi bruger – byg og raps, svin og køer f.eks. – giver vi til gengæld så meget plads, at de fortrænger mange andre arter. Endvidere er der alle de mange indirekte nyttetjenester fra opsamling af

næringsstoffer og solenergi overproduktion af ilt og recirkulation af af-faldsstoffer til bestøvning og skadedyrsbekæmpelse.

At disse indirekte tjenester er uhyre vigtige at opretholde, kan alle blive enige om, mens det er mere usikkert, hvor stor en del af de eksisterende arter, der kræves til opgaven. Der vil antagelig være en hel del arter, ikke mindst blandt dem, der allerede står på rødlisten, hvis forsvinden ikke vil ændre meget. Blandt de nyttige arter og naturtyper kan også regnes dem, som kan give folk en rekreativ tilfredsstillelse, hvad enten der er tale om spænding og kropslig udfoldelse eller blot om ro og stilhed.

Den anden gruppe består af arter og naturtyper, som vi gerne vil beholde uden tanke på deres eventuelle nytteværdi. Der er tale om såkaldt interesseløse interesser, dvs. interesser som opstår uden tanke på eksterne nyttevirkninger. Den type interesser kan der være flere af, hvoraf jeg skal nøjes med to af de vigtigste. Æstetikken har stor betydning. Taler vi om arter, er der tale om en stor forskellighed af former, farver, mønstre, udtryk, teksturer, levevis, bevægelse og adfærd, som i kombination giver meget forskelligartede oplevelser og indtryk. Taler vi om naturtyper, er der tilsvarende en stor forskellighed af stemninger og atmosfærer, som er forbundet med de tidligere omtalte karaktertræk, og hvoraf mange er direkte knyttet til de tilstedeværende organismer. Den åbne, blomstrende eng, den mørke lukkede skov, den tørre hede, det fugtige kær osv. ser i høj grad ud, som de gør, i kraft af deres forskellige organismer.

En anden form for interesseløs interesse er det videnskabelige engagement, hvor forskeren uden tanke på egen vinding fortaber sig i studiet af organismer og økologiske systemer – i egen ret eller som informative brikker, der yder bidrag til afklaring af mere eller mindre omfattende videnskabelige teorier. At den subjektive tilfredsstillelse mere er en velkommen følgesvend end selve drivkraften i det videnskabelige enga-

gement, kan både aflæses i, at tilfredsheden ofte først kommer til efter både kamp og udholdenhed – når teorien ikke vil hænge sammen, eller de eftersøgte organismer vælger at holde sig skjult – og i så små bidder, at de dårligt tåler sammenligning med de anderledes lange stræk i andre mere permanent lystfyldte former for aktivitet. Og i at den engagerede ofte kerer sig om arter og systemer, som hun aldrig selv forventer at opleve endsige undersøge, men som vil kunne medvirke til forståelsen af verden.

Den tredje og sidste gruppe af arter og naturtyper er dem, vi føler os forpligtet til at bevare, selvom de ikke interesserer nogen, og alle måske helst vil være foruden. Da både den æstetiske og den videnskabelige interesse i princippet vil kunne omfatte alle arter og naturtyper, er denne gruppe i realiteten tom. Var der arter i gruppen, er det yderligere vanskeligt at begrunde, at vi skulle være forpligtede til at bevare dem.

De fleste kan blive enige om, at biologisk diversitet er en god ting. Dog ikke i enhver henseende og under alle omstændigheder. Man kan måle diversitet på flere skalaer, og en forøgelse af lokal diversitet er som bekendt ikke altid af det gode. Områder, der er vanskelige at leve i på grund af eksempelvis kulde, tørke eller få næringsstoffer, vil ofte være relativt artsfattige. Områderne kan dog netop bidrage til den nationale eller globale diversitet med sit helt særlige sæt af arter, som ville forsvinde, hvis betingelserne forbedres, så flere – men til gengæld mere almindelige – arter, vil kunne vinde indpas. Spørgsmålet er, hvad der yderligere skal til, før diversiteten bliver en positiv ting.

Økologisk integritet

Et kriterium, som ofte anføres, optræder under en række forskellige betegnelser. Et af dem er økologisk integritet, et andet er naturlighed. Udgangspunktet er nok endnu engang en udpræget dualistisk tolkning, der gør mennesket til en unaturlig størrelse. Et område er naturligt og

har høj økologisk integritet, hvis de unaturlige mennesker ikke har påvirket det. Økologisk integritet refererer til "betingelser med lille eller ingen indflydelse fra menneskelige handlinger" (Angermeier & Karr 1994). Begrebet dukkede første gang op i forbindelse med udviklingen af den amerikanske vandmiljø-lovgivning i begyndelsen af 1970'erne (Karr 1991), og det blev i første omgang anvendt ved regulering af ferske vande, men er siden gledet ind i landskabsforvaltningen generelt, både i USA og i Canada, hvor betydelige områder fortsat er relativt upåvirkede af menneskelig virksomhed.

Darwinister som jeg selv har det svært med forestillingen om, at mennesker er unaturlige skabninger. Spørgsmålet er dog, om ikke nogle af de gode pointer, som trækkes frem af forsvarerne for økologisk integritet, kan reddes i land uden den problematiske metafysiske teori. For at teste denne mulighed, kan det være frugtbart at tage udgangspunkt i rapporten *Naturkvalitet*, som et forskerhold fra DMU udgav for nogle år siden, hvor idéen om økologisk integritet og om menneskets unaturlighed spiller en central rolle. Rapporten formulerer fire kriterier for god naturkvalitet: vildhed, oprindelighed, autenticitet og kontinuitet. Lad os se på kriterierne et af gangen.

Lad os begynde med *kontinuiteten*, som er det mindst problematiske af de fire kriterier. Kontinuitet skal forstås både i en rumlig og en tidslig dimension. Tidsligt lange stræk uden meget voldsomme og uforudsigelige forandringer, vil alt andet lige give en biologisk set rigere natur, da mange arter har svært ved at overleve voldsomme ændringer af livsbetingelserne - uanset om mennesker står bag ændringerne eller ej. Den rumlige kontinuitet, dvs. sikringen af større sammenhængende områder uden uoverstigelige barrierer, giver tilsvarende flere arter mulighed for at overleve, fordi de kan bevæge sig rundt på et større område på jagt efter passende naturtyper, når deres hidtidige levested ændrer karakter. Pointeringen af behovet for kontinuitet er helt uafhængigt af, om man

tolker mennesket som naturligt eller ej, og den tidslige og rumlige kontinuitet vil være vigtig i enhver form for natur- eller landskabsvurdering, der lægger vægt på fortælleverdi og diversitet.

Det andet kriterium er *vildhed*, der i rapporten defineres som "den frie udfoldelse af de naturlige processer uden menneskelige påvirkninger."

Igen må vi sige, at kriteriet udmærket kan anvendes, selvom man har svært ved at forlige sig med en dualistisk verdensopfattelse. De fleste vil antagelig være enige om, at det er vigtigt at give plads til, at andre arter end mennesker kan udfolde sig, og at områder får lov at udvikle sig uden stærk menneskelig styring. Disse områder bliver ikke mere naturlige af den begrænsede påvirkning, men i flere henseender mere spændende. Organismerne stresses ikke bestandigt af menneskers voldsomme og uregelmæssige påvirkninger.

Et element i vildheden er også den selvstændige dynamik, som finder sted i alle landskaber, uanset hvor påvirkede de i udgangspunktet er af menneskelig virksomhed. Midt i den tættest befolkede by foregår dynamiske processer, som løbende ændrer steders karakter helt uafhængigt af menneskelig planlægning. Det kan være vejrmæssige fænomener fra snevejr til solskin, eller det kan være organismer, der trænger ind på områder, hvor ingen havde planlagt, de skulle være (jf. også Vejre 2004). Samtidig er det værd at minde om, at bevarelse af en mere omfattende form for vildhed i relativt upåvirkede områder forudsætter en menneskelig planlægningsindsats, der beskytter disse områder mod en ellers lidt for vild menneskelig indflydelse. De vil derfor under alle omstændigheder være anderledes end områder, hvor der ikke sættes grænser. De vil dermed også lige så meget afspejle menneskelige valg og menneskelig planlægning som områder, hvor mennesker får friere spil til andre typer aktiviteter.

Det tredje kriterium er *oprindelighed*. At noget er oprindeligt betyder i almindelig sprogbrug, at det har eksisteret lige fra begyndelsen. Det er

det tidligste og dermed det, som noget andet senere kan have ændret på eller være udviklet af. Det, der efterfølgende er kommet til, og som måske helt har afløst det foregående, er ikke oprindeligt. En nært beslægtet men dog en smule anderledes betydning er den, at det oprindelige er det, der ikke opstået ved efterligning eller efterfølgende bearbejdelse. Det oprindelige er i denne forstand originalt i modsætning til kopierne. 'Oprindelighed' er naturligvis et centralt begreb, når man taler om beskyttelse af kulturgenstande. Oprindelige kunstværker er mere værdifulde end kopier, uanset hvor vel udførte disse måtte være. Tilsvarende søger man i værdifulde bygningsværker at bevare så meget som muligt af de oprindelige materialer, og er disse gået tabt, forsøger man måske at lave erstatninger ved hjælp af de oprindelige processer og metoder. 'Oprindelighed' er for så vidt et begreb, der let vil kunne kombineres med et ikke-dualistisk verdensbillede.

Begrebet er dog anderledes vanskeligt at anvende i tilfælde, hvor der ikke er en afsluttet skabelsesakt, der munder ud i et færdigt værk, men en fortløbende skabelsesproces. Naturen ændrer sig løbende. Det, der var en gang – hvornår det så mere præcist tænkes at være – er ganske enkelt ikke mere. Det nye er hverken mere eller mindre naturligt end det gamle.

Pointen med at understrege oprindeligheden synes da også meget tæt på pointen med at betone vildheden. Det afgørende synes at være, om mennesker har ændret på naturen. Det kan eksempelvis være ved at regulere vandløb, lave råstofgrave og dræne skov- og engområder, eller det kan være ved at indføre arter, som ikke selv har kunnet finde vej. Selv når menneskelige påvirkninger er langt mere beskedne end eksempelvis klimatiske forandringer, så er det i netop det øjeblik, mennesker blander sig, at oprindeligheden går tabt. Naturtyper som afgræssede enge og overdrev betragtes derfor også som sekundære i forhold til eksempelvis strandenge.

Figur 23 Fornæs ved Kalø Vig. Skrænterne har været friholdt for udnyttelse i århundreder med en betydelig biologisk diversitet til følge (Foto: FA).

Et centralt problem er dog, at man ikke kommer uden om at måtte besvare spørgsmålet: hvornår var oprindeligt? I et land, hvor klimaet har ændret sig mange gange, og store dele derfor fra tid til anden har været oversvømmet eller dækket med is, og hvor arter løbende er vandret ud og ind, og naturtyper på skift har afløst hinanden, er det alt andet end klart, hvad der skal betragtes som oprindelig natur. Blot at sige at det er sådan, som landet så ud, lige før menneskene kom til, og så fastholde dette billede uanset hvad, er ikke nogen holdbar løsning, eftersom klima, højdeforhold etc. i dag er helt anderledes.

Et andet problem består i, at oprindeligheden kan være hæftet på flere ting. Den kan være hæftet på arterne, der i så fald skal være de samme, som før menneskene dukkede op – eller måske alternativt: som ville have været her, hvis ikke menneskene var kommet til. I begge tilfælde vil det være en mulighed at udsætte arter som bæveren, der har været her på et eller andet tidspunkt, men (antagelig) er blevet fortrængt af menneskene. Også selvom den skal køres hertil i lastbil.

Det kan omvendt også være de økologiske strukturer, der skal svare til dem, der på et eller andet tidspunkt var. I så fald vil forskellige former for genopretning af ødelagte strukturer eller naturtyper være en mulighed, ligesom menneskene eventuelt selv kunne tænkes at spille nogle af de roller, som forsvundne arter tidligere menes at have varetaget. Det kan enten være ved at sørge for lysåbne områder, hvis man antager, at

de har været udbredte, eller ved omvendt at fremme den lukkede skov, hvis man hælder til den opfattelse, at skovene har domineret. (Hvad der netop pågår en heftig debat om.)

Droppes dualismen, slipper man for at opstille klare grænser mellem det oprindelige (forstået som før menneskene dukkede op) og alt det, der senere er kommet til. Man kan friere vælge at fremme eller beskytte en flerhed af naturtyper, som besidder værdifulde kvaliteter. Naturtyper, der har eksisteret længe, har den kvalitet, at mange arter har vænnet sig til dem. De vil derfor i reglen være relativt artsrige eller rumme arter, som ikke findes på andre slags lokaliteter. De har samtidig større fortælleverdi i kraft af den relativt lange kontinuerte eksistens. I praksis behøver det derfor næppe gøre den store forskel, om man pointerer oprindeligheden eller ej.

Det fjerde kriterium er autenticitet. Dette er antageligt det mindst klare af de fire kriterier. At noget er autentisk kan betyde flere ting. Den første betydning er den, at genstanden rent faktisk har den oprindelse eller beskaffenhed, den påstås at have. Her er det afgørende, at man ikke lader som om en genstand er noget andet, end den er. En kopi kan være autentisk i denne forstand, hvis den ikke giver sig ud for at være andet. I en anden betydning af ordet stilles større krav om oprindelighed. En genstand kan siges at være autentisk, når den fremstår i sin originale form, og ikke er blevet ændret senere hen. Genstanden er den ægte og uforfalskede. Det er ikke en kopi, og der er ikke senere foretaget indgreb i genstanden. En tredje betydning er den, at genstanden er virkelig og ikke blot opdigtet.

Hovedpointen med kriteriet er at separere naturområder, der har udviklet sig spontant uden bevidst menneskelig styring, fra naturområder, som mennesker har tilstræbt at få til at tage sig ud som noget andet, end de er. Den menneskelige virksomhed må ikke direkte have haft til hensigt at efterligne en bestemt naturtype. De involverede skal være auten-

tisk optaget af noget andet, og de naturelementer, herunder organismer, der befinder sig i området, skal være kommet til af egen drift og ikke udsat med henblik på at eftergøre en bestemt naturtype. Idéen er at undgå "falsk natur," ligesom man søger at undgå kunstforfalskninger, der giver sig ud for noget andet, end de er (jf. også Elliot 1995).

Autenticiteten er imidlertid ligeså svær at operere med som oprindeligheden i forhold til noget så dynamisk som naturområder (jf. også Christensen 2004). En ting er, at natur ikke kan være falsk, hvis man betragter naturen som det hele. Selv hvis man opererer med en skelnen mellem menneske og natur, kommer man hurtigt i vanskeligheder. Holder et naturområde f.eks. op med at være ægte, blot fordi der er nogen, som betegner det som noget andet, end det er? Bestræbelsen på at lave "naturgenopretning" – forstået som retablering af strukturer eller en arts-sammensætning fra en svunden tid, eller sådan som man tror, området ville have set ud, hvis mennesker ikke havde gjort sin entré – kan også udmærket være udtryk for et autentisk ønske, selvom resultatet kan være svært at skelne fra natur, der ikke er planlagt, og besøgende derfor let kan lade sig narre.

Blot fordi man giver slip på dualismen, dropper man selvfølgelig ikke samtidig kravet om at lade være med at bedrage folk. Man opnår imidlertid den fordel, at man ikke behøver bekymre sig om, hvorvidt der nu også er tale om "ægte natur". Fortællingen om oprindelse og udvikling er stadig interessant, og langstrakte fortællinger er almindeligvis mere interessante end korte. Også retablerede naturtyper kan imidlertid være værdifulde – og de kan tilmed være helt igennem ægte som netop, retablerede naturtyper.

En taksonomi af kvaliteter og værdier

Skal man prøve at sammenfatte de værdier, der er centrale for bedømmelsen af landskabers kvalitet – og som dermed også vil være centrale i

natur- og landskabspolitikken – forekommer især fem elementer at være væsentlige.

Lad mig starte med det første element – det billedlige eller det sceniske. Den klassiske opdeling er mellem det skønne, det sublime og det pittoreske. Det skønne er i denne sammenhæng det umiddelbart indbydende, det harmoniske, det parkagtige landskab. Idealet er det glatte, bølgende og bløde, som formuleret i midten af 1700-tallet af den engelske filosof Edmund Burke (1757/1990). Den bugtede linje er ligefrem blevet opfattet som skønhedens linje (Hogarth 1753/1998). Det pittoreske er det anderledes komplekse, det tilsyneladende rodede, det relativt dramatiske (Gilpin 1792; Price 1796). Det pittoreske er modsat det skønne knørtet, abrupt og disharmonisk, og antages netop i kraft af sin kompleksitet at forblive vedvarende interessant. Det sublime er det overvældende store (det matematisk-sublime) eller kraftfuldt voldsomme (det dynamisk-sublime), der har en særlig tiltrækning på trods af, at det på skræmmende vis befinder sig hinsides de menneskelige skalaer (Burke 1757/1990; Kant 1790/1974).

Det billedlige eller sceniskes centrale rolle i klassisk naturæstetik kritiseres ofte for at være for koncentreret om en enkelt sans, synssansen (bl.a. Brady 2003). Andre sansekvaliteter medvirker til opfattelsen af et landskabs eller naturområdes kvaliteter. Dufte, lyde og taktile kvaliteter spiller ganske åbenlyst en stor rolle i oplevelsen af landskaber. Synssansen er dog særlig relevant i relation til landskabsplanlægningen, både fordi den mere end andre sanser skaber overblik og sammenhæng i oplevelsen, og fordi den stiller større krav til indretningen af landskaberne. Det billedlige er samtidig nært forbundet med det imaginative (Seel 1991; Brady 2003). Ikke mindst kan betragtningen af landskaber give associationer til velkendte steder og til landskabskunst, eller det kan sætte gang i overvejelser om fremtidige muligheder.

Det andet element som har stor betydning, er det markante eller karakterfulde og det atmosfærefyldte. Der er ikke noget entydigt skel mellem det karakterfulde og det atmosfærefyldte. Nogle lader det første betegne de mere permanente træk ved et landskab, men det sidste forbindes med de skiftende stemninger, der er knyttet til årstider, vind og vejr (Seel 1991). Andre bruger det atmosfærefyldte i en bredere betydning, der dækker begge dele (Böhme 1989 og 1995). Under alle omstændigheder er det, der er værd at have øje for, det markante, det stemningsfulde og følelsesmæssigt engagerende. Det er det, der er særligt virksomt i opfattelsen af stedets ånd, dets *genius loci* (Swanwick 2002). Landskaber eller naturområder kan som helhed være øde, hektiske, blide, bølgende, skarpe, dramatiske, friske, åbne, vidtstrakte, dunkle etc. i kraft af de forskellige enkeltelementer, der indgår.

Et tredje vigtigt element vil uundgåeligt være diversitet eller forskelligartethed, både inden for et landskab og i forhold til andre landskaber. Forskelligartetheden er forbundet med bestræbelsen efter det vedvarende interessante, for så vidt som netop variationen vil kunne fastholde interessen. Det vil dog være forkert at reducere ønsket om diversitet til et ønske om subjektivt behag. Som vi har set ovenfor, er diversiteten forbundet med forskellige former for interesseløs interesse, der netop forskyder opmærksomheden væk fra det subjektive behag til genstanden selv. Forskellighed omfatter både den geologiske, den biologiske og den kulturelle diversitet, og kan måles på mange skalaer: lokalt, regionalt og globalt. Ikke alle steder behøver at rumme den store forskellighed, der eksempelvis kendes fra biodiversitetens hot spots, men kan være værdifulde alene ved at være anderledes end andre steder.

Figur 24 Den tilsandede kirke ved Skagen er snart helt omsluttet af nåletræs-plantage til glæde for beboere i området, men med et tab af dramatisk effekt som omkostning (Foto: FA).

Et fjerde element er det historiske, der tager sigte på landskabelige komponenter med stor fortælleverdi. Denne værdi kan være knyttet til fortællinger af meget varierende omfang, både tidsligt og rumligt. I den ene ende har vi det enkelte livs fortællinger, som giver steder en personlig betydning, og landskabelige pejlemærker for slægtsfortællinger eller for beretninger knyttet til lokalsamfundets udvikling og markante begivenheder. I den anden ende er alle de store geologiske processer, som kan aflæses i landskabernes mest markante træk, bjerge og kløfter, bakker og flader. Midtvejs mellem ekstremerne er de mange levn fra og steder for, nationale fortællinger, eller spor efter biogeografiske eller genealogiske forløb. Alle disse elementer har stor betydning både for stedets og beboernes identitet.

Det femte element er det selvstændige, det der forløber og udvikler sig uafhængigt af menneskelig styring. Ingen vil være foruden oplevelser af det, som går sine egne vegne, og kun de færreste vil vel kræve tilbagebetaling i form af oplevelser for at give andre organismer plads til udfoldelse. At sikre steder med ringe menneskelig påvirkning er vigtigt, og ikke kun fordi kraftige menneskelige påvirkninger typisk vil begrænse den biologiske forskellighed. Levesteder behøver imidlertid ikke være mennesketomme for at give plads til ikke-planlagt dynamik eller til andre arters egensindige udfoldelse.

Landskab og demokrati

Europarådets Landskabskonvention fra 2000 har flere formål. Hovedsigtet med konventionen er at øge opmærksomheden overfor landskabskvalitet, værdi og betydning. Konventionen skal samtidig medvirke til, at borgere og besøgende får mulighed for at opleve landskaber af høj kvalitet. Et centralt element heri er kravet om, at lokale, regionale, nationale og internationale myndigheder påtager sig den opgave at opstille kvalitetsmål for deres landskaber. Hvilket naturligvis kræver omhyggelige overvejelser om hvilke værdier og kvaliteter, der fortjener særlig opmærksomhed.

Som et led i denne proces peger konventionen på nødvendigheden af at få borgerne til selv at spille en aktiv rolle. I bemærkningerne til konventionen betegnes sigtet ligefrem som udvikling af et "sandt landskabsdemokrati." Hvad vil det mere præcist sige? Konventionen er langt fra klar, men det vil under alle omstændigheder være værd at være opmærksom på, at kravet om demokrati kan pege i flere forskellige retninger.

Figur 25 Demokratiets tre grundværdier peger i forskellige retninger. I figuren ses forskellige metoder og procedurer, som kan tænkes taget i anvendelse for at fremme den demokratiske proces, og som hver især kan placeres i forhold til de tre grundværdier.

Ser man på de begrundelser, som typisk angives for demokratiet som den bedste styreform, viser mindst tre grundværdier sig at være centrale (Arler 2002 og 2008). Den ene er kravet om selvbestemmelse, der begrundes en række liberale frihedsrettigheder til sikring af individuelle råderum, hvor man har mulighed for at vælge levemåde og træffe frie private valg uden indblanding fra stat og medborgere. Den anden er kravet om medbestemmelse, der kan udmøntes i rettigheder i relation til muligheden for at blive hørt og inddraget i beslutninger om fælles anliggender. Den tredje er kravet om respekt for argumenter, forstået som en omsorg for at beslutninger træffes på grundlag af fornuftige samtaler, hvilket indebærer krav om begrundelse samt åbenhed og lydhørhed overfor andres argumenter.

Kravet om selvbestemmelse er primært koncentreret om etableringen af personlige frirum, hvor man selv sætter dagsordenen, og hvor både statsmagt og medborgere kan holdes ude, hvis man finder det nødven-

digt. Et vigtigt element har derfor også været den private ejendomsret, der giver mulighed for at bestemme på egen jord og i eget hus, og til at optræde som suveræn forbruger på markedet. Folk, der betragter retten til selvbestemmelse som den helt afgørende kvalitet ved demokratiet, vil typisk mene, at fælles politiske beslutninger bør holdes på et minimum.

Ejendomsretten har aldrig været absolut, men gælder kun indenfor de rammer, som fastsættes af det fællesskab, som alene kan garantere retten. Det er i den forbindelse værd at bemærke, at nogle af rettens stærkeste oprindelige fortalere – Locke, Rousseau og senere Mill – har understreget, at ejendomsretten både er udstedt og garanteret af fællesskabet, og at ejendomsbesidderen må forbedre sin ejendom til det fælles bedste, hvis retten skal bevare sin legitimitet, selv for den ejendomsløse. I et land som Danmark, hvor jorden for to tredjedele vedkommende ejes af nogle få procent, er denne pointe værd at holde sig for øje.

Der vil være tilfælde, hvor der ikke kan skabes et egentligt marked for goder, som mange ønsker. Den bedste erstatning for et ægte marked vil ifølge tilhængerne af selvbestemmelsesretten være økonomisk værdisætning af goderne gennem undersøgelser af borgernes private betalingsvillighed. Hvis tilstrækkeligt mange er villige til at betale så meget for et miljøgode, at ejeren af området kan kompenseres for tab ved bevarelsen af godet, vil godet blive beskyttet. Landskabs- eller naturgoder kan på den måde tolkes som private goder på linje med alle andre goder, der udveksles på markedet.

Kravet om medbestemmelse har til hensigt at skaffe alle borgere lige muligheder for indflydelse på fælles anliggender. Det betyder ikke mindst, at indflydelsen skal være uafhængig af indtægt. Natur- og landskabsgoder er et fælles anliggende, som alle har andel i, ikke varer eller privatgoder der kan købes for penge. Om goderne bør betragtes

som bevaringsværdige, set i lyset af de omkostninger som er forbundet med dem, vil afhænge af, i hvilken retning flest præferencer peger.

Kravet om lige medbestemmelse betyder også, at der ikke tages særskilte hensyn til grupper, der påberåber sig en indsigt og erfaring, der gør dem særligt egnede til at træffe afgørelser på et givent område. Hverken de rige, de kloge, de højtråbende eller de statsansatte eksperter skal have fortrinsret frem for andre. Rigmandsvælde og statsligt autoriseret smagsdommeri er lige uheldigt. I stedet skal beslutninger enten træffes gennem flertalsafgørelser eller sigte på at maksimere opfyldelsen af folks private præferencer, således som de eksempelvis kan aflæses i spørgeskema-undersøgelser.

Den tredje grundværdi i demokratiet, kravet om at udvise respekt for argumenter, fremhæves ikke så ofte som de to første, og peger i en anden retning. Respekten for argumenter er imidlertid en helt central del af demokratiet. Mens det er muligt i diktaturer at stoppe kritiske synspunkter, uanset hvor gode argumenter der måtte ligge bag, består demokratiets styrke i både at holde den offentlige debat åben, og kræve argumenters holdbarhed afprøvet. Det er en basal demokratisk dyd at være villig til at lære og at lytte til gode argumenter, uanset hvem der formulerer dem, frem for at lade personers magt og status være afgørende i konflikter.

En borger i et demokrati bør i princippet ikke se det som sin opgave at sikre størst mulig magt og indflydelse til sine tilfældige præferencer, men derimod at sørge for, at de bedste argumenter får det. I stedet for at insistere på at få sine mere eller mindre uigennemtænkte ønsker efterkommet, vil den gode borger tilstræbe at netop de ønsker efterkommes, som man ville have haft med tilstrækkelig indsigt, tid, sanselig fornemmelse og tankekraft til sin rådighed. Derfor er der også al mulig grund til at deltage i diskussioner og til at lytte til eksperter og kendere, der har arbejdet længe og engageret med et område – uanset om det er

som biologer, historikere eller landskabsæstetikere – før man træffer beslutninger.

Landskabskonventionen giver som sagt ikke klare bud på, hvordan beslutninger om landskabskvalitet skal træffes, og heller ikke på hvilke kvaliteter, der bør prioriteres. Hvis den tages alvorligt af lokale og nationale myndigheder, vil den imidlertid være en fin anledning til at få skabt en seriøs debat om, hvilke kvalitetsmål vi skal sigte på at opfylde, i planlægningen af lokale landskaber. Samtidig er den med sit krav om at demokratisere processen en god anledning til at tænke på tværs af traditionelle fagområder med hver deres sæt af standarder.

Der er mange gode grunde til, at man fra EU eller nationale myndigheders side stiller krav om beskyttelse af udvalgte landskabstræk og -elementer. Det er imidlertid samtidig vigtigt, at lokale folk bliver involveret og får medansvar i processen, så kravene ikke blot fremstår som fjerne instansers absurde og rigoristiske begrænsninger på den lokale udfoldelse. Til gengæld må man så også forvente, at den demokratiske pligt til at lytte til argumenter bliver efterlevet af alle parter.

Integreret landskabsvurdering

Hvis vi tager Landskabskonventionens krav om, at myndigheder på alle niveauer opstiller kvalitetsmål for de landskaber, der befinder sig indenfor deres jurisdiktion, og måske samtidig opgiver den metafysiske dualisme, der gør mennesker til unaturlige syndere, hvordan tager opgaven sig da ud?

Et helt centralt element må være udvikling af en integreret landskabsvurderings-metodik og en procedure, der kan tages i brug ved opstillingen af mål og identifikation af lokale natur- og landskabskvaliteter. En sådan metodik og procedure må tilstræbe en højere grad af integration af de ovenfor nævnte landskabsværdityper, end det hidtil har været vanligt. Det forekommer ikke rimeligt at splitte kortlægningen af

natur- eller landskabskvaliteter op på forskellige faggrupper uden på noget tidspunkt konstruktivt at integrere elementerne i en samlet afstemt plan.

Hvor svært det end kan være, må det samtidig tilstræbes, at der i forbindelse med vurderingen udvikles forskellige former for borgerinddragelse i overensstemmelse med Landskabskonventionens opfordringer. Ikke alene for at øge opmærksomheden på og medansvaret for landskabets kvaliteter, men også fordi de berørte som nævnt kan bibringe ny viden, nye vinkler og nye betoning til tolkningen af landskaberne. Inddragelse af borgere resulterer både i bedre vurderinger og en højere grad af ejerskab i forhold til landskabsplanlægningen. Samtidig er det imidlertid væsentligt, at der er tale om en metodik og procedure, der ikke giver køb på kravet om at lytte til kendere og eksperter. Ingen kan være tjent med at udelukke kvalificerede indspil fra den kant. I Wilhjelmudvalgets rapport tales flere gange om, at der er behov for mere natur. Dropper vi dualismen, giver det ikke så meget mening. Hvad der reelt menes, er da også det, der allerede pointeres i rapportens titel, nemlig at der er behov for en bedre eller rigere natur. Det kan jeg helt og fuldt tilslutte mig, og udvalget har da også peget på en række centrale indsatsområder, som ikke har mistet deres relevans i mellemtiden.

Litteratur

Arler, F. (2002) "Naturkvalitet og demokrati," in: F. Arler (red.). Humanøkologi. Miljø, teknologi og samfund, Aalborg: Aalborg University Press

Arler, F. (2008) "A true landscape democracy," in: Sven Arntzen & Emily Brady (eds.). Humans in the land, Oslo: Unipub

- Brady, E. (2003)** *Aesthetics of the Natural Environment*, Edinburgh University Press
- Böhme, G. (1989).** *Für eine ökologische Naturästhetik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Böhme, G. 1995.** *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Callicott, J.B., Crowder, L.B. & Mumford, K. (1999)** "Current Normative Concepts in Conservation," in: *Conservation Biology* 13 (1): 22-35
- Caspersen, O. H., Høll, A., Nellemann, V., Sørensen, A.O. (2001)** *Landskabsvurdering - en undersøgelse af internationale og danske metoder*, Hørsholm: FSL/Skov- og Naturstyrelsen
- Caspersen, O. H. & Nellemann, V. (2005)** *Landskabskaraktermetoden - et kompendium*. Arbejdsrapport nr. 20, Skov & landskab
- Christensen, H. S. (2004)** "Autenticitet og naturgenopretning," in: Jette Hansen-Møller. *Mening med landskab*, Kbh.: Museum Tusculanum
- Council of Europe (2000)** *European Landscape Convention and Explanatory Report*, T-LAND (2000) 6, Strasbourg: Council of Europe
- Danmarks Miljøundersøgelser (1999)** *Naturkvalitet - kriterier og metodeudvikling*, Faglig rapport fra DMU nr. 285, København: Miljø- og Energiministeriet
- Elliot, R. (1995)** "Faking Nature," in: R. Elliot (ed.). *Environmental Ethics*, Oxford University Press
- EU (2000)** Europa-parlamentets og Rådets direktiv 2000/60/EF af 23. oktober 2000 om fastlæggelse af en ramme for Fællesskabets vandpolitiske foranstaltninger
- EU (1979)** Rådets direktiv 79/402 af 2. april 1979 om beskyttelse af vilde fugle
- EU (1985)** EU-direktiv 85/337/EØF af 27. juni 1985 om vurdering af visse offentlige og private projekters indvirkning på miljøet
- EU (1992)** Rådets direktiv 92/43/EØF af 21. maj 1992 om bevaring af naturtyper samt vilde dyr og planter

Gilpin, W. (1792) Three Essays on Picturesque Beauty, London: R. Blamire

Kant, I. (1790/1974) Kritik der Urteilkraft, Hamburg: Felix Meiner

Karr, J.R. & Dudley, D.R. (1981) "Ecological perspective on water quality goals," Environmental Management 5: 55-68

Karr, J.R. (1991) "Biological Integrity: A Long-Neglected Aspect of Water Ressource Management," in: Ecological Applications 1 (1): 66-84

Miljøministeriet (2007) Vejledning om landskabet i kommuneplanlægningen

Naturbeskyttelsesloven (2004) (LBK nr 884 af 18/08/2004)

Naturfredningskommissionen (1967) Betænkning om naturfredning. Ministeriet for kulturelle anliggender. Betænkning nr. 461

Naturrådet (2001) Nationalparker i Danmark – diskussion på baggrund af udenlandske erfaringer, Naturrådet

Price, U. (1796) An Essay on the Picturesque, as Compared with the Sublime and the Beautiful, London: J. Robson

Seel, M. (1991) Eine Ästhetik der Natur, Frankfurt am Main: Suhrkamp

Skov- og Naturstyrelsen (1999) Kulturhistorien i planlægningen. Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionplanlægningen, Kbh.: Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen

Skov- og Naturstyrelsen (2002) Landskab og kulturmiljø. Miljøkonsekvensvurderinger i det åbne land. Håndbog, Kbh.: Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen

Swanwick, C. (2002) Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland, Countryside Agency & Scottish Natural Heritage

Tuan, Y.-F. (1977) Space and Place: The Perspective of Experience, London

Vejre, H. (2004) "Natur som proces eller funktion," in: Jette Hansen-Møller. Mening med landskab, Kbh.: Museum Tusculanum

Wilhjelmudvalget (2001) En rig natur i et rigt samfund, Kbh.: Skov- og Naturstyrelsen

Debat

Jens Olesen, Ordstyrer (DR P1):

Jeg kunne selv tænke mig at spørge, om der er nogle af oplægsholderne, der kunne sige noget om overvågning? Overvågning af naturens status er en vigtig ingrediens i debatten, og i den fremtidige diskussion om, hvad der skal ske. Foregår overvågningen ordentligt i øjeblikket? Hvad trænger sig på, når vi snakker naturovervågning? Er der nogen, der vil sige noget eller komme med kommentarer om dette?

Michael Stoltze, Natur og Idé:

Det er fint, at du tager fat i overvågning. Det er lidt af et tveægget sværd i debatten om vores natur. Forskningen er veldokumenteret om, hvad der bør gøres. Vi har statistikker, der viser, hvordan det går med area-lerne. Vi har også en vis kvalitetsovervågning. Det, der er sket med overvågningen, er, at den er blevet fokuseret på det, vi skal gøre, fordi EU tvinger den danske stat til det. Derfor er overvågningen meget koncentreret i habitatområderne (Natura-2000-områderne). Men selvfølgelig skal der være en bred overvågning, som følger udviklingen generelt for hele landets natur, og overvågningen skal være på et passende niveau. Overvågning er imidlertid en farlig ting, fordi man kan blive ved med at overvåge, men vi kan sådan set aldrig vide nok. At vi skal etablere et tilpas overvågningsniveau og sørge for kortlægningsprojekter, er nok det budskab, jeg vil sende ud. Fondene har gjort et fantastisk arbejde ved at støtte kortlægningsprojekter over de danske dyregrupper. Det er noget af det mest værdifulde overvågning og kortlægning, og det giver god formidling, hvilket i sig selv er meget værdifuldt.

Så jeg tror man skal holde sig for øje, at det vigtigste er, at passe på den natur vi har, udvikle ny natur og genoprette den tabte.

Betina Nygaard, Danmarks Miljøundersøgelser:

Ja, som Michael (Stoltze, red.) sagde, er en stor del af den nationale naturovervågning, vi har i dag, fokuseret på habitatdirektivet, for det er vi forpligtet til. Derudover har vi en lille del af overvågningsprogrammet, som overvåger småbiotoper i agerlandet. Men den almindelige natur - alt det, der ligger mellem primær natur og den mest påvirkede natur - har vi ikke rigtig noget overvågningsprogram for. Sådan er det - der har vi et stort hul.

Og så kan man spørge om det ligger i kortene, at der vil ske en øget overvågning. Svaret er nej. Vi er snarere inde i en revisionsperiode, hvor ministerierne, der overvåger, beskæres. Så det går jo som sådan ikke den rigtige vej lige nu.

Holger Prahm, Skive kommune:

Jeg er Natur- og Miljøchef i Skive Kommune. Vi hæfter os meget ved, at vi måler og ser efter nogle tilstande ude i naturen. Som geolog hæfter jeg mig ved, at når man ser tilbage i geologiske sammenhænge, så har det godt nok set anderledes ud her i Danmark. For mig er naturen mere end blot en proces, det er også en flytten. Jeg har været ansat i Ringkøbing Amt, hvor de gamle brunkuls-graveområder i sin tid blev jo kaldt for "såret" i det danske landskab. Det blev betragtet som en katastrofe på grund af det landbrugsareal, der gik tabt der. Men rent faktisk er det jo naturperler nu, hvis man da for alt i verden lader være med at retablere dem. Hvis man lader være, har vi en meget næringsfattig jordoverflade liggende der. Den er knastør og ligner faktisk de jorde, der var lige efter den sidste istid. Der gror nogle meget sjældne planter der. Der kan også komme nogle meget sjældne dyr sådanne steder for eksempel biæder, stor hornugle og digesvaler. De arter ville gerne have boet i nogle kystkliner eller lignende steder, men disse gror jo til. De søer, der kommer i bunden af sådan nogle grusgrave, er meget næringsfattige, og landbruget er ofte meget langt væk, så der har vi nogle værdifulde na-

turtyper. Og hvis vi da for alt i verden holder fingrene fra dem, kan vi få en proces de steder også.

Jens Olesen:

Der blev nikket af Michael (Stoltze, red.), så jeg.

Poul Hald Mortensen, Danmarks Naturfredningsforening:

Jeg synes noget af det, der er værd at bide mærke i, er behovet for naturovervågning. Jeg kan ikke lade være med at mindes, - for dem der nu har en dåbsattest af en hvis alder -, at det faktisk er 27 år siden, at der i dette lokale blev afholdt det første af mange Statussymposier. Det første Statussymposium over den danske dyreverden. Og konklusionerne var den gang nedslående. Jeg var en af dem, der kom med indlæg dengang. Statussymposiernes konklusioner gjorde, at man blev i højere grad fik øjnene op for, at den var gal, da vi fik Marginaljordsredegerelsen i 1986-87. Og jeg er glad for, at Mogens Bjørn gjorde opmærksom på hvilke konklusioner, der lå allerede dengang. Og i 1987 gjorde staten det stor-slående, at oprette et statsligt naturovervågningskontor, intet mindre, og under det sorterede hele seks permanent bemandede feltstationer med unge studerende fra de højere læreanstalter. Man må nok sige, at der er gået noget tilbage siden. Og det er jo ikke, fordi naturen har fået det bedre. Jeg synes det er oprørende, at man i offentligt regi har nedprioriteret naturovervågningen så meget. Og vi må desværre sige, at når det gælder de grønne organisationer, er muligheden for folkelig naturovervågning ikke noget, vi har været for gode til, bortset lige fra DOF'erne (Dansk Ornitologisk Forening, red.), som også er blevet nævnt her i dag. De har kunnet det håndværk. Det er noget, som DN's medarbejdere eller medlemmer ikke er lige så gode til, og jeg synes, at vi fra Danmarks Naturfredningsforenings side virkelig skal efterlyse et større offentligt engagement i naturovervågningen.

Kaj Sand-Jensen, Ferskvandsbiologisk Laboratorium, Københavns Universitet:

Konferencen hér handler om diskussionen om det åbne land, og jeg hører til dem, der synes, at det åbne land har det meget, meget skidt. Vi skal jo ikke glemme, nu hvor vi taler om nødvendig overvågning, at der ligger nogle gamle interessekonflikter til grund for, at det åbne land har det skidt. Så mit spørgsmål kunne være, hvordan vi i fremtiden kan opnå en bedre samklang mellem den samlede natur, forstået bredt, og det danske landbrug. Og dér må vi hellere lytte til, hvad Mogens Bjørn har at sige om, hvordan han kan håndtere interessekonflikter, når man har en stor bykommune bag ved sig, og hvordan man kan håndtere interessekonflikter, hvis man er en landkommune. Man skal være opmærksom på hvilke redskaber, der måtte ligge fra Alex Dubgaards side og fra Finn Arlers side til at håndtere koblingen af de generelle landskabsværdier (som kan være lidt diffuse for biologer, men som selvfølgelig er helt centrale), med de mere specifikke naturinteresser og biodiversiteten. Der synes jeg, noget af kernen ligger, og jeg kunne godt ønske mig at høre, hvad Mogens Bjørn og Alex Dubgaard havde at sige om de her spørgsmål.

Jens Olesen:

Jamen, det var direkte en udæskning. Vi tager lige et spørgsmål fra salen, og så lader vi Alex Dubgaard og Mogens Bjørn svare.

Hanne Steensen Christensen, Næstved Kommune:

Jeg kunne godt tænke mig at sætte lidt fokus på de virkemidler, vi har til vores rådighed. Nu ved jeg godt, at det her ikke er en konference med politikere, og at det er dem, der skal muliggøre virkemidlerne. Men jeg synes, at vi er i en situation, hvor det er svært med virkemidler til det, vi gerne vil gøre. På EU-plan har man jo prioriteret habitatområderne, og de er et udtryk for det store fællesskabs prioriteringer af, hvad bør vi bevare i Europa. Det er vi forpligtet til, og dér bliver en hel masse

ressourcer mobiliseret hen. Men det er som om, der bliver sat lighedstegn mellem den Europæiske prioritering og den statslige prioritering. Men den statslige prioritering burde jo i virkeligheden komme ud over det, man prioriterer i Europa. Men sådan er det altså ikke. De to prioriteringer falder sammen. I den anden ende har vi kommunerne, som gerne vil gøre en masse gode ting - og det vil man gerne i rigtig mange kommuner - og man gør det på forskellig måde. I Næstved har vi noget, vi kalder en grøn plan, som vi arbejder med, for at få skabt en grøn struktur. Vi har lavet skovrejsning omkring byen. Det er vi stolte af, og det tror jeg, der er rigtig mange kommuner, som gerne vil. Men til de ting som virkelig betyder noget - reguleringen af landbruget for eksempel - har vi ikke rigtig nogen virkemidler. Når det kommer til beskyttelsen af naturområder, er lovgivningen meget kompliceret. Det var også noget af det, som Michael Stoltze sagde. Vi er nødt til at forenkle. Når vi skal skrive en afgørelse til en lodsejer, skal vi skrive "i henhold til Natura-2000 er det sådan og sådan, og i henhold til paragraf 3 er det sådan og sådan, og så var der i øvrigt lige det med 15 års genopdykningsret på brak...", men så er de fleste lodsejere altså stået af. De forstår ikke, hvad det her drejer sig om. Så vi må sørge for at skrive afgørelsen i overskriften, fordi hele resten af brevet er uforståeligt. Jeg synes, der mangler noget omkring redskaber overfor landbruget, og jeg synes, vi skal have en mere enkel regulering, så vi kan arbejde med de her ting. Det er mere en kommentar, - hvis der er nogle af oplægsholderne, der har lyst til at sige noget til det, er de meget velkomne.

Jens Olesen:

Det er der i høj grad.

Alex Dubgaard, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet:

Jamen, når man trykker på knappen hos en økonom, er svaret selvfølgelig økonomiske incitamenter og styringsmidler. Bureaukrati er der for

så vidt nok af, og jeg har ikke forslag til yderligere. Jeg kunne forstå, at det var bedre, hvis det blev forenklet noget. Men altså, man kan jo også flytte en del med økonomiske incitamenter, og der er jo i princippet nogle midler til rådighed. Der er ikke mindre end otte milliarder kroner til rådighed på årsbasis, men hvor findes de lige nu? De findes primært i det, man kalder Søjle I inden for EUs landbrugspolitik. Danske landmænd får tilsammen en check tilsendt på 7-8 milliarder kroner på årsbasis. Så det er jo faktisk mange penge. De fleste af dem udbetaler man til landmændene, for at de ikke skal gøre noget særligt - helst ingen ting. Og så har man en mindre pulje under Søjle II, hvor pengene er bundet op på nogle miljøkrav og andre krav. Og det er jo oplagt at flytte penge fra Søjle I over til Søjle II, - det behøver man ikke være økonom for at kunne se. Regeringen har ikke været ovenud begejstret for at gøre det, og jeg vil da også godt sige, at jeg ikke er sikker på, at det på lang sigt er den rigtige måde at gøre det på. For en dag bliver man vel træt af at give landbruget tilskud. Der er i hvert fald mange lande af den opfattelse, at vi bør se at få landbrugsstøtten afviklet. Og hvad gør man så, når man står med en masse naturområder og miljøforanstaltninger, som så ikke længere er finansieret? Derfor mener jeg, at man samtidig med at sige, at vi selvfølgelig skal flytte penge fra Søjle I til Søjle II og få noget miljø for pengene, også skal overveje, hvordan får vi skabt en mere langsigtet miljøpolitik, og hvordan får vi den finansieret. Så står vi ikke med de "hovsa-problemer", der opstår, når man pludselig ændrer landbrugspolitikken, som vi så med braklægningsordningen. Det er ulempen ved at hægte miljø sammen med erhvervspolitik. Og der er ikke rigtig andet at sige, end at det kommer til at koste. Selvfølgelig kan man kræve, at folk ikke må skade naturen, men jeg tror ikke, man kommer uden om, at skal vi have taget store arealer ud - lavbundsområder og andre miljøfølsomme arealer. Og skal de også plejes, koster det penge, og man vil skulle kompensere lodsejerne og landmændene for

både udtagningen af jorden og plejeforanstaltningerne. Nu bliver det hele lidt nemmere, hvis man samtidig fjerner støtten, for en del af jordens pris skyldes jo netop, at man giver en temmelig stor støtte til dem, der ejer jorden. Og på den måde bider tingene sig selv i halen. Afviklingen af landbrugsstøtten vil i og for sig ikke gøre det billigere at gøre noget for naturen, men landbrugsstøtten koster penge. Det første skridt kunne være at flytte lidt rundt på det, man har, og de næste skridt må være at få skabt den miljøpolitik for landbrugsområderne, som på lang sigt er bæredygtig.

Jens Olesen:

Michael (Stoltze, red.) får ordet lige om lidt, men Kaj (Sand-Jensen, red.) du skal overveje, om du har fået svar nok. Imens så kan Michael lige kommentere.

Michael Stoltze:

Ja, det er til Hanne Steensen Christensen. Jeg er utroligt glad for, at du tog fat på virkemidlerne. Virkemidlerne er det samme som penge, for der er ingen virkemidler uden penge. Jeg var med til at lave en konference med Miljøministeren og Fødevareministeren ude på Landbohøjskolen, der næsten hed det samme som i dag: Mod en ny dagsorden for naturen. Og konklusionen - det eneste man kunne blive enige om - var: Der skal flere penge til naturen - naturen skal prioriteres. Siden er det blevet stort set glemt, vi prioriterer den stadig ikke. Men der er røre omkring det, og jeg synes, det mest tankevækkende indlæg, der har været i dag, var Mogens Bjørn Nielsen, der fortalte om, hvordan man gør i Århus. Jeg synes, at det var virkeligt tankevækkende. Angående diskussionerne omkring landbrugsstøtten, om Søjle I og Søjle II og om hvad Søjle II er: Søjle II er ikke direkte naturvirkemidler, hvor målet er at skabe ny og bedre natur eller at pleje naturen. Det er økologi, og er det i virkeligheden dét, man skal støtte? Det er et stort spørgsmål. Der er og-

så forskellige andre støtteordninger, men det er simpelthen ikke langtidsholdbart. Der er lavet beregninger på, hvad det vil koste, hvis vi skal have en ordentlig naturpleje. Hvis vi skal have arbejdet os frem imod, at cirka en tredjedel af Danmark skal være skov og naturarealer, skal der være naturgenopretning, og man skal købe områder op. De beregninger er lavet. Blandt andet har SF lavet et udspil til naturplan i samarbejde med en økonom, og det lander sådan i omegnen af 2-3 milliarder årligt de næste 30-40 år. Det er jo ikke ret meget, - det er knap en tredjedel af den støtte, vi betaler nu. Så væk med landbrugsstøtten, der skal noget naturstøtte til. Det er én måde man kunne gøre det på. En anden måde er at gøre, som man har gjort i Århus, hvor det blandt andet er baseret på midler fra spillevandafgifter og på noget kreativitet. Det er utroligt spændende, hvad der sker i kommunerne for øjeblikket, og når det er baseret på, at det er noget borgerne gerne vil, så er det jo i særdeleshed spændende. Men virkemidler er fuldstændigt centrale, og de er ved at smuldre i øjeblikket på grund af finanskrisen og regeringens neddrogning omkring landdistriktsmidlerne, som jo er fundamentet for den grønne vækst i kommunen. Jeg vil opfordre alle til at holde øje med det her, blande sig i debatten og prøve at få sat naturovervågning og virkemidlerne på dagsordenen. Det gælder grønne organisationer, det gælder enkeltpersoner, - det gælder alle engagerede, som arbejder med det her.

Mogens Bjørn Nielsen, Natur og Miljø, Århus Kommune:

Tak for ordet. Natur- og miljøovervågningen er stadigvæk vigtig, som vi også hørte Poul Hald nævne. Mit bedste faglige bud er, at natur- og miljøovervågningen i Danmark i dag er cirka 40 procent af, hvad den var for tre år siden. Det er bare mit bud, men det kunne man jo få verificeret, hvis man spørger de rette.

Vedrørende miljøovervågningen tror jeg, at det er væsentligt at se det i lidt større sammenhæng. Jeg vil lige gentage, at det intensive landbrug altså ødelægger Danmark i øjeblikket. Det har været påvist de sidste 21

år, så hvad dét angår, behøver vi sådan set ikke mere overvågning. Jeg vil tro, at der i gennemsnit bliver lukket en boring et eller andet sted i Danmark hver uge på grund af pesticider. Det går altså for hurtigt lige i øjeblikket, og et eller andet skal vi gøre. I Århus og Vejle kommune kan vi ikke vente på, at der sker noget fra Christiansborg, - der bliver nødt til at ske noget nu! Det kan godt være, at der er mange andre ting, der interesserer folk, - også folk i Århus -, men der er faktisk også reel interesse for det her. Det er ikke noget, nogle spindoktorer i forvaltningen har valgt. Der er faktisk politisk interesse for det, og langt hen af vejen, især i de større byer, kan man godt rejse en interesse om de her ting. Vi har nogle aktive folk i DN og i DOF og i de andre grønne organisationer, vi har et grønt råd, og forskellige andre institutioner.

Jeg vil også godt sige, at vi faktisk har et godt samarbejde med landbruget og med landbrugsorganisationerne i Århus Kommune. Det kan godt være, at man ikke tror det, når man hører mit indlæg, men det har vi faktisk. Man kan godt have et godt samarbejde selvom byrådets flertal kan være uenige i selve landbrugets interesser. Men samarbejdet kører ganske fint. Det, vi har gjort omkring finansieringen, er ret væsentligt til sådan et arrangement som dette, med så mange der studerer, underviser i og arbejder med natur. Der er ikke ret mange, der kender den parallel-verden, der hedder det "takstfinansierede område". Det takstfinansierede område har at gøre med spildevandsforsyning, spildevandsrensning, rensningsanlæg, og så har det noget at gøre med drikkevand og vandforsyning. Og det er faktisk noget, som vi alle sammen betaler via afgifter eller takster. Det er forskelligt fra sted til sted, men kan være i størrelsesordenen 35 kroner per kubikmeter, og det kan man altså godt komme langt for. I øjeblikket er vi ved at færdiggøre en udbygning for fosforrensning af Marselisborg Rensningsanlæg. Det koster 92,7 millioner kroner. Det kan tage nogle få promille i forhold til den udledning, der kommer fra landbruget, og er betalt med midler fra de omtalte tak-

ster. Det koster tyve gange så meget at lave den rensningsanlægsudvidelse som at lave de engsøer, jeg viste. Tyve gange så meget! Det er trods alt mange penge. I forbindelse med finansieringen af Årslev Engsø og Egå Engsø har vi faktisk været inde og få nogle af spildevandsafgiftsmidlerne. Nu ved jeg godt, at der er nogle kloge jurister, der siger, at det kan og gør man ikke. Men det har vi rent faktisk gjort. Det kan godt være, at det ikke kan lade sig gøre, men vi har gjort det. Med hensyn til skovrejsning skal vi fordoble skovarealet i Århus Kommune, og har i denne uge nedsat en arbejdsgruppe i dén forbindelse. En del af finansieringen kommer fra vores vandværker, fordi vi egentlig har noget godt grundvand i kommunen, og hvis vi passer på det, så har vi også nok. Men vi har ikke så meget at vi kan fråse med det, og vi har heller ikke nok, hvis der bliver problemer. Derfor prøver vi at passe godt på det, og derfor går vi ud og rejser skove, for det værste vi kan have er intensivt landbrug. Jeg har et mål om at halvere det intensive landbrug. Vi vil gerne have multifunktionelt landbrug, og vi vil også gerne have så meget andet end intensivt landbrug. Vi har problemer med pesticider, og vi har problemer med udledning af næringsstoffer. Massive problemer. Derfor kan vi godt her og nu bruge mere, end hvad spildevandstaksten giver. Men desværre har dette en begrænset udsigt, for om præcist et år skal de her spildevandsselskaber være selvstændige virksomheder med en bestyrelse. Så i modsætning til i dag, hvor vi ud fra et demokratisk hensyn siger, at vi har midler fra spillevand og vandforsyning, som vi ud fra en samlet kommunal betragtning kan prioritere, så får vi fremover nogle selskaber, som skal optimere, således at de selv får et overskud eller er neutrale. Det vil sige, at selvom samfundet som helhed får en hel masse natur, skove, rekreative muligheder, folkesundhed og rent drikkevand, så kan man i fremtiden få meget svært ved at lave denne her løsning, da det måske giver et rødt tal henne i de selvstændige selskaber. Vi er nogle, der faktisk er godt bekymrede for

denne udvikling, så det arbejder vi på nu. Alene sådan en lille detalje kan få vidtrækkende konsekvenser for naturen i Danmark i fremtiden, og det kunne være sjovt at side nede i maskinrummet. For maskinrummet omfatter altså også de ændringer, som jeg omtaler her.

Thyge Nygaard, Danmarks Naturfredningsforening (DN):

Da der sidder adskillige af både mine faglige og politiske chefer, skal jeg skynde mig at sige, at jeg ikke nødvendigvis udtaler mig foreningens vegne: Vi snakker om midler, men jeg mener også, at vi skal ind på en prioriteringsdebat. Det slipper vi ikke for, selvom vi siger tre milliarder årligt. Det er nødvendigt, at vi også får nogle prioriteringsværktøjer til, hvordan vi får brugt pengene bedst. Og der synes jeg, vi skal hoppe tilbage til et af Finn Arlers slides, hvor han viste Carys Swanwick og dennes arbejde med "landscape character assessment". Gennem den måde, som man har gjort det på i England, har de jo faktisk fået skabt en landskabskarakter metode, der også kan fungere som et værktøj til kommunernes planlægning, til landskabsplanlægning og til prioritering af miljøstøttemidler til landbruget, naturgenopretningsmidler og meget mere. Jeg synes, at man skulle kigge meget nøje på den sammensmeltning, som de har at lavet, og i den forbindelse synes jeg, at det lyder interessant det arbejde, som er i gang blandt andet nede i Præstø, hvor man prøver at tænke nogle af de her metoder sammen. Og så tror jeg, det er meget vigtigt, at vi får hængt det op på et overordnet, statsligt styret skelet, for som det kører lige i øjeblikket, ender vi altså med at få 98 kommuner med 98 forskellige måder at gribe landskabskarakterkortlægningen an på, og så er det intet værd i en overordnet planlægning. Derfor mener jeg, at det er meget vigtigt, hvis man kunne bruge 10, 20, 30 millioner kroner på, at By- og Landskabsstyrelsen satte gang i en overliggende landskabskarakterkortlægning, som kommunerne kunne bygge videre på. Da kommunerne ikke følger landskabsgrænsen, er der rigtig god ræson i at lave planlægningen på et overordnet niveau. De

penge vil, også i et langsigtet perspektiv, blive givet rigtig godt ud. Og så hvis vi skal bruge skattekøbernes penge fremover på noget, de synes er fornuftigt. Og så er jeg altså ikke så bange for, at blive ved med at bruge skattekøberpenge til naturpleje. Vi bruger også penge på kultur, vi bruger penge på museer. Vi bruger penge på mange andre ting, som vi synes, er et offentligt gode. Jeg mener også, naturen og især at naturpleje kan betragtes som et offentligt gode, der vanskeligt lader sig omsætte ved et kasseapparat. Vi sætter jo ikke en tæller eller en "Brobizz" op ved vores naturområder, så folk bliver bon'et direkte på deres konto, når de kommer hjem. Der er kun én anden måde at finansiere det på - gennem skattebilletten. Det er jo sådan set det, man gør, ved at give dem, der nu plejer naturen bedst og billigst, penge for at udføre det arbejde for det offentlige, som det er at holde en god og velplejet natur, - uanset om det er landmænd eller nogen andre. Sådan mener jeg, vi skal betragte det. Og så blev der talt om de økonomiske kræfter, som vi kæmper imod. Som Michael Stoltze startede med at sige, er naturen jo håbløs gammeldags og ineffektiv, og vi kæmper imod både de almindelige økonomiske kræfter og nogle strukturelle kræfter. Det er ikke kun landbrugsstøtten, som holder liv i den intensive landbrugsproduktion, der er også andre faktorer. Vi har en meget stor svineproduktion i Danmark. For at kunne tjene penge som svinelandmand, og have så mange svin i stalden, skal du også have noget jord at køre gyllen ud på. Du har et harmonikrav. Og jeg mener, at det her harmonikrav til den intensive svineproduktion holder gang i dyrkningen af en lang række landbrugsarealer, som, hvis man alene lod dyrkningsøkonomien råde, ville få lov at ligge. Og så kunne vi jo egentlig få skovrejsning helt af sig selv, for det fantastiske ved skoven er, at lader vi bare jorden ligge, så kommer skoven helt af sig selv. Så måske er der slet ikke grund til at have denne her dyre, planlagte skovrejsning. Hvorfor ikke lade natur og markeds kræfter råde i stedet for? Så slipper vi for at lægge de gode landbrugsjorder

på de østjyske højderygge om til skov, og får så i stedet skoven dér, hvor den egentligt naturligt har været, dér hvor jordbunden dybest set er ringest.

Anna Bodil Hald, Natur og Landbrug:

Jeg synes, at jeg har hørt meget om vand her i dag, og hvordan man kan udnytte næringsforurenede overfladevand. Jeg synes selvfølgelig, at det er dejligt, at man har penge, men jeg kunne godt tænke mig, at Mogens Bjørn kunne finde nogle spildevandsafgifter til også at koncentrere sig om tørbundsnaturen. Vores tørbundsnatur er udsat for den diffuse forurening, som kommer fra landbruget, og i virkeligheden burde man kunne finde nogle penge til også at rense tørbundsnaturen. Kommunerne skal faktisk udlægge natursammenhæng, og det gælder ikke bare i ådalen, de skal også lave natursammenhæng for tørbundsnaturen, og det synes jeg, at jeg hører meget lidt om. Jeg kunne godt tænke mig nogle kommentarer til, hvordan vi får sikret tørbundsnaturen.

Jens Olesen:

Det tror jeg også, du skal få, men vi vil lige samle et par spørgsmål sammen.

Margrethe Auken, Europaparlamentet:

Jeg har kun en enkelt lille kommentar til det sidste, jeg hørte her: Nemlig, at I skal altså ikke være så optimistiske omkring landbrugsstøttens ophævelse. Det er altså kun noget, vi går og snakker om i Danmark. Det er noget, vi har helt for os selv, - det er ikke en debat, der er i de andre lande. Der blev sagt, at der var mange lande, der ønskede at komme af med den - det passer ikke! De er vilde med den, og de vil gerne have den til at vokse. Det, der eventuelt kan få den afviklet i tiden fra 2013 frem til 2020, er, at finansministrene vil have fat i pengene, men det giver ikke flere midler til naturen. Så kan vi blot være glade, hvis man stopper den intensive dyrkning, som landbrugsstøtten, sådan som den

er nu, fremmer. Det er klart. Jeg vil godt lige sige, at den debat, der foregår om støtten, desværre heller ikke er naturfremmende. Når de kæmper for at få flere midler over i landdistriktspuljen, er det ikke med henblik på at lave naturbeskyttelse, det er til beskæftigelsesprojekter. Landbruget bliver betragtet som et beskæftigelsesprojekt, hvilket er temmelig tåbeligt, da det jo stort set er det modsatte i øjeblikket. Derudover ses det som fødevarer sikkerhed, - et ord der går igen i Europa hele tiden -, som om det var hungeren, der virkelig truede os. Men vores svinefarme og rapsmarker ville tage sig lidt anderledes ud, hvis det for alvor var tilfældet. Jeg vil godt sige til jer, at jeg synes, vi skal slå hårdt for at få fat i de penge, som vi har hos os selv. Jeg ved ikke, hvor mange der er klar over, at det eneste man i Danmark har gjort med den beskudne beskæring, der har været af landbrugsstøtten er, at man har undladt at lade støtten stige i samme takt som inflationen. Så der er altså ikke tale om, at der er skåret, den har bare ikke fået lov at stige helt så hastigt. Det hedder modulation, og det er, hvad man har gjort i Danmark. Og noget de er gået meget stille med, er, at man har givet skattelettelser som kompensation til de her "stakkels" bønder, som har fået færre penge på den bekostning. Og de skattelettelser, som altså er taget fra grundskatterne, dem skal vi have fat i! Og det blander EU sig overhovedet ikke i. Jeg er lidt overrasket over, at vi har fået lov at lave denne re-nationalisering af landbrugsstøtten, som der jo reelt set er tale om, når man laver den om til skattelettelser. Nu har de oven i købet fået lov at dyrke brakjorderne, uden at man har skåret i støtten. Hvilket jo ellers hang sammen. Jeg synes, at vi skal gå ud og forlange, at vi skal have fat i de penge, som de nu har fået ekstra. Det er 1/2-1 milliard om året, -det er jo også penge. Vi kan forsvare det krav, og jeg synes, vi skal stille det med det samme, fordi der netop er så hårdt pres på naturen, som vi har set det med brakhistorien. Og der er ikke tale om, at man bryder med skattestoppet, for der er andre eksempler på, at hvis der har været en

skattelettelse, så kan man godt tage en skattestramning igen, uden at det er et brud med det allerhelligste princip i dansk politik i øjeblikket - skattestoppet. Så jeg mener, at man skal lade være med at satse på landbrugsstøtten, men satse på, at vi skal have fat i de penge, som jo er rigeligt til rådighed. Også indenfor den grønne boks er der jo penge, vi kan bruge til meget mere natur. Det er en dansk beslutning, at de ikke bliver brugt til natur, det er ikke en EU beslutning. Det var bare sådan lidt til al mismodighed.

Jens Olesen:

Spændende! Skal vi lige lade Alex komme med en kommentar?

Alex Dubgaard:

Ja, jeg er som økonom ked af at høre, at beslutningstagere også misforstår, hvordan støtten virker i dag. Som jeg sagde, giver man i dag landmændene penge med det formål, at de dybest set ikke skal foretage sig noget for dem. Det er et kæmpe fremskridt. Kære venner, det var det, jeg startede mit indlæg med at sige: folk tænker stadigvæk på den gammeldags landbrugsstøtte, hvor man gav dem prisstøtte, hvor man gav dem incitamenten til at give mere gødning, flere pesticider, udvide jordbruget, dyreholdet, opdyrke mere jord, dræne og så videre. Det er gudskelov stort set afskaffet, så det er en rimelig uskadelig støtte, vi har. Den er bare meningsløs, for hvorfor skal man give folk penge, blot fordi de ejer jord? Det kan man selvfølgelig gøre, for at de ikke skal gå fallit, men det burde man nok finde nogle andre løsninger på. Så vi får ikke en gevinst for miljøet ved at afskaffe den nuværende landbrugsstøtte. Den bør selvfølgelig afskaffes under alle omstændigheder, men man stikker altså sig selv blår i øjnene, hvis man tror, at det, vi giver folk penge for i dag, er noget, der øger intensiteten af landbrugsproduktionen. Så har man desværre ikke forstået de økonomiske mekanismer. Der er rigelige incitamenten udover landbrugsstøtte til at få landmændene til at dyrke

jorden - også den ringere jord. De tjener også penge på det, selvom de betaler en forpagtningsafgift, der væsentligt overstiger den støtte, de får. Der er også folk, der tjener penge på svineproduktion og så videre, og det forsvinder ikke bare, fordi man afskaffer støtten. Det er meget væsentligt også at forholde sig til.

Margrethe Auken:

Jeg vil sige, at jeg ikke er enig i det, der blev sagt dér.

Jens Olesen:

Jeg skal love for at Margrethe Aukens indlæg aktiverede forsamlingen. Michael, det var din tur.

Michael Stoltze:

Ja, jeg vil til gengæld ikke kommentere Margrethe - ikke i denne omgang i hvert fald, selvom jeg synes, det var tankevækkende. Jeg springer hurtigt videre til Anne Bodil Hald og det, du griber fat i med den våde natur. Det var jo også tankevækkende, det vi hørte fra Lars Bo omkring naturgenopretningsprojekter, for de har i dén grad fokuseret på vandhuller, på snoede åer, på nye søer, nye fjorde, på næringsstoffer og alt det tekniske. Og det er fuldstændigt korrekt, vi skal sørge for det hele. Naturen oppe på den tørre bund er meget meget trængt. Af naturen omkring kildeområder, omkring vældene og ved udspringene vinder man ikke noget kvælstof af betydning, men det er dér, vi har mange af de rigtig sjældne og specielle rester tilbage. Omkring de øvre løb, omkring kilderne og skrænterne derned til, - dér skal man ekstensivere. Derved vil man få nogle gevinster. Det vil være gevinster som dem, Kaj Sand fortalte om fra Sverige. Det er meget væsentligt, at det bliver en del af indsatsen, og det vil selvfølgelig koste nogle penge. Jeg vil bare sige, at den nationale naturplan, som man har snakket om så længe, nu er parkeret et eller andet sted i Grøn Vækst og bliver måske ikke til noget. Det skal man tage fat i, og man skal sørge for at komme hele vejen

rundt. Det er ikke kun ådalene, som vi snakker så meget om, det er ikke kun lavbunden, det er også højbunden. Hvad bliver der så tilbage? Der bliver masser tilbage. Men man skal sørge for at tage fat dér, hvor de sjældne arter er, dér hvor vi har det meget specielle. Og man skal sørge for, at der bliver plads til de organismer.

Camilla, Herning Kommune:

Det er super at være med her i dag. Der er mange ting, som jeg gerne vil sige, men jeg skal forsøge at begrænse det. Jeg synes, det er bemærkelsesværdigt, at Miljøstyrelsen ikke er repræsenteret, da det er dem, der styrer, hvad der skal ske med landbruget. Det er også dem, som skal råbes op i forhold til nogle af de virkemidler, der efterspørges.

Et værktøj, nogen har efterspurgt til at få indført mere natur, er det, der hedder 2010-Deklarationen. Herning har skrevet under, Kolding har skrevet under og andre overvejer. Det er en deklaration, hvor man kan skrive under og redegøre for, hvilke projekter man gerne med tiden vil have kommunen til at gøre noget mere ved.

Et af de værktøjer, som vi er i gang med i Herning Kommune, er vores kære naturpolitik. En af de ting vi godt kunne tænke os er at lave et eksempelskatalog sammen med landbruget om, hvordan man laver bedre natur. Vi skal ud og finde de små projekter, hvor man har lavet natur, for det er dem, der har de største arealer i vores kommune (ca. 68 %). Det er dér, vi kan rykke for at få mere natur og for at komme fra de nuværende 8 % og til 12 % i 2030. Det er særligt marginaljorderne, der ligger rundt omkring, og som landmændene ikke kan bruge alligevel.

Marianne Drachmann, Dansk Landbrug.

Jeg vil gerne sige tak for invitationen. Jeg er meget glad for at få lov til at være her i dag. Jeg har slået lyttelapperne ud, for det er vigtigt, at dette bliver belyst, og at vi finder en løsning sammen.

Det var egentlig for at gøre opmærksom på, at vi (landbruget, red.) er til stede, og vi lytter.

(Applaus fra salen)

Allan Schmidt, Vordingborg Kommune:

Det her handler om arealanvendelsen. Nu skal vi til at opfylde miljømålsloven, og et af emnerne, som vi snakker meget om, er vandløb. Et af justeringsredskaberne for alle de andre ting, er at sige, hvad vi vil i planerne. Når vi taler om, hvor virksomhederne skal placeres, nævner man virksomhedsområder. Man kunne gøre noget tilsvarende og lade kommunerne sige, hvor vi gerne vil have forskellige typer landbrug henne. Og så have mulighed for at afvikle noget landbrug inde for visse områder ad åre.

Carsten Rahbek, Center for Makroøkologi, Københavns Universitet:

Jeg vil godt kommentere lidt på det countdown til 2010. Det er det, jeg primært har beskæftiget mig med. Jeg har siddet halvandet år sammen med Teknologirådet og arbejdet sammen med Folketingets Miljø- og Energiudvalg om at prøve at få lavet en biodiversitetsplan, og jeg synes, at det meget godt illustrerer den problemstilling, vi har. Vi har snakket om biodiversitet i lang tid, og det har været de skiftende regeringers naturpolitiske hovedformål. Hvis vi snakker naturovervågning i Danmark, så har vi ingen overvågning af den danske biodiversitet. Vi har et EU-habitatbilagsark, men ikke for den danske biodiversitet. Vi har en masse kommuner, som forsøger at gøre noget aktivt, men vi har ikke en dansk national handlingsplan. Man vil simpelthen ikke lave den. Man vil ikke sætte målsætninger op. Vi har sammen med andre lande i EU i 2001 i Göteborg aftalt, at målet er, at bremse alt tilbagegang. I Danmark har vi her halvandet år før deadline endnu ikke fundet ud af, hvad vi vil, og hvordan vi vil gøre det. Og da jeg spurgte ministeren til et møde i Vejle, om hans store plan kom til at indeholde 2010-målet, så svarede han ikke direkte, men han snakkede om alt muligt andet - så det var for så vidt et meget klart svar! Der kommer ikke noget om det! Og det er

meget svært for Jer ude i kommunerne at prøve at bidrage til den store nationale indsats på det her område, hvis man ikke fra Folketinget klart og entydigt vil melde ud, hvad det er man vil. Så ja, vi løber rundt og småmoniterer hist og pist, men vi har ingen målsætning. Vi kan ikke måle på det. Og til landbruget (som også er med i dag): Jeg hørte ikke til dem, der klappede over, at landbruget kom og lyttede. For de har lyttet - og lyttet og lyttet, og de har sagt, de vil gøre noget, og så alligevel sat sig bagerst i bussen hver eneste gang. De har bestemt været meget aktive partnere i, at vi ikke får en handlingsplan for biodiversitet i Danmark. Det er bare sådan, det er. Så jeg synes det ville klæde Dansk Landbrug at komme dertil, hvor man ikke længere lytter og ikke længere siger positive ting, men rent faktisk går ind og er en aktiv medspiller, også selvom det gør, at der er nogen, som måske kommer til at tjene lidt mindre.

(Applaus fra salen)

NN:

Der var en bemærkning om, at vi også skal passe på den tørre natur, og der var også en bemærkning om, at der var nogle kildevæld og andre små punkter, vi skal redde. Jeg synes det er meget interessant i den sammenhæng, at det ofte kun kræver ganske små arealer, før det får en kæmpe effekt. Det skal man huske, for vi har et areal hos os - et Natura 2000 område - som vi skal gøre noget ved, - og det gør vi. Vi skal tage fosfor i oplandet. Det er 8.800 ha, og jeg skal love for, der faldt brænde ned, da vi administrerede på denne måde, men vi overlevede stormen og kom videre, men det er ikke altid lige nemt. Der er nogle af de områder, som var meget store arealer og andre som var meget små arealer. Det skal man tage med her, for man kan komme ret langt for meget små midler.

Kaj Sand-Jensen:

Dette er en kommentar til Anna Bodil (Hall red.). Der er en grund til, at man har været så fokuseret på vand. Man har været længere fremme i vurderingerne af påvirkningerne fra fastlandssiden. Det er sådan en historisk ting. Der er også en anden grund til det, og her kommer jeg tilbage til dit udgangspunkt: Der er så mange elementer, når man beskæftiger sig med vand. Der er selvfølgelig vandløbene i sig selv, der er søerne, der er fjordene og kvaliteten i havet, som er en meget afgørende del. Der har ligget to hellige køer – og der er ellers ikke mange hellige køer i naturforvaltningen i Danmark – og det er, at havet ikke må forurennes, og at drikkevandet heller ikke må forurennes. Det vil sige, at når det skrider for os hér, så skrider vores identitet og opfattelse af vores land. Så bliver det rigtig svinsk, når vi ikke kan holde styr på havforholdene og ikke kan holde styr på vores drikkevand. Det er ikke acceptabelt, at det skrider for os på den måde, som Mogens Bjørn har beskrevet det. Et andet aspekt i forbindelse med ådalene er klima- og CO₂ -aspektet, som er knyttet til den måde, vi dyrker jorden på, og hvordan vi udnytter ådalen. Vi opfatter CO₂-balancen i Danmark som udelukkende havende relation til vores energiforbrug, men der er betydelige gevinster knyttet til den måde vi påvirker og dyrker jorden, og hvordan vi administrerer de her ådals-enge. Vi kan jo fjerne ganske store mængder CO₂ indirekte, ved at lade de organiske lagre ophobe sig i ådalene. Og så til dit tørbundsaspekt. Jeg er fuldstændig enig med dig. I virkeligheden er det måske rimelig klart, hvordan det skal håndteres: vi skal have fat i nedbørsbidraget, Men det er et politisk aspekt, om man skal styre det fra anlæg eller fra N-reduktion, og selvfølgelig også om man kan styre fjernspredning fra de nærmeste lande.

Jens Olesen:

Margrethe (Auken red.) får det 3. sidste ord.

Margrethe Auken:

Nu håber jeg ikke, at jeg provokerer voldsomt, men jeg vil sige, at det er rigtigt, at der er mange detaljer, som jeg ikke kan. Men jeg kan godt det med areal! At vi har lavet landbrugsstøtteordningen fra den direkte arealstøtte til produktionsstøtten, - det kan jeg godt. Og se derud en sommerdag, og kom så ikke og fortæl mig, at de ikke har fået støtte til at lave intensivt landbrug! Hvis vi ser, hvordan det ser ud her i landet, så har vi voldsomt intensivt landbrug, og det er ikke kun fordi, der er en massiv basalstøtte i arealstøtten (hvilket er fuldstændigt rigtigt). Og hvis man siger, at arealstøtten ligeså godt kan bruges til ikke at lave noget med, så er der altså et eller andet, der er gået galt i dansk landbrug, for det er jo det modsatte, de gør. Det kan vi jo konstatere. Arealstøtten har ikke virket til, at vi har fået flere naturtyper og mere natur, selv om man har lavet afdrag væk fra den direkte arealstøtte. Det synes jeg altså godt, jeg kan sige, at der må være en indlysende sandhed i, for det kan man jo se.

Jens Olesen:

Just for the record: Alex ryster på hovedet.

Nu er vi ved at være ved vejs ende, og jeg synes personligt, at hvis man sammenfatter mængden af guld Korn, som er faldet i løbet af konferencen, så er den meget vellykket. Og som en sidste bullet, kan vi nu alle tage disse guld Korn med, og gøre noget ved dem, hvor vi har en indflydelse, man kan gøre gældende. Jeg vil takke forsamlingen for god ro og orden, og så vil jeg overlade ordet til Wilhjemgruppen fra DNs studenterkomité på KU.

Marie-Louise Krawack, Wilhjemgruppen fra DNs studenterkomité på Københavns Universitet:

På vegne af Wilhjemgruppen vil jeg gerne sige tak for en rigtig god konference og en levende debat, som tydeligt viste, at der er mange ting at tage fat på i det videre arbejde for en ny dagsorden for naturen og sam-

fundet i det åbne land. Vi er glade for den store opbakning, der har været til konferencen. Tak til oplægsholderne for inspirerende indlæg, og tak til vores ordstyrer Jens Olesen.

WILHJELM+7

De tidligere Wilhelm konferencer har tydeligt vist, at den danske natur er hårdt trængt af den intensive udnyttelse af det åbne land, og den negative udvikling ser desværre ud til at fortsætte. Der er derfor brug for en ny dagsorden.

Konferencen blev afholdt som den sjette i rækken af statuskonferencer og markerer samtidig syvsåret for udgivelsen af Wilhjelmudvalgets rapport "En rig natur i et rigt samfund".